

ANTİK MEZOPOTAMYA VE VİKİNG FETİHLERİNDEN NATO VE
WIKILEAKS'E, DÜNYA TARİHİ HAKKINDA BİLMENİZ GEREKEN HER ŞEY

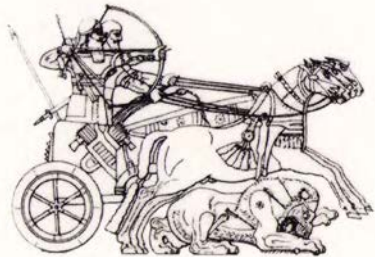
ANTİK MİSİRLİLER ÖLÜLERİNİ MUHAFAZA ETMEK VE MUMYALAMA
DENİLEN ÖLÜLERİN CANLI GİBİ GÖRÜNMELEİNİ SAĞLAYAN BİR
ÇEŞİT YÖNTEMİ UYGULAMAK İÇİN GENELLİKLE BÜYÜK MEZARLAR
İNŞA EDERLERDİ.

DÜNYA TARİHİ 101

BİR ÇIRPIDA
UYGARLIKLAR
TARİHİ

SAVAŞ ARABALARININ KÖKENİ, MÖ 3000'LERİN
MEZOPOTAMYA'SINA DAYANIR. BUNLAR ÖNCELERİ CENAZE
ALAYLARI, SAVAŞLAR VE AVCILIKTA KULLANILIRKEN,
DAHA SONRALARI OLİMPİYAT OYUNLARI GİBİ SPORİF
FAALİYETLERDE KULLANILMIŞTIR.

DR.TOM HEAD

Çeviren: Ilgın Yıldız

say

Dr. Tom Head, din, etik ve düşünce tarihi alanında uzmanlaşmış bir tarihçidir. Doktorasını din ve toplum alanında Edith Cowan Üniversitesi'nde tamamlamıştır ve aralarında *Civil Liberties: A Beginner's Guide*, *Conversations with Carl Sagan* ve *The Absolute Beginner's Guide to the Bible*'in da bulunduğu pek çok kitabın eşyazarlığını yapmıştır. Dokuz yıl boyunca About.com'un sivil özgürlükler danışmanı olmuştur ve şimdilerde popüler bir YouTube kanalı olan Wisecrack, LLC için felsefe ve popüler kültür metinleri yazmaktadır.

İlgın Yıldız 1980 yılında Ankara'da doğdu. Lisans eğitimini Halkla İlişkiler, lisansüstü eğitimini İngiliz Edebiyatı, ardından da Yazarlık ve Edebiyat bölümlerinde tamamladı. Öykü, çeviri, röportaj ve makaleleri 2003'ten itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde yer buldu. 2014'ten beri kitap çevirmenliği yapıyor. Melbourne, Avustralya'da yaşıyor.

Dr. Tom Head

DÜNYA TARİHİ 101

ANTİK MEZOPOTAMYA VE VİKİNG FETİHLERİNDEN
NATO VE WIKILEAKS'E, DÜNYA TARİHİ
HAKKINDA BİLMENİZ GEREKEN HER ŞEY

İngilizceden çeviren:
İlgın Yıldız

SAY

Say Yayınları
Herkes İçin Tarih

Dünya Tarihi 101: Antik Mezopotamya ve Viking Fetihlerinden Nato ve Wikileaks'e, Dünya Tarihi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey / Dr. Tom Head

Özgün adı: *World History 101: From Ancient Mesopotamia and The Viking Conquests to NATO and Wikileaks, An Essential Primer On World History*

© 2017 Simon & Schuster, Inc. Her hakkı saklıdır.

Bu kitap Adams Media'nın izniyle yayımlanmıştır. Adams Media bir F+W Media Inc. kuruluşudur ve 57 Littlefield Street, Avon, MA 02322, USA adresinde bulunmaktadır.

Türkçe yayın hakları Kesim Ajans aracılığıyla © Say Yayınları

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0660-9

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: İlgin Yıldız

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Yayıma hazırlayan: Eda Okuyucu

Kapak uygulama ve sayfa düzeni: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 674 93 54

Sertifika no: 45501

1. baskı: Say Yayınları, 2018

7. baskı: Say Yayınları, 2020

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

www.instagram.com/sayyayincilik

Genel dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

İthaf

Büyükannem Maybelle Bozeman Carwile (1917–2011) ve büyükbabam Robert Serrell Carwile (1907–1998) ile tarihimizi oluşturan, kimisi hafızamızda, kimisi ise hafızamızın erişemeyeceği kadar uzaklardaki milyarlarca atamızın anısına...

İÇİNDEKİLER

Giriş.....	11
Tarihten Önce İnsanlık.....	13
Sümerler ve Akadlarda İnsan Uygarlığı.....	17
Mısır'ın Hikâyesinin İlk Yarısı.....	21
Antik İndus Vadisi'nin Megaşehirleri.....	25
Hititler ve Arkalarında Bıraktıkları.....	28
Mısır Yeni Krallığı'nın Firavunları.....	30
Mezopotamya'nın Balçık İmparatorlukları.....	34
Olmeklerin Antik Dünyası.....	38
Büyük Kiros ve Ahameniş Rüyası.....	41
Kush'un Sırları.....	45
Yunan Şehir Devletleri Nasıl Birleşti?.....	49
Büyük İskender'in İmparatorluğu.....	53
Qin'in İlk İmparatoru.....	59
İmparator Asoka'nın Saltanatı.....	62
Roma Cumhuriyeti'nin Yükselişi.....	65
Roma Bir İmparatorluk Oluyor.....	69
İsa Mesih ve Yaşadığı Dönem.....	74
Çin'in Altı Hanedan Dönemi.....	78
Pax Romana ve Ötesi.....	80
Guptaların İdaresindeki Hindistan.....	85
Mayaların Altın Çağı.....	87
İslam ve Yeni Ortadoğu.....	89
Sasanilerin Şanı.....	92
Japonya'nın Birliği.....	94

Avrupa'nın Vikinglerce Fethi.....	96
Kutsal Roma İmparatoru.....	98
1054'ün Büyük Hizipleşmesi	101
Haçlı Seferleri ve İspanyol Engizisyonu	104
Kordoba Halifeliği.....	108
Büyük Zimbabve'nin Gizemi	110
Cengiz Han ve Moğolların Zaferi	112
Kara Ölüm'ün Dehşet Verici Hasatı	114
Bizans'ın Kutsal Uykusu	118
Azteklerin Altın Çağı	120
Avrupa ve Kolonyal Proje	122
Protestan Avrupa'nın Yükselişi.....	128
Samurayın Çağı	135
Fransız Devrimi ve Sonrası	137
Açık Kader ve Amerika	141
Napolyon Çağı'nda Avrupa.....	147
Bismarck'tan Weimer Cumhuriyeti'ne	150
Osmanlı İmparatorluğu'nun Hikâyesi	152
Batı'nın Sanayileşmesi	154
Feminizmin İlk Dalgası	157
Emperyalizm ve Modern Dünya	161
Siperlerin Ardında	163
Bolşeviklerin Zaferi	166
Modern Çin'in Üç Çağı.....	169
Stalinciliğin Dehşet Verici Gücü	172
İkinci Dünya Savaşı ve İlerlemenin Sonu.....	174
Siyonizm ve İsrail Bağımsızlığı	178
NATO ve Varşova Paktı.....	181
Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları	184
Pasif Direniş ve Aktivist Gelenek.....	190
İmparatorlukların Alacakaranlığı	193
Kitlese Medya Çağında Kadın Özgürlük Hareketi	197

Kore, Vietnam ve Afganistan	200
Neoliberal Düzen.....	203
İran Demokrasisinin Paradoksu	207
Sovyetler Birliği'nin Zayıflaması ve Düşüşü	210
Güney Afrika ve Apartheid Mirası	214
Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Mezhep Çatışması.....	218
Batı Üstünlüğünün Alacakaranlığı	222
Tarihin Geleceği	227
Dizin	235

GİRİŞ

“Eğer tarih hikâyeler şeklinde öğretilseydi, asla unutulmazdı.”

—Rudyard Kipling (1865–1936)

Tarih yalnızca incelediğimiz bir alan değildir; o insanların hem sözcükleri hem de eylemleriyle kolektif olarak kendileri hakkında anlattıkları hikâyedir. Doğumunuz, ölümünüz ve arada meydana gelen her şey tarihin birer parçasıdır. Pek çok tarihçinin siyasi veya askeri tarihe odaklandığı doğrudur; fakat bunun nedeni siyasi veya askeri tarihin diğer dallardan daha önemli olması değil, genellikle arkalarında pek çok *kanıt* bırakmasıdır. Büyük Alman oyun yazarı Bertolt Brecht’in (1898–1956) söylediği gibi, öpücükler olmasa da yaralar iz bırakır. Tarihin büyük kısmı yara izleriyle ilgilidir.

Bu kitap, en başından günümüze dek insanlığın hikâyesini anlatıyor. 64 bölümün her biri, çok önemli bazı olay ve karakterleri ön plana çıkararak tarihte bir zaman ve mekâna ilişkin bir hikâye anlatıyor. Pek çok şeyi kapsam dışı bıraktım; dünya tarihi alanı çok geniştir ve daima söylenecek daha fazla söz vardır fakat bu kitabı bitirdiğinizde, kim olduğumuz ve buraya nasıl geldiğimizin hikâyesinin bir versiyonunu okumuş olacaksınız. Ne kadar da uzun ve sallantılı bir yolculuktur bu...

TARİHTEN ÖNCE İNSANLIK

Kemiklerin Anlattığı

“Yüce Tanrım, senden beni çamurdan yaratmanı istedim mi?
Beni karanlıktan kurtarıp bu güzel bahçeye getir dedim mi?”*

—John Milton (1608–1674), *Kayıp Cennet*, Kitap X

Bir zamanlar dünya üzerinde *birçok* insan türü yaşıyordu. Neanderthal, Denisova ve Rodezya insanları bunlardan birkaçıdır. Son elli bin yıl içinde açlık, hastalık ve şiddet nedeniyle tek bir insan türü dışında hepsi yok oldu. Günümüz insanları, yok olmaktan kıl payı kurtulan bu küçük insan grubunun soyundan gelmektedir. Bizim asıl atalarımız olan bu grup, yok olan bu türleri tanımış, onlarla çiftleşmiş ve kaynaklar için yarışmış “anatomik olarak modern insan”dır.

Yaratılış Hikâyeleri

Dünyadaki hemen her dini ve kültürel gelenek, insanlığın nasıl doğduğuna dair eski, kutsal bir hikâyeye sahiptir. Bilimsel doğrulukları bir yana, bu hikâyelerin kendi başlarına derin bir tarihsel önemleri vardır.

Anatomik olarak modern insanlar tarımın gücünü kullanmayı öğrendikçe şehirlerde, şehir devletlerinde ve nihai olarak uluslar halinde yerleşik düzene geçti. Bu sosyal kurumlarda kaynak belgeleri oluşturan kalıcı yazılı kayıtlar tutmaya başladı. Bunlar, insanın daha kapsamlı hikâyesini, yani tarih dediğimiz şeyi oluşturacaktı.

* Çev. Enver Günsel, Pegasus Yayınları. (çev.)

KEMİK ANITLAR

İnsanlar bir şeyler yazmaya başlamadan önce, tarihten önce neler olduğunu ortaya çıkarmak güç bir iştir. Bilimciler arasında en çok paylaşılan görüş, anatomik olarak modern insanların 200.000 yıl önce Etiyopya'da ortaya çıkmaya başladığı ve çok daha sonra oradan dünyaya yayıldığı yönündedir. Genetik, bize tüm insanların ortak bir atası ve ortak genleri olduğunu söyler. İklimle bağlı olarak biraz bölgesel mutasyon meydana gelmekle birlikte, insanların genetik olarak net biçimde farklı ırklara bölünmesi, türümüzün gerçek hikâyesini yansıtmaz. İnsan tarihinin büyük kısmı boyunca atalarımız aynı bölgede yaşadı ve çağdaş standartlara göre, aynı ırkın üyeleri olarak sınıflandırılabilirdi.

195.000 yaşındaki Omo fosilleri ile 160.000 yaşındaki Herto fosilleri, şimdiye dek bulunan en yaşlı anatomik olarak modern insan kalıntılarıdır ve bunlar, atalarımızın yuvasının Etiyopya olduğu teorisini desteklemektedir. Peki, atalarımız o uzun antik çağlarda ne yapıyordu? Neye inanıyor, nasıl yaşıyor, nasıl hatırlanmak istiyorlardı? Omo ve Herto kalıntıları, bu antik insanlar birbirinin çağdaşymış gibi sıklıkla bir arada ele alınsa da, bu iki fosil grubu arasındaki 35.000 yıllık boşluğun –insanın hikâyesinin bu kısmına dair büyük bilgi eksikliğimizi yansıtacak boşluğun– yazılı tarihin başı ile günümüz arasındaki boşluğun sekiz katı olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Söz konusu dönem içinde, binlerce nesil boyunca insan toplulukları oluştu, sona erdi ve onlar bizim hakkımızda ne kadar bilgiye sahipse, biz de onlar hakkında o kadar bilgiye sahibiz. İlk cesur atalarımızdan ışık sızdırmaz bir zaman perdesiyle kesin olarak ayrılmış durumdayız. Yeni atalarımız hakkında, tarih bize o perdeyi aralamanın yollarını sağladığı için, daha fazla şey biliyoruz.

DİODORUS SİCULUS HAKLIYDI

Omo fosilleri 1967’de keşfedildi ve o zamana dek, bildiğimiz kadarıyla insanlığın kökeninin Etiyopya’ya dayandığına işaret eden fiziksel kanıt bulunmuyordu. Dolayısıyla, *iki bin yılı aşkın süre önce* Yunan yazar Diodorus Siculus’un (MÖ y. 90–30) *Bibliotheca Historica*’sında Etiyopya hakkında şunları yazması biraz tuhaftır:

“Etiyopyalılar, tarihçilerin açıkladığı üzere, tüm insanlığın başlangıcıdır ve yine tarihçilere göre, bunun kanıtları ortadadır. Çünkü onlar topraklarına dışarıdan göçmen olarak gelmemişlerdir; oranın yerlileridir ve dolayısıyla da *autochthones* (yer-yüzünün insanları) ismini, tarihçilere göre haklarıyla taşırlar; dahası, öğlen güneşinin altında yaşayanların büyük ihtimalle dünyanın doğurduğu ilk insanlar olduğu herkesçe nettir; çünkü evrenin ortaya çıkışında güneşin sıcaklığı halen ıslak olan dünyayı kurutmuş ve ona yaşamın tohumlarını attığı içindir ki, güneşe en yakın bölgenin canlılar ortaya çıkaran ilk bölge olması makuldür.”

Diodorus muhakkak hiç Etiyopya’ya gitmemişti ve karbon tarihleme yöntemi ise daha bin yıl boyunca ortada olmayacaktı. Fakat izlediği mantık kesinlikle akla yatmasa da –Etiyopya’nın Güneş’e dünyanın herhangi başka bir bölgesi kadar yakın olmadığı artık biliyoruz– muhtemelen zamanının geleneksel bilgisini yansıtan çıkarımı doğrudur. Bunun nedeni konusunda en ufak bir fikrimiz yok. Rasgele bir tahmin, şaşılacak denli iyi korunmuş bir sözlü gelenek veya antik zamanlarda var olan fakat çoktan kaybolup gitmiş eski yerleşimlerin kalıntıları üzerinden bu bilgiye erişmiş olabilir. Bilmiyoruz. Muhtemelen de asla bilemeyeceğiz. Tarih böyle pek çok ufak tefek gizemle doludur.

İLK ŞEHİRLER

Kuşlar yuva yapar, kunduzlar baraj kazar, insanlar ise kamp kurar. Keşfedilmiş en eski insan yerleşimlerinin yaşı “yalnızca” on binlerle ifade edilirken, kendimiz hakkındaki bilgilerimize dayanarak muhtemelen ilk insanların bile hoşlandığı ortamlar bulduklarını ve onu ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlediği çıkarımına varabiliriz. Bir politik yapıya sahip olmak için bir şehre ihtiyacınız olmasa da (çoğu göçebe topluluk işleyen bir yapı yaratmayı başarır), tarihsel bir kayıt oluşturmaya yetecek malzemeyi bırakan kalıcı bir politik yapı için bir şehir ortamına ihtiyacınız vardır.

Bununla birlikte, tarihçilerin bir şehrin *ne olduğu* konusunda bile hemfikir olmadıklarını öğrenmek sizi şaşırtabilir. Örneğin İsrail’de bulunan 21.000 yaşındaki Ohalo II yerleşimi, şehirlerle bağdaştırdığımız pek çok kriteri karşılar: İnsanlar orada uzun bir dönem boyunca yaşamıştır, kalıcı baraka yapmıştır ve tarımla uğraştıklarına işaret eden birtakım kanıtlar bulunmaktadır (alan-da yüzü aşkın tohum çeşidine rastlanmıştır). Ancak binalar pek dayanıklı değildi ve Ohalo II’deki insan nüfusu büyük ihtimalle pek az olduğundan, genellikle bu yerleşim şehirden çok kasaba olarak anılır. Antik bir yerleşimi bir şehir olarak andığımızda, orada insanların yaşamış olduğunu söylemekle kalmaz, aynı zamanda söz konusu yerin kendi özgün kültürünü geliştirecek kadar uzun süre ve yeterince istikrarla varlığını sürdürdüğünü ima ederiz. Tarihçiler bu ve diğer tanımları kullanarak, bildiğimiz anlamda şehirlerin yalnızca yaklaşık 15.000 yıldır var olduğuna inanmaya eğilimlidir. İnsanlığın şehir kurma tarihinin büyük bölümünde, tüm dünyanın müreffeh şehirleri tek bir yerde bulunabilirdi: Afrika, Asya ve Avrupa’yı birleştiren Ortadoğu olarak adlandırdığımız bereketli hilal.

SÜMERLER VE AKADLARDA İNSAN UYGARLIĞI

Tarihin Beşîği

“Sana gece yarısı anlattığımı,
Şarkıcı öğlen söylesin!”

—Enheduanna (MÖ y. 2285–2250), Ur’un Yüksek Rahibesi,
çeviri W.W. Hallo ve J.J.A. van Dijk

İnsan tarihi uluslarla değil, şehirlerle başlamıştır. İnsanların devamlı göç etmek yerine belirli bir bölgeye yerleşmesine yol veren tarım zanaatıdır ve insanların hikâyelerini yalnızca sözel tarih üzerinden aktarmak yerine fiziksel olarak korunabilecek şekilde yazıya dökmelerine neden olan da yerleşik düzene geçmeleridir. 5000 yıl önce dünya üzerinde insanların tarım yapmasına belki en elverişli bölge, tarihçilerin Bereketli Hilal olarak andıkları bölgedir. Aynı zamanda Mezopotamya (Yunanca “iki nehrin ortası”) olarak bilinen bu alan, şimdi Irak ve Türkiye olarak bildiğimiz ülkelerdeki Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında bulunmaktadır. Orada kendilerine *saga-giga* (“kara başlı halk”) diyen insanlar birbirine bağlı düzinelerce şehir kurdu ve idare etti, bol bol edebiyat, sanat, mimari ve müzik üretti ve geriye dünyanın bilinen en eski uygarlığını bıraktı. Yaş açısından onunla bir tek Mısır rekabet edebilir.

Mezopotamya tarihinin kısa özeti iki döneme ayrılabilir: Sümer isimli esnek bir şehir devlet ittifakının tek bir dil konuştuğu ve doğal, ekonomik ve askeri tehditlerle beraberce savaştığı MÖ 2300 ile bir dizi ulus tarafından yönetildiği MÖ 2300 sonrası dönem. Söz konusu ulusların ilki, en önemli şehriyle aynı ismi taşıyan Akad’dı.

SÜMER'İN ZAMANI

Eğer ilk günlerinde Sümer şehrinde yaşasaydınız, hayatınız muhtemelen tarım ve hava etrafında dönüyor olurdu. Besin kaynaklarının istikrarlı ve az çok görünmez olduğu modern şehrin aksine, Dicle ve Fırat'ın taşkın ovalarına yayılmış düzinelerce Sümer şehri günümüzün taşra toplulukları gibi işliyordu. Vatandaşlar besinlerinin nereden geldiğini biliyordu ve kıtlığa yenik düşmeleri için yalnızca tek bir kötü hasat yeterliydi. Bu durum, uzun dönem boyunca hayatta kalabilmek adına, Sümer şehirleri arasındaki anlaşmaları elzem kılıyordu.

Aynı zamanda bu ilk nehir kıyısı topluluklarında çok zorlayıcı bir sorun olan sellerle başa çıkmak için de anlaşmalara ihtiyaç vardı. Şuruppak isimli kültürel merkez MÖ 3100 civarında su altında kaldığında, hayatta kalanlar ile komşu şehirlerin sakinleri bunun hakkında konuştu ve bu hikâye bin yılı aşkın süre boyunca tekrar tekrar anlatıldı. Hatta tüm dünyanın sel altında kalmasından sağ çıkan efsanevi Nuh figürü Utnapiştim'in o sıralar Şuruppak valisi olarak hizmet verdiği bile söylenmiştir.

Gelgelelim, Sümerlerin karşı karşıya kaldığı tek tehdit kıtlık ve doğal felaketler değildi. İttifaklar aynı zamanda savaşı engellemek için de gerekliydi. Arkeologlar, bir zamanlar bir şehir olduğu belli olan, Uruk yakınlarında Hamoukar adını verdikleri esrarengiz harabeler gün yüzüne çıkarmıştır. MÖ 3500 civarında, Hamoukar o sıralar mevcut en ağır silahlarla kuşatılmıştı. Kil mancınık topları, şehrin duvarlarında ve içyapılarda delikler oluşturmuştu ve karşılarına çıkan insan hedefleri için de ölümcül olmuş olmalıdır. Hamoukar'ı kimin neden işgal ettiğini hâlâ bilmiyoruz ve geriye kalan Sümer yazını da bu olayın net bir kaydını içermez ancak savaşa hazırlanmayan şehirleri bekleyen tehlikelerden bahseder.

Lagaşlı Gudea

Eğer daha önce bir Sümerlinin heykelini gördüyseniz, muhtemelen MÖ 2144 civarından itibaren Lagaş'ı idare eden vali ve sosyal reformcu Gudea'ya aittir. Gudea, kadınların mülk miras almasına izin vermek de dahil olmak üzere, memleketi şehir devletinde bir dizi sosyal reforma ve inşaat projesine imza atmıştır.

HEPSİNİN İÇİNDEN BİR TANE

Sümer'in bir dizi *lugal*'ı ("kralı") olmasına karşın, bunlar genellikle bölgesel diplomatik güçler verilen kimi şehir devletlerinin valileriydi. Hiçbir şehir devleti bu otoriteyi tamamen tekeli altına almamıştı –önce bir, sonra bir başka şehirden lugala sahip olmak ender bir durum değildi– ve güce uzanan yol genellikle alışılmışın dışındaydı. *Sümer Kralları Listesi*'nde bahsi geçen tek kadın lugal olan Kish'li Kubaba'nın Sümer'deki en kaliteli birayı satarak liderliğe yükseldiği söylenir; özel sektör başarısını kullanarak güce erişen siyasi figürün ilk örneklerindendir.

Şehir devletleri arasındaki bu görünürde dostane ve pratik uzlaş, görünüşe bakılırsa çok zaman boyunca sürmüştür; MÖ yaklaşık 5400'de Eridu'nun kurulmasıyla başladığını varsayarsak, sonraki tüm imparatorluklardan çok daha uzun, yaklaşık üç bin yıl sürmüş olabilir. Dolayısıyla kesinkes başarısız olmamıştır. Gelgelelim, kendini idame ettiren bir şehir devleti topluluğunun büyük bir ordu toplaması için pek bir sebep yoktu ve I. Sargon'un MÖ 2334 civarında bu zayıf noktadan faydalananarak Sümer'i kendi şehir devleti Akad'ın bayrağıyla işgal ettiğine inanılır. Akadlılar Mezopotamya'da saltanat süren tek imparatorluk değildir fakat ilklendir ve yükselişleri, bildiğimiz Sümer'in sonunu simgeler. Sargon'dan sonra, Mezopotamya'nın yöneticilerinin halklarına verebildiği tek barış türü, güç üzerinden barış olmuştur.

Gilgamiş Destanı

Sümerlerin ulusal kahramanı, ölümsüzlük arayışıyla dünyanın günümüze ulaşan en eski epik şiirine konusunu veren efsanevi Uruk kralı Gilgamiş'tır. Ne var ki, Gilgamiş hakkında sadece tek bir hikâye yoktur; Kral Arthur veya Robin Hood gibi, Gilgamiş da sevgilisi ve kader arkadaşı, vahşi kahraman Enkidu'yla maceralarını anlatan bir dizi hikâye anlatıcısı tarafından tekrar tekrar dile dökülmüştür.

MISIR'IN HİKÂYESİNİN İLK YARISI

Osiris'in Çocukları

"Sen, ey Horus, 'ismi dünyanın uğruna sallandığı' olarak doğdun...

Ona ait hiçbir tanrı tohumu harap olmayacaktır;

Yani, ona ait olan sen de harap olmayacaksın."

—*Piramit Metinleri*, Hitabe 215

Mısır, dünyanın hâlâ varlığını sürdüren en eski uygarlığıdır. Mısır'ın ilk birkaç bin yılı bilhassa piramitleriyle bilinir; çünkü bu anıtların ölçütü ve dayanıklılığı hayranlık uyandırıcıdır ancak Antik Mısır'ın günümüzde aynı ismi taşıyan ulustan pek de farklı olmadığı, hikâyeler ve entrikalar, ekonomi ve savaş, güzellik ve dehşetle dolu parlak, gürültülü ve rengârenk, capcanlı bir toplum olduğu bir dönem de olmuştur.

Uygarlıklar hiçbir zaman uygarlıklar olarak başlamaz. Sümerler gibi, Mısır da bir grup nehir yerleşiminden türemiştir. Sümer'in Fırat ve Dicle'si varsa, Mısır'ın da Nil'i vardı.

ŞAHİN İLE AKBABA

Sümer gibi Mısır da şehirlerle başladı. Zamanla bu şehirler iki kralılık halinde birleşti: ulusal simgesi şahinle temsil edilen Horus isimli tanrı olan Aşağı Mısır ile simgesi akbaba başlı tanrıça Nekhbet olan Yukarı Mısır. MÖ 3000 civarında Menes olduğu söylenen bir kralın iki krallığı kalıcı olarak birleştirerek tüm Mısır'ı yöneten ilk firavun olduğu söylenmektedir.

Firavun, modern okurun anlamakta zorlandığı bir kavramdır. Firavunların içinde gömüldükleri gösterişli mezarlara bakıldığında

da ve bu durumları etraflarını sarmalayan nispeten basit yapılar ve sınırlı kaynaklarla karşılaştırıldığında, firavunları dekadansın simgeleri olarak görme eğiliminde olabiliriz. Gelgelelim, hükümdar hanedanlarında doğan firavunların ilkel kozmik güçleri temsil eden tanrılar ile kendi etraflarındaki insanlar arasında aracı olduklarına gerçekten de inandıklarını hatırlamak önemlidir. Mısır'ın fanilerini hem insani hem de ilahi güçlerden korumakla görevlendirilmiş firavun, bu rolün gerektirdiklerini tanrıları gücendirmeden kolayca geri çeviremezdi; aynı şekilde, ölümden sonraki büyük saygınlığı da.

Ma'at

Antik Mısır dinindeki en önemli ahlaki değer, *ma'at* ("mayat" olarak telaffuz edilir) veya düzendi. Ma'at kavramının temelinde, dürüst ve açıksözlü olup gerçekle ve birbirimizle uyum içinde yaşarsak, bu yaşamda dünyayı ve gelecek dünyadaki şansımızı iyileştirebileceğimiz düşüncesi yatar.

Günümüz okurları için Mısır ikonografisinin en çarpıcı unsurlarından biri, tanrılar insan bedenleri ve hayvan kafalarıyla portreleme eğilimi olabilir. Ancak Antik Mısırlılar için tanrılar ile doğal güçler arasında bir fark olmadığını hatırlamak önemlidir. Örneğin aslan kafalı tanrıça Tefnut yağmur tanrıçasıydı fakat aynı zamanda yağmurun simgesiydi. Tüm yağmurlar Tefnut'la ilişkilendirilirdi. Dolayısıyla onu insan olarak portrelemektense, yabani bir şey gibi portrelemek önemliydi. Tanrılar ile insanlar arasındaki bağlantı, fanilerin dünyası ile tanrıların dünyası arasındaki aracı firavundu.

ÖLÜMSÜZLERİN MEZARLARI

Antik Mısır, cesetleri bilinçli olarak mumyalayan ilk uygarlıklardan biriydi ancak bu başlangıçta sadece firavunlara ayrılmış bir onur

değildi. Mısır halkı ölüleri sıradan mezarlara gömdükten sonra, kuru çölde gömülen bedenlerin, yaş zemine gömülen bedenlerden daha iyi muhafaza edildiğini fark etmişti. Kuruluk ile korunma arasında bir bağlantı olduğunu isabetli biçimde tespit eden Mısır'ın papaz sınıfı, çok geçmeden cesetleri kuru tutma ve çürümeden koruma sanatını mükemmelleştirerek, hükümdarlarının bedenlerini ruhsal masumiyetlerinin bir simgesi olarak muhafaza etmeye başladı.

İlk firavunlar benzeri sebeplerle bu dünyada kurban edilen ve bir sonraki yaşamlarında onlara hizmet edecek canlı hizmetkârlarla beraber gömüldüler. Anlaşılan bu uygulamanın insanlık dışı olduğu düşünüldü ve sonraki firavunlar gelecek dünyada hizmetkârlarını temsil edecek küçük *uşabtı* heykelleriyle beraber gömülmeye başladı.

Günümüzde firavunların mummylanması sayesinde modern bilimciler röntgenler, genetik testler ve başka deneylerle Antik Mısır halkının kim olduğunu ve yaşamlarının neye benzediğini daha iyi anlayabilmektedir. Bir zamanlar insanların firavunlara sevgisinin simgesi olan mezarlar, artık Antik Mısır sanatı, teknolojisi ve kültürünü anlamakta kullandığımız en kapsamlı artefakt hazinesidir. Bu açıdan, Antik Mısır'ın firavunları kelimenin tam anlamıyla halklarının gözündeki konuma erişmiş, yani kendi dünyaları ile bir sonraki arasındaki ölümsüz araçlara dönüşmüştür.

Büyük Piramit

Hiçbir anıt, firavunun ebedi rolünü Mısır topraklarına dağılmış 138 taş piramitten daha açık ve sağlam temsil edemez. Bunların en büyüğü, hâlâ ayakta duran ve insan eliyle kasten yıkılmadığı sürece, muhtemelen daha binlerce yıl dimdik duracak olan firavun Khufu'nun (MÖ y. 2600–2528) mezarı, 4600 yaşındaki Büyük Giza Piramidi'dir. Boyu 146 metre olan ve her kenarı 230 metre uzunluğundaki Büyük Giza Piramidi, antik dünyanın günümüze ulaşan en

büyük anıttır ve modern standartlarda bile çarpıcılığını korumaktadır: Eğer aşağı yukarı nereye bakmanız gerektiğini biliyorsanız, onu Uluslararası Uzay İstasyonu'ndan bile rahatça görebilirsiniz. Bugün onun tam boyutlu bir replikasını inşa etmek son derece güç olurdu; onu antik dünyanın aletleriyle inşa etmekte kullanılan işgücü ve maharete ise halen akıl sır ermez. Bu, yalnızca deha işi değil, aynı zamanda bir sanat eseri, ölümlere bağlılık ve sevginin bir eseridir ve tam da böyle uzun ömürlü oluşu, bizzat ölüme karşı ebedi bir başkaldırıdır.

ANTİK İNDUS VADİSİ'NİN MEGAŞEHİRLERİ

Taşa Oyulmuş Antik Tarih

“Yaratılan her şeyin kökeninin nereden geldiğini,
bunu tasarlayan o olsa da olmasa da,
en yüksek göklerden takip eden,
işte, o biliyor veya belki de o bile bilmiyor.”

—“Yaratılış İlahisi” (Rig-Veda 10:129), çeviri A. L. Basham

Sümer şehir devletlerinin oluşturduğu kompleks ağ Mezopotamya’da bölgesel hâkimiyet kurmaya başlarken, Hint alt kıtasının yaklaşık 3200 kilometre doğusunda yaşayan esrarengiz topluluklar, artan nüfuslarını barındırabilmek için devasa taş şehirler inşa etmeye koyulmuştu. En sonunda terk edilen bu şehirler, arkeologlar ile tarihçilere dünyanın en güçlü ve çokkültürlü uygarlıklarından birinin ilk yüzyıllarına dair ipuçları sunmuştur.

Hindu geleneği, Hindistan’ın kökenlerine dair kendine has hikâyelere, arkasında kudretli bir uygarlık bırakmış olan İmparator Bharata’ya dair masallara sahiptir. Peki, antik Mehrgarh ve Mohenco-daro şehirleri, söz konusu tarihi hikâyelerin gerçeğe dayandığını öne sürer mi?

EPIKLER VE GİZEMLER

Pek çok antik uygarlık gibi, İndus Vadisi Uygarlığı halkı da bir nehirle özdeşleştirilmiştir. Günümüzde bu ülkeye verdiğimiz isim bile (“Hindistan”, “İndus”tan türemiştir), Sanskritçede kabaca büyük su kütlelerini, özellikle de devasa Ganj Nehri’ni ifade eden *Sindhu* sözcüğünden gelmektedir. *Hindu* sözcüğü de aynı kök sözcükten gelir. Adına Hindistan dediğimiz ülke –tıpkı Amerika Birle-

şik Devletleri'nin Mississippi ve Missouri eyaletleri gibi- adını özel bir nehirden alır.

Hindistan'ın çoğu sakini için ülke farklı bir isme sahiptir: Bharat. Bu sözcüğün kaba anlamı bir ateşi canlı tutmaktır ve bu açıdan, Bharat korunan ateştir ve halkı ile hükümdarları tarafından canlı tutulmaktadır. Tıpkı Amerika'nın ismini kâşif ve haritacı Amerigo Vespucci'den alması gibi, Bharat'ın da ismini, birleşmiş bir Hindistan'ı miras alarak ateşi canlı tutmayı başaran efsanevi imparator Bharata'dan aldığı söylenir. Yaşamının bir özeti, Hindistan'ın görkemli antik epik şiiri *Mahabharata*'da anlatılır.

Post-Nükleer Bir Çöl Değil

History Channel'ın *Ancient Aliens* isimli programında, alanda bulunan çömlerlerin yüksek ısıya bağlı olarak sırlanmış olmasına dayanarak, Mohenco-daro şehrinin bir nükleer patlamayla yok olduğu argümanı öne sürülmüştür. Ancak sırlanma, kil ateşleme sürecinin normal bir parçasıdır ve bozulmamış çamur yapılar ve duvarlara sahip bölgenin nispeten iyi korunmuş olması, herhangi bir yıkıcı patlama ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Bharata'nın hikâyesine ilham vermiş tarihsel bir figürden bahsedilecekse, bu kişi muhakkak antik İndus Vadisi Uygarlığı'nda bulunacaktır. MÖ yaklaşık 6000 ile 1500 arasında yaşayan bu uygarlık, dünyanın en eski, aynı zamanda en gelişmiş uygarlıklarından da biridir; alabildiğine girift tasarlanmış, kapalı mekân tesisat ve halk havuzları gibi etkileyici imkânlar içeren şehirleri, günümüzde bile şehir plancıları tarafından incelenmektedir. Gelgelelim, görünüşe bakılırsa onu inceleyenleri büyüleyen şey, bu antik uygarlık hakkında bilmediklerimizdir.

Dünyanın En iyi Dedektifleri

Tarihçiler, tutarsız görünen yazılı delilleri bir araya koymada çok başarılıdır. Ne var ki, elinizde güvenilir yazılı delil olmadığında, ayrı

parçalardan bir tarih cetveli ortaya çıkarmak tamamen arkeologlara, yani tarihsel araştırmanın dedektiflerine kalır. Fiziksel kanıtların yerini saptayarak, onları toplayarak ve muhafaza ederek, aksi takdirde zamanda kaybolup gidecek hikâyeleri yeniden kurabilirler.

İndus Vadisi Uygarlığı örneği bilhassa zordur çünkü dilleri henüz deşifre edilmemiştir. Bu antik şehirlerde arkeologların bulunduğu İndus Vadisi yazıları, bölgenin diğer yazılarıyla benzerlikler taşımakla beraber, kısa ibarelerin anlamlarının ortaya çıkarılmasına yarayacak yeterlilikte değildir. Kimi uzmanlar, İndus Vadisi dilinin aslında gerçek bir dil bile olmayabileceğini, bunun yerine bir imza veya marka logosu gibi işlev gösteren bir dizi kişiselleştirilmiş mühür olabileceğini öne sürmüştür. Henüz kimse bunu kesin olarak bilmemektedir.

Dolayısıyla, mikrofonu şehirlerin kendisine uzatmak durumundayız ve onların bize söylediği, binlerce yıl önce Hindistan ve Pakistan'da bir uygarlığın serpiştiğidir. Bu uygarlık büyüklük olarak Sümer'e rakipti ve uzak batıdaki daha iyi bilinen rakipleriyle ticaret yapıyordu. Böylesi bir başlangıçtan, zaman içinde gelmiş geçmiş en güçlü ve etkili uygarlıklardan biri olan klasik Hindistan ortaya çıkmıştır.

Naziler Her Şeyi Berbat Ediyor

Üçüncü Reich, Antik Hindistan'dan çeşitli masum semboller almış ve bunların anlamlarını ilelebet değiştirmiştir. Örneğin gamalı haç, esasen iyi şans, kutsama veya mabet anlamına gelen yaygın bir Hindu sembolüdür. Naziler aynı zamanda “eşsiz” veya “önemli” anlamları taşıyan Sanskritçe sözcük *arya*'yı da almış ve “Aryan” sözcüğüyle beraber onu açıkça ırksal bir göndermeye çevirmiştir.

HİTİTLER VE ARKALARINDA BIRAKTIKLARI

Önce İmparatorluk Saldırıyor

“Şimdiye dek ailemin hiçbir mensubu isteklerime uymadı.”

—Hitit Kralı I. Hattuşili’nin vasiyetnamesi (MÖ y. 1586–1556)

İnsanlık tarihinin genelinde nispeten küçük gruplar halinde, kavimler, yerleşkeler ve daha sonra şehirlerde yaşadık. Ancak son yüzyıllarda bu daha küçük gruplar, daha büyük uluslar veya imparatorluklarda kümelenmiş veya yoğunlaşmıştır. MÖ 1300’e geldiğinde, dünyanın en eski uygarlıklarına ev sahipliği yapan bölgede, yani Ortadoğu’da bu şablon çoktan yerleşmişti. Kuzeyde Hititler, güneyde Yeni Krallık’ın Mısırlıları, güneydoğuda ise Asurlular yer alıyordu (son ikisine daha sonra değineceğiz).

Bir süre Hititler üç imparatorluğun en güçlülerindendi ve Mısırlılara hükmediyor, Babil’i doğrudan yağmalıyordu. Onların zırhlı savaş arabaları, antik dünyanın tanklarıydı; çarpışma sırasında baskın, akınlar ve keşifler yapmak için yeterince hızlılardı ve fethedilen şehirlerde kanun ve düzenin güçlü bir simgesi idi. Ne var ki, tarih kitaplarının onlardan çok bahsetmemesinin bir sebebi vardır. Onlar sadece birkaç yüzyıl boyunca hafife alınmayacak bir güç olmuştur. MÖ 1200’e geldiğinde, Hitit tarım sistemi çöktü ve tahıl sevkiyatı için Mısır’a bağımlı olmaya başladılar; birkaç on yıl sonra başkentleri Hattuşaş Asurluların eline geçecekti. Yine de bir süre, hem de hatırı sayılır derecede uzun bir süre, sahip oldukları güç emsalsizdi.

Ortadoğu'nun Üç İmparatorluğu, MÖ y. 1300

3300 yıl önce, Ortadoğu'ya üç süper güç hâkimdi: kuzeyde Hititler, güneyde Mısırlılar ve güneydoğuda Asurlular.

FİRAVUNUN DULU

Hititlerin zirve dönemindeki gücünü özetleyen bir hikâye, Mısır'ın firavunu olmanın ucundan dönen bir Hitit prensi hakkındadır. Her şey, Tutankamon'un ölümüyle başlar.

Tarihçiler epey bir zamandır Tutankamon'un öldürüldüğünü öne sürmektedir. Bu gerçek olsun veya olmasın, zamanında Tutankamon'un ölümünün üstünde bir sis perdesi olduğu bir gerçektir. Öyle ki, Hitit kayıtları, firavunun dulunun, büyük ihtimalle Tut'un dulu olan Ankhesenamun'un MÖ 1325'te sıra dışı bir istekle Hitit Kralı Şuppiluliuma'yı ziyaretinin hikâyesini anlatır: "Kocam öldü ve bir oğlum yok... Bana oğullarınızdan birini verin ki, kocam olsun. Korkarım ki ... tebaamdan birini kendime eş almak istemiyorum."

Şuppiluliuma, Ankhesenamun'u oğlu Zannanza'yla beraber memleketine yolladı. Sonradan, Ankhesenamun'un şüphelerinin sağlam bir temeli olduğu ortaya çıktı; Hitit kayıtlarına göre, Zannanza, Mısırlı yetkililerce öldürüldü ve bunun sonucunda iki ulus arasındaki ilişkiler kötüleşti. Bir Mısır-Hitit kraliyet evliliği, Firavun II. Ramses'in Hitit Prensesi Maathorneferure'yle evlenmesiyle ancak bir yüzyıl sonra gerçekleşti.

Dünyanın En Eski Müziği

Hurrilerin Nikkal'a adadıkları "Hurri 8. İlahisi" günümüze ulaşan en eski yazılı müzik eseri, dolayısıyla da dünyanın en eski melodisidir (ancak müzikologlar doğru yorumladıklarından hâlâ tam anlamıyla emin değildir).

MISIR YENİ KIRALLIĞI'NIN FİRAVUNLARI

Eserlerime Bakın, Ey Kudretliler ve Ümidinizi Yitirin

"Harabeleri yeniden diktim.
Bitmemiş ayağa kaldırdım."

—Mısır Firavunu Hatşepsut (MÖ y. 1507–1458)

Tarih uygarlıkları geride bıraktıklarıyla yargılamaya meyillidir. Bu açıdan, antik olsun modern olsun pek az uygarlık, bize Büyük Piramitleri (piramitler 4500 yılı aşkın zamandır ayakta ve muhakkak hepimizden uzun yaşayacaktır), onlardan daha küçük olmakla beraber aynı şekilde çarpıcı heykelleri, özel tapınakları ve kendilerine has hiyeroglif dilinde yazılmış muazzam sayıda dini ve bilgelik yazını veren Antik Mısır kadar çarpıcı bir mirasa sahiptir.

Tüm bunlar, Mısır'ın firavunlarının kuzeydeki rakipleri Hititler ile doğudaki rakipleri Asurlularla yan yana saltanat sürdüğü MÖ 1300'e kadar zaten vardı. O zamana dek Mısır çoktan tarihler, gizemli gelenekler ve asıl amaçları çoktan unutulmuş olan kent simgeleriyle dolu, akıl ermez derecede kadim bir ulustu. Ancak MÖ 1549'dan 1077'ye dek hüküm süren 18., 19. ve 20. haneler, görünüşe bakılırsa isabetli biçimde, henüz genç olan ve önünde sonsuz bir gelecek yatan bir Mısır görüyordu. Tarihçiler bu dönemi "Yeni Krallık" olarak isimlendirmiştir ve onu Mısır'ın uzun ve etkileyici tarihindeki birkaç altın çağdan biri olarak görmektedirler.

ATON'UN UFKU

Antik Mısır dini tarihsel olarak dengeli bir çoktanrıcılıktı; rahipler ve halk, her biri kendi kaderi, yerel tarihi ve nüfuz alanına sahip muhtelif tanrıların panteonuna tapardı. MÖ yaklaşık 1353 ile 1336'ya dek hüküm süren firavun Akhenaton, kozmosta temel bir gücü temsil ettiğine inandığı güneş tanrı Aton konusunda çok tutkuluydu. Tarihçiler Akhenaton'u sıklıkla tektanrıci olarak betimlese de, bu tam anlamıyla doğru değildir; o başka tanrıların varlığına da inanıyordu. Sadece hiçbirisi Aton'la kıyaslanamazdı. Aton çok özel, bizzat gerçekliğin doğası için çok temeldi. Tek tanrının diğer tanrılardan yüceliğine inanış, genellikle *henoteizm* olarak isimlendirilir. Akhenaton'un Aton'u diğer tüm tanrılardan öncelikli görme ısrarı en nihayetinde Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın da içinde olduğu diğer tüm dinleri etkilemiş olabilir.

Hatşepsut

Yirmi yıl (MÖ 1478 ila 1458) boyunca hüküm süren Hatşepsut, ilk kadın firavunlardan biriydi. Tarih sahnesinde öne çıkan pek çok kadının gibi ölümünden sonra başarıları silinmek, erkek vârisine mal edilmek istenmiştir. Bunda başarılı olunamamıştır.

Zamanın standartlarına göre bu inanç aynı zamanda alabilirdiğine tartışmalıydı da. Bu tartışmalı durum, Akhenaton Mısır İmparatorluğu'nun başkentini antik Thebes'ten, Aton'a hürmet göstermek adına 418 kilometre kuzeyde inşa ettirdiği yeni kent Amarna'ya taşıdığı anda daha da şiddetlendi. On yıl boyunca Amarna kenti şehir planlama, sanat ve mimaride yeni buluşların yuvası oldu. Ancak şehir varlığını sürdüremedi. Akhenaton'un ölümünden sonra Thebes yeniden başkent oldu. Amarna daha sonra terk edildiği için arkeologlara yaklaşık 3000 yıl sonra ortaya çıkaracakları adeta hiç bozulmamış bir antik şehir armağan etti.

Ramses'ten Kalanlar

1818'de İngiliz şairler Percy Bysshe Shelley ile Horace Smith, Yunanların MÖ yaklaşık 1279'dan 1213'e dek hüküm süren Firavun II. Ramses'e verdiği isimle Ozymandias'ın onuruna dikilen ve gün yüzüne yeni çıkarılan antik anıtlar hakkında birbirine rakip şiirler yazmaya karar verdiler. Bu iki şiirden en ünlüsü olan Shelley'nin şiirinin bir kısmı şöyledir:

"İki büyük ve gövdesiz taş ayak
Durur çölde... Onların yanında, kumda
Yarısı gömülü, çatlamış bir çehre yatar, çatık kaşları,
Kırıksık dudakları, buz gibi buyruğuyla alaycı,
Heykeltıraşına o tutkuları isabetli anlatır
Ki o tutkular halen sürer, bu cansız nesnelere damgalanmış,
Onlarla alay eden el ile onları besleyen yürek:
Ve kaidede şu sözler görülür:
'Benim adım Ozymandias, kralların kralı:
Eserlerime bakın, ey kudretliler ve ümidinizi yitirin!'
Geride başka hiçbir şey kalmamıştır."

İşte, modern okurun II. Ramses'in mirasından almaya meyilli olduğu mesaj budur: Kudret, kibirli ve fanidir. Gelgelelim, Antik Mısır edebiyatı üstünkörü biçimde gözden geçirildiğinde, 3000 yıl öncesinin Mısırlıların insan başarısının asılsız doğasının fazlasıyla farkında olduğu görülür. Bu heykeller, mezarlar, mumyalar, ille de zamanın geçişinden kaçmak anlamını değil, gelecek nesillere benimseyebilecekleri, gölgesi tepelerinde duracak ve onlara kılavuzluk edecek bir geçmiş vermek amacını taşır. Arkeologlar binlerce yıl sonra Antik Mısır'ı incelemeye devam ederken, firavunlar da gelecek nesillere kılavuzluk etmeyi ve insanlığa kendilerinin bile planlamadığı denli çarpıcı ve geniş kapsamlı yollarla tarihin kalıcı simgelerini sunmaya devam etmektedir.

Nefertiti'nin Mezarı

Arkeologlar, firavun Akhenaton'un karısı kraliçe Nefertiti'nin uzun zamandır kayıp mezarını, oğlu Tutankamon'un mezarına bağlı gizli bir yeraltı odasında başarıyla tespit etmiş olabileceklerini düşünmektedir. Onu bir kazıyla ortaya çıkarmayı başarana dek bundan kesin olarak emin olamayacaklar.

MEZOPOTAMYA’NIN BALÇIK İMPARATORLUKLARI

Babil Suları Kıyısında

“Ben Sennacherib,
Asur Kralı, önünüzde eğilen prens.
Benim yazılı adımı silen veya bunu,
Yazgılar mührünüzü değiştirenin
Adını ve tohumunu bu topraklardan silin.”

—Sennacherib’in Mührü’nden (MÖ y. 740–681), çev. D. J.
Wiseman

MÖ 1300’de, Hititler artık Türkiye olarak bildiğimiz bölgeye hâkimken ve Yeni Krallık da Mısır’ı yönetirken, Asurlular Kuzey Mezopotamya’yı yönetiyordu. Hâlâ Akad dili konuşmalarına ve Kuzey Sümer şehirlerinden gelmelerine karşın, Asurlular kendilerinden önceki Mezopotamya uygarlıklarından alabildiğine farklı, daha tek tip, etkili ve zalimdi.

Güney Mezopotamya’da Babil’de bulunan rakip bir imparatorluk, MÖ yaklaşık 1830 ile 539 arasında sahip olduğu güçte bazı gelgitler yaşadı. Kimi zamanlar Asur’a hükmetti, kimi zamanlar ise Asur’un hükmüne girdi; fakat Mezopotamya’yı ne tam anlamıyla kazandı ne de –sona gelinene dek– onun uğruna verilen savaşı hepten kaybetti.

ASUR ÇELİŞKİSİ

Bazı açılardan hiçbir antik uygarlık Asurlular kadar modern bir süper güç olmamıştır. Asurlular kukla krallıkları şiddet ve şiddet

tehdidiyle zalimce yönetirken, bir yandan da uygarlıkları uluslararası bir ilim ve kültür merkezi konumundaydı. Kuzey Mezopotamya'daki antik şehir devleti Asur'dan çıkan Asurlular, bölgeyi MÖ yaklaşık 2000 ile Nineveh isimli metropolisin MÖ 612'deki düşüşüne dek aralıklı olarak yönetti.

Asurlular dehşet vericiydi. Hiçbir antik uygarlık Asurlulardan daha zalim değildi. Aşurnasirpal, MÖ 678'de Suru şehrini fethettikten sonra, "Bana isyan eden soyluların her birinin derisini yüzdüm," diye yazmıştı. "Bazılarını kazığa oturttum... Bazısının derisini burada, kendi topraklarımda yüzdüm ve derilerini duvarlara astım." Soylular bu cezaların gelmekte olduğunu biliyordu; Asur krallarının üye şehirlerden imzalamasını talep ettiği vasalet anlaşmalarında isyan eden herkese, benzeri tüyleri ürpertici yazgılar vaat ediliyordu.

Çiviyazısı

Sümerler, Akadlar, Asurlular ve Babillilerdeki okuryazar kâtipler, başta bir çiviyazısı alfabesi (Latince "kama biçimli" demektir) kullanarak kil tabletlere yazmıştır. Bu kâtipler esasen zamanının avukatlarıydı ve okuryazarlıklarını kullanarak kamuoyu kayıtları tutar, kontratların orijinalliğini onaylardı. Fakat aynı zamanda mektuplar, kanunlar, ilahiler, bilgelik edebiyatı,* hatta kurgu metinler dahi yazarlardı.

Buna karşın, Asurlular Nineveh'te dünyanın en büyük kütüphanesine ev sahipliği yapıyordu, antik dünyadaki en gelişmiş tesisat sistemlerine sahiplerdi ve hızlı iletişim için bir yol istasyon ağı geliştiren ilk büyük uygarlıktı. Sanata eşsiz bir destek sunuyorlardı, gelişmiş bir devlet dinine sahiplerdi ve arkalarını binlerce yıllık kültür ve geleneğe yaslıyorlardı.

---

* İçinde atasözleri ve vecizeler bulunan, Antik Yakındoğu'ya has eserler. (çev.)

Başka bir ifadeyle, Asurlular hem alabildiğine barbar hem de alabildiğine uygardı. Dünya tarihinde bir ulusun bu iki özelliği sergilemesi nadir rastlanan bir şey olmasa da, hiçbiri bu çelişkiyi Asur kadar bariz ve arsızca taşımamıştır.

Kudretli Babil

Eldeki tüm göstergelere bakılırsa, New York, Las Vegas ve New Orleans Kuzey Amerika için neyse, Babil de Antik Ortadoğu için aynıysıydı. Babil, New York gibi akla hayale sığmayacak kadar geniş ve etkileyici bir ekonomik güç merkezi, Las Vegas gibi görsel olarak çarpıcı bir turizm ve günah merkezi ve New Orleans gibi eşsiz bir kültüre ve anlatacak milyonlarca gizli hikâyeye sahip, kadim bir şehirdi.

Antik Mezopotamya'yla özdeşleştirdiğimiz pek çok şey başka uygarlıklardan değil, antik Babil İmparatorluğu'ndan gelmektedir. Bize "göze göz" diyen o bednam antik yasayı veren, ilk Babil İmparatorluğu'nun altıncı hükümdarı Hammurabi'ydi (MÖ y. 1810–1750). Bize rüyaları *Danyal'ın Kitabı*'nda merkezi rol oynayan çılgın kral II. Nebukadnezar'ı (MÖ y. 634–562) veren de Babil İmparatorluğu'ydu. Babil'in bize Antik Dünyanın Yedi Harikası'ndan birini, Asma Bahçeleri de verdiği söylenir ve Babil Musevilik ile Hristiyanlıkta dünyevi gücün tesirli bir simgesidir. Babil'in Tiamat ve Marduk'ta temellenen dini, çağdaş metinlerin Antik Mezopotamya dininden bahsederken en sık atıfta bulunduğu dindir.

Tüm bunlara karşın, Babil İmparatorluğu'nu gözden kaçırmak kolaydır. Babil ne Sümer gibi antik ne de Asur gibi zalim veya mimari açıdan etkileyiciydi. Ne Mısır kadar iyi korunmuş ne de Hitit İmparatorluğu kadar esrarengiz ve yanlış anlaşılmıştı. Fakat kısa dönemli çöküşlerle kesintiye uğrayan bin yılı aşkın süre boyunca, Babil tam da uygarlığın beşiği olan o antik Güney Mezopotamya şehirlerinin mirasını temsil etmiştir.

Musa'nın Beş Kitabı

Babil İmparatorluğu, MÖ 587'de İsrail'i ele geçirip rahiplerini sürdüğünden, Yahudi kâtiplerin Yahudi İncil'ini (Eski Ahit olarak da bilinir) yazma kararından dolayı olarak sorumlu olabilir.

OLMEKLERİN ANTİK DÜNYASI

Kauçuğun Yolla Buluştuğu Yer

“Sosyal yapıları tam olarak neydi? Tanrıları kimdi ve ellerinde nasıl güçler vardı? Bu sorular ve daha pek çoğu hâlâ cevapsızdır. Olmek arkeolojisi hâlâ genç bir bilimdir ve Olmek toprakları onu daha da açığa çıkaracak sessiz tanıklıklarla cömertçe donanmış olsa da, onun yüzyılımızda diğer alakalı dallar kadar hızlı gelişmesi bir dizi koşulla engellenmiştir.”

—Beatriz de la Fuente (1929–2005), Mezoamerikalı sanat tarihçisi.

Kudretli imparatorluklar Ortadoğu’nun kontrolü için mücadele ederken, MÖ 1500 civarında Mezoamerika’nın ormanlarında yeni bir kültür biçimlenmeye başladı ve yok olup da yerini yaklaşık 1000 yıl sonraki imparatorluklara bırakıncaya dek bölgeye hükmetti.

Hiçbir Olmek metni tercüme edilmediğinden, onlar hakkında pek az bilgiye sahibiz. Öncelikle, muhtemelen kendilerini Olmekler olarak anmıyorlardı; bu isim Azteklerin onlar için kullandığı isimdir ve kabaca “kauçuk ülkesinin insanları” olarak tercüme edilebilir. Aynı zamanda, çok geniş bir dönem söz konusu olduğundan, 1000 yıl süren tek bir uygarlık olmaları da epey güç bir ihtimaldir. Fakat her kimlerse ve ne yapmışlarsa, arkalarında devasa şehirler, etkileyici heykeller ve inatçı biçimde çözülemez bir gizem bıraktıkları kesindir.

KAUÇUK ÜLKESİNİN İNSANLARI

Olmeklerin 3000 yılı aşkın zaman önce daha sonradan Mayalılar ve Azteklerin de oynadığı kutsal Mezoamerikan top oyunu *ula-*

ma'nın bir türünü oynamış olduğuna işaret eden güçlü arkeolojik kanıtlar bulunmaktadır. Ulama hassas bünyelilere uygun değildi; Batı sporlarında kullanılan şişme kauçuk topların aksine, Olmek kauçuk topları sertti ve dört buçuk kiloyu bulabiliyordu. Topların muhtemel hızı göz önünde bulundurulursa, bu durum spordan kaynaklı sakatlık riskini fazlasıyla artırıyor olmalıdır.

DEVLER YÜRÜDÜĞÜNDE

Olmek Uygarlığı günümüzde en çok arkasında bıraktığı bazalt taşlara oyulmuş devasa, tonlarca ağırlıktaki 17 başla tanınır. Bu başlar, belirli insanları temsil etmeleri için yapıldıkları anlaşılabilecek şekilde detaylıdır; fakat tam olarak kimi portreledikleri konusu, zamanın tozlu sayfalarına gömülü bir gizemdir.

Binlerce yıl sonra Aztek metinlerinde Quinametzin isimli nesli tükenmiş bir dev ırkın bölgenin en etkileyici şehirlerini ve mimari mucizelerini yarattığı yazılmıştır. Bu hikâyeye bizzat Olmeklerden mi, arkalarında bıraktıkları devasa heykellerden mi esinlenmiştir, yoksa onlarla bağlantısı olmayan Aztek efsanelerinden mi?

Olmeklerin ne düşündüğünü bulmanın bir yolu olabilir. 1999'da Veracruz, Meksika yakınlarındaki bir köyde eski molozu kazan inşaat işçileri, üzerinde yabancı simgeler bulunan 14 inçlik bir taş tablet keşfettiler. Cascajal ismi verilen tablet, antik Olmek dünyasının günümüze ulaşan bir artifaktı olabilirdi; söz konusu köy, halihazırda yaklaşık MÖ 900'e tarihlendirilen Olmek kalıntıları üstünde oturmaktadır ve tabletin üstündeki simgeler bilinen Mezoamerikan dillerine denk düşmemektedir. Dilbilimciler onu deşifre etmek için sıkı bir çalışma yürütmektedir. Ancak Cascajal taşının Olmeklerden daha genç olduğu ortaya çıksa bile, onun keşfi bölgenin ne kadarının henüz keşfedilmemiş olduğuna işaret etmektedir. Olmeklerin hikâyesi, zamanın yabancı kıldığı bir dünyanın o sessiz kaydı, hâlâ el değmemiş topraklarda gömülü olabilir.

Antik Devlerin Efsaneleri

Antik mitlerin ortak bir özelliği olarak, Quinametzin hakkındaki Aztek hikâyeleri dünyanın diğer bölgelerinde anlatılan benzeri hikâyeleri andırır. Yaratılış 6:4'te eski İsrail yazarları bize Büyük Tufan'dan önce dünyayı adımladığı söylenen bir dev ırkından, Nefilim'den bahseder. Antik Yunan şairleri, pek çok tanrıdan bile eski oldukları söylenen antik devler olan Titanlar hakkında yazmıştır.

BÜYÜK KIROS VE AHAMENİŞ RÜYASI

Pers Mesih

"Rab mesh ettiği kişiye,
Sağ elinden tuttuğu Koreş'e sesleniyor.
Uluslara onun önünde baş eğdirecek,
Kralları silahsızlandırarak,
Bir daha kapanmayacak kapılar açacak..."

—Yeşaya 45:1 (Kral James İncili)

Babil'de zalim Asurluların boyunduruğu altında esir hayatı yaşayan antik İsrail'in din adamları, MÖ 587'de zor bir kararla karşı karşıya kaldı: Ya dinlerine ait öğretilerin kalıcı bir kaydını yazacak ya da o öğretilerin kendileriyle beraber ölmesini izleyeceklerdi. İlk seçeneği seçtiklerini biliyoruz çünkü bugün elimizde Yahudi İncili veya daha iyi bilinen adıyla Hristiyan Eski Ahit'i var. Bu metin, 137. Mezmur'daki gibi, adaletsizlik acısıyla doludur: "Babil ırmakları kıyısında oturup Siyon'u andıkça ağladık."

Gelgelelim, Yahudi İncili aynı zamanda Musevi halkı kurtarmaya gelecek kudretli bir kralın müjdesini de verir. Bu kral, MÖ yaklaşık 590 ile yaklaşık 530'a dek yaşadığı söylenen Pers Kralı Büyük Kiros'tur. Kiros Yahudi olmasa da, antik Pers dini Zerdüştlüğü benimsediğinden, İbranicede açık ve net olarak bir mesih, bizzat Tanrı'nın kurtarıcı aracı olarak tanımlanır. Kiros MÖ 539'da Babil'i fethettiğinde, tamamen onların beklentilerine uygun davranmıştır. Din adamları, yuvaları İsrail'e dinlerine daha da bağlı, Kutsal Metin'le donanmış olarak dönmüştür.

BÖYLE BUYURDU ZERDÜŞT

Kiros'un İsrail'e neden bu kadar iyi geldiğini anlamak için kendi dini inancının ona söylediği şeyi hatırlamak önemlidir: Dünya iyi ilah, cömert yaratıcı Ahura Mazda ile onun kötü oğlu, yalanların babası Ahriman arasında ebedi bir mücadelenin sahnesidir. Zerdüştlüğe göre, kişisel olarak hangi dinin mensubu olduğunuz o kadar mühim değildir; önemli olan, söz konusu mücadelenin doğru tarafında bulunmanızdır. Dolayısıyla Zerdüştlük din değiştirenleri sıcak karşılarken, din değiştirmeyi talep etmiyordu ve fethettikleri uygarlıkların kendi inançlarını sürdürmelerine izin veriyordu.

Zerdüş

Zerdüştlüğün kurucusunun, aynı zamanda Zoroaster ve Zarathustra olarak da bilinen ve en ölümcül –ve Ahriman'a kudretini veren– kozmik gücün *druj* (bir yalan) olduğunu vaaz etmiş bir peygamber olduğu söylenir. Zerdüş'te göre, gerektiği zaman doğruyu söylemek dünyayı kurtarabilir.

MÖ 6. yüzyılın standartlarına göre, bu inanılmaz radikal bir fikirdi. Tarihsel olarak din, bir uygarlığı birleştirmek ve tebaasına bir sivil iman dayatmakta kullanılıyordu. Firavunun ilahlığını inkâr etmek, Mısır devletinin meşruluğunu inkâr etmekte; Antik Sümer'in rahibelerini inkâr etmek, her şehrin hükümdarının ilahi otoritesini inkâr etmekte. Persler din ve devleti birleştirme fırsatından fedakârlık ederek, daha sonra buna çalışacak Batı demokrasilerinden bin yıl erken davrandı ve bu süreçte fikir farklılıklarının kısmen sıradan ve hoş karşılandığı çokkültürlü ve istikrarlı bir imparatorluk yarattı.

Günümüzde İran olarak bilinen memleketleri Pers İmparatorluğu'ndan yayılan Persler, imparatorların tebaalarını yönet-

me biçimlerini değiştirdi. Bir imparatorluğun kontrolündeki her uygarlığın daima imparatorluk kültürü ve dinine uyum sağlaması gerekliliğine duyulan kesin inanç, norm olarak kalmakla beraber ortadan kayboldu. Pers İmparatorluğu, pek az Batı veya Ortadoğu uygarlığı onu takip etmek için ciddi bir girişimde bulunsa da, daha iyi bir örnek olarak varlığını sürdürdü.

Antik Pers İmparatorluğu Birleşik Devletleri

Antik Pers İmparatorluğu, en iyi biçimde bir mutlak ilahi hak monarşisi olarak anlaşılabilse de, pek çok açıdan modern liberal demokrasilerle özdeşleştirdiğimiz değerlere rakiplerinden daha iyi uyum sağlar. Pers İmparatorluğu köleliği yasakladı, kadınların mülk edinmesine izin verdi, fethedilen devletlere hatırı sayılır yerel otonomi bağışladı, eğitim ve ticarete öncelik verdi, dini özgürlüğe eşi benzeri görülmemiş seviyede olanak tanıdı. Temel insan hakları açısından, modern devletler için, Antik Yunan'dan çok daha isabetli bir öncüdür.

Fakat bu iki uygarlık çok nadiren bu şekilde sunulur; bu biraz da Haçlıların mirasıdır. Bin yıl boyunca Amerikalılar ve diğer Batılılar, bazı Batılı medya tarafından dünyayı Hristiyan Batı ile İslami Ortadoğu arasındaki ideolojik mücadelenin sahnesi olarak görmeye teşvik edilmiştir. Antik Yunanlar Hristiyan değil pagan, Persler de Müslüman değil Zerdüşt olmasına karşın, tarihçiler Pers-Yunan mücadelesine inceden inceye bu Haçlılar fikrini işlemiştir.

Bunun bilhassa hatalı bir örneği, 1998 tarihli ve aynı isimli çizgi romandan uyarlanan 2006 tarihli 300 filminde görülebilir. Bu çizgi romanda Persler eli kanlı, zorba canavarlar; Yunan düşmanları ise cesur ve onurlu mazlumlara olarak portrelenmiştir. Gerçekte, iki uygarlık da miras aldığımız dünyaya önemli ve eşsiz katkılarda bulunmuştur.

Ahameniş

Bu bölümde çetrefilli Ahameniş sözcüğünü kullanmaktan kaçındık; fakat Yunanlar (ve onları takip eden pek çok Batılı tarihçi) Pers İmparatorluğu'nu bu isimle anıyordu. Ahameniş ismi, Pers hanedanının soyunun dayandığı söylenen Ahameniş isimli antik bir mitsel kahramandan gelir.

KUSH'UN SIRLARI

Antik Etiyopya ve Sudan'ın Zaferi

"Zeus Okeanos'un kıyılarına gitti dün,
Kusursuz Yüzüyanıkların yanına, şölene,
Onunla birlikteydi tanrılar teknil."

—Thetis, *İlyada*, I. Kitap, 423–424. dizeler*

"Tarihten Önce İnsanlık" isimli bölümde bahsettiğimiz gibi, insanlığın hikâyesi yaklaşık 200.000 yıl önce Etiyopya'da başladı. Bu göz önünde bulundurulursa, söz konusu ülkenin antik tarihi hakkında şimdikinden çok daha fazla bilgiye sahip olmamız gerektiğini düşünebilirsiniz. Antik Etiyopya edebiyatı okuyup antik Etiyopya dinlerini incelememiz gerektiğini de. Bunları yapmamıza iki faktör engel olur: Antik Etiyopya'dan günümüze pek fazla belge ulaşmadı ve eldekilerin pek çoğunu da okuyamıyoruz.

Kush döneminde Etiyopyalılar, adını Meroe şehrinden alan, Meroitik dediğimiz bir yazı kullanıyordu. Bir yüzyılı aşkın çalışmaya karşın hâlâ bu yazıyı okuyamıyoruz. İyi haber şu ki, bir başka dilden yapılan (veya tam tersi) bir Meroitik çeviri metin bulmamızla ya da bu uzun zamandır gizemli dilin yapbozunu tamamlamaya çalışan pek çok dilbilimciden birinin gizemi kendi başına çözmesiyle beraber, bir gün Meroitik dilini okumayı öğrenmemiz büyük bir olasılıktır. Fakat şimdilik, Kush'un büyük gizemleri bize kendilerini göstermemektedir.

* Homeros, *İlyada*, Sander Kitabevi, çev. Azra Erhat, A. Kadir, İstanbul 1965. (çev.)

GÜNEY FİRAVUNLARI

Kush çok hareketli bir yerdi. Mısır'ın hemen güneyinde yer alan ve Sudan ile Etiyopya'yı (bu iki ülke klasik tarihçiler tarafından Etiyopya olarak anılır) kapsayan Kush, bölgesel siyaset ve ticaret merkeziydi ve Akdeniz'in kuzey dünyası ile Sahra altı uluslarının güney dünyasını birleştiriyordu. Kush hakkında pek az bilgimiz olmakla beraber, onun etkileşimde bulunduğu güney uluslarının çoğu hakkında daha da az bilgimiz vardır. MÖ 4. yüzyıldan başlayarak, Meroitik dilinde köklü değişimleri tetikleyen ve geleneksel Mısır etkili Kush panteonuna dahil olmayan yeni bir tanrılar panteonu tanıtan birileriyle baş döndürücü miktarda kültürlerarası temasta bulunulduğuna ilişkin kanıtlar vardır. Bu değişimlerin henüz hakkında bir şey bilmediğimiz antik bir Sahra altı ulusla temasa dayandığını varsaymamız makuldür. Bir gün Meroitik dilini okumayı başarırız, bu dilde günümüze ulaşan dokümanların çözeceği pek çok gizemden biri bu olabilir.

Hakkında epey bilgimiz olan bir konu, antik Etiyopya ulusları ile kayıtları çok daha iyi korunmuş olan Mısır arasındaki temastır. Farklı zamanlarda antik Kush Krallığı hem Mısır'ı fethetmiş hem de onun tarafından fethedilmiştir; ancak etkileşimleri büyük oranda bundan daha barışçıl ve karşılıklı olarak kazançlıdır.

Aynı zamanda elimizde Yunan edebiyatında Kush Krallığı'ndan dünya üstünde bir cennet olarak bahseden Etiyopya toplumuna dair dağınık referanslar da vardır. Bu açıdan en önemli tarihçi, ilk bölümde bahsettiğimiz Diodorus Siculus'tu (MÖ y. 90–30). Diodorus, insanlığın Etiyopya'dan çıktığını öne süren bilinen ilk yazardır (en eski insan kalıntılarının radyokarbon tarihlemesi sonucunda, haklı olduğu ortaya çıkmıştır). Pek çok teorisi ihtimal dışı görünse de (Kush'luların mitsel Herkül'le dövüşüp onu yenilgiye uğrattığı veya Mısır tanrısı Osiris'in aslında bir yerleşimci olarak Mısır Krallığı'nı kuran bir Etiyopyalı olduğu iddiaları gibi), bunların Kush Kral-

İlğı'nda türeyen sözlü gelenekleri mi yansıttığı, yoksa Diodorus'un kendi hayal gücünün kapasitesini mi sergilediğı net değildir.

İNCİL'DE KUSH

Yahudi İncili'nde Kush'tan bahsedilir; bunun daha genel bir coğrafi referans olma ihtimali olsa da, öyle veya böyle Kush Krallığı'na bir atıf olduğu neredeyse kesindir. Kush'a dair öne çıkan referanslar şöyledir:

- Uluslar Tablosu'nda (Yaratılış 10:6), Kush Nuh'un oğlu Ham'ın soyundan gelen alegorik uluslardan biri olarak tanımlanır. Birleşik Devletler ve Güney Afrika'daki segregasyoncu dönemlerde, pek çok beyaz din adamı Kush'un lanetlenmiş oğlu Ham'ın çocuğı olmasını siyah ırkın düşüklüğünü savunmak için mazeret olarak kullanmıştır.
- "Rabb'in önünde yiğit bir avcı" olarak geçen eski bir Mezopotamyalı kurucu olan Kush'un Nemrut'undan kısaca bahsedilir (Yaratılış 10:8-10). Coğrafi olarak bu, Mezopotamya'dan Arap Yarımadası'nın karşı tarafında olan Kush bölgesine bir atıf gibi görünmez fakat öyle olabilir.
- 12'de Musa'nın (Zipporah isminde) Kush'lu bir kadınla evlendiğinden ve Tanrı'nın Musa'nın erkek ve kız kardeşini evliliğe itiraz ettikleri için cezalandırdığından bahsedilir.
- Yeremya 13:23'te şöyle der: "Kûşlu derisinin rengini, Pars beneklerini değiştirebilir mi?"* Bu pasaj, İncil'de anılan Kush'lıların veya en azından bu dizede bahsedilen Kush'luların ten renginin İsraililerden epey farklı olduğunu öne sürer; tenleri fark edilir derecede daha koyu olacağından, bu da Kush'luların Sudan ve Etiyopyalı olmalarını akla yatkın kılar.

* <https://incil.info/kitap/jer/13> (çev.)

Çoğu İncil âlimi, Kush'un bazen Kush bölgesine yapılan bir atıf olduğundan, bazen de Kızıldeniz boyunca yerleşen uygarlıklara ithafen daha genel bir atıf olduğundan şüphelenmektedir.

Candace

Meroitik dili bizim için büyük oranda bir gizemden ibaret olsa da, bir sözcük –Yunanca üzerinden– İngilizceye ulaşmıştır. Bu sözcük, Kush'luların kraliçeleri için kullandığı sözcükten (*kandake*) gelen Candace ismidir.

YUNAN ŞEHİR DEVLETLERİ NASIL BİRLEŞTİ?

Hellas Engel Tanımıyor

"İlan ediyorum;
İleride,
Bizimkine benzemeyen bir çağda,
Birileri kim olduğumuzu hatırlayacak."

—Lesboslu Sappho (MÖ 610–570), şair.

Antik Yunan'ın dünya tarihi ve bilhassa Batı tarihi için önemi ne kadar vurgulansa azdır ama kimileri elbet bunu yapmaya çalışmıştır. 18. ve 19. yüzyıllardan bazı düşünörlere göre, Yunan halkı 2000 yıl önce her şeyi çözmüştü. Aslında durumun bununla uzaktan yakından ilgisi yoktur ancak Antik Yunan'ın bilim, mimari, edebiyat, sanat ve felsefe alanındaki başarıları, neden böylesine çok insanın böyle bir izlenime kapıldığını açıklamak için yeter de artar bile.

Antik Yunan'ı (veya kendilerine verdikleri isimle Hellas'ı) anlamak için önceki bölümde Sümerlerle ilgili bilgiyi, yani Sümerlerin pratik bir şehir devleti birliği olması açısından birleşik bir imparatorluk olduğunu düşünün. Aynı şekilde, Antik Yunan da altın çağında imparatorluktan çok, her biri üstün konumlara ulaşan gevşek bir şehir devleti kümesiydi.

ATİNA DÖNEMİ

Antik Yunan'ı hayalinizde canlandırdığınızda düşündüğünüz yer muhtemelen Atina'dır. Parthenon, Sokrates, Platon ve iyi bilinen pek çok Yunan şiiri ve oyunu, Atina şehir devletinin mirasıdır. Dü-

zensiz aralıklarla neredeyse 5000 yıl boyunca işgal edilen Atina kendine has bir dünyaydı. Fakat eğitilmiş Avrupalılar 18. yüzyılda Yunan siyasi felsefesini yeniden keşfettiğinde (ileride değineceğimiz gibi) klasik Atina'yı barışçıl bir ütopya olarak görmeye başladılar. Ne var ki, gerçekte Atina ne barışçıl ne de ütopyikti.

Yunanistan'ı Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmaktan kurtarmakta belirleyici rol oynayan, Atina'nın askeri başarısıydı. Sparta da hiç şüphesiz bu süreçte önemliydi fakat Pers İmparatorluğu'nu ilk olarak MÖ 490'da Maraton Muharebesi'nde yenilgiye uğratan Atina'ydı ve Atina, Greko-Pers Savaşları'nın (MÖ 499–449) geri kalanında da kilit bir askeri rol oynamayı sürdürdü. Klasik Atina Sparta kadar militarist olmasa da, esasen militer bir kültürdü. Atina son birkaç yüzyılda kök salan yeni yönetim biçimleri ortaya çıkardı fakat temelde bir ütopya değildi. Evet, Atinalılar teknik olarak dünyanın ilk demokrasisiydi (neredeyse 200 yıl boyunca) fakat yalnızca 18 yaşını aşmış zengin erkek yurttaşlar (nüfusun yaklaşık yüzde 15'i) oy verme hakkına sahipti. Üstelik pek çok Yunan şehir devletinde olduğu gibi, orada da geniş çapta kölelik uygulaması vardı; bu özellikleri, onları köleliği kaldırmak için resmi adımlar atmış olan Pers işgalcilerinden ayırmaktadır.

Bununla birlikte, Atina geleneklerini yeniden keşfeden 18. yüzyıl siyaset felsefecilerinin onu gerçekte olduğundan daha aydınlanmış bir toplum olarak düşünmeleri genel anlamda çok iyi bir şeydir. Bu siyaset felsefecileri yeni bir değer sistemi yaratmaktansa eski bir sistemi yeniden kurduklarını düşündüklerinden, kendilerine demokrasi ve insan haklarının mümkün olup olmadığını sormalarına gerek yoktu. Atina'da gördükleri o parlak örnek, her ne kadar onunla ilgili değerlendirmeleri hatalı olsa da, onlara aradıkları cevapları vermişti.

Praxis

Aristoteles, insan davranışının üç kategoriden birine girdiğini düşünüyordu: *theoria* (düşünme), *poiesis* (yaratma) ve *praxis* (yapma). *Praxis* sözcüğü, günümüz İngilizcesinde yalnızca yapmaya niyetli olduğumuz şey ile bilinçaltı alışkanlıklarımızdan ayırt edilebilen, kasıtlı bir eylem biçimi anlamına gelir. Bu sözcük, pratik ve pratik-kal sözcüklerinin de köküdür.

SPARTA PELOPONEZ’İ BİRLEŞTİRİYOR

Lisede dünya tarihi okumuş olan herkes, muhtemelen Peloponez Savaşı (MÖ 431–404) hakkında bir şeyler öğrendiğini hatırlayacaktır; ancak Sparta’nın liderliğini yaptığı galip koalisyon Peloponez Birliği hakkında genellikle yeterince dikkat görmeyen bazı detaylar vardır. Öncelikli olarak, insanların bu Peloponez meselesini neden böylesine abarttığını merak ediyor olabilirsiniz. Neden ona “Antik Yunan İçsavaşı” veya “Sparta Savaşı” gibi akılda kalıcı bir isim verilmemiştir? Peloponez, Güneybatı Yunanistan’da bir yarımada-dan ibarettir ve pek tabii ki Sparta’ya ev sahipliği yapmış, çatışmanın merkezi olmuş, yarımadanın şehir devletlerini birleştirdiği için de “Peloponez Birliği” ismini almıştır. Fakat Spartalıların insanlara savaşın Peloponez karakterini hatırlatmakta ısrar etmesinin bir başka sebebi vardır: gelenek.

Antik Yunan’ın kültürünün MÖ 5. yüzyılda ne noktada olduğunu düşünün. Atina bölgenin tartışmasız metropolisi ve entelektüel başkentiydi, ticaret zenginiydi ve en büyük siyasi yeniliğin alanıydı. Sparta, bunun tam aksi, birincil özelliği zorunlu askeri hizmet olan epey sıradan bir monarşiydi. Sparta’yı yönetiyorsanız ve birlikleri Atina’ya karşı toplamaya çalışıyorsanız, hümaniter bir argümana, finansal bir argümana veya hatta zafer garantisine bile güvenemezsiniz. Bundan çok daha fazla çaba sarf etmeniz gerekirdi.

Olimpiyatlar

Sparta'nın Peloponez'i Yunan kimliğinin merkezi yapma arayışında bir başka müttefiki daha vardı: Olimpiyatlar. MÖ en az 8. yüzyıldan beri, Olimpiyatlar esasen her dört yılda bir Peloponez'de, Elis'in dışındaki Olimpiya Vadisi'nde, Zeus ile torunu Pelops'un onuruna gerçekleştirilen uluslararası bir etkinlikti. Bu oyunlar yalnızca büyük kalabalıklar çekmiyordu, aynı zamanda Yunan şehir devletlerini birleştirmekte ve onları dost tutmakta elzem rol oynuyordu.

Sparta siyasi ve askeri gücünü yerel hükümetleri devirmekte, müttefiklerini ortak düşmanlardan korumakta ve elbette yarımadaya hükmetmekte kullandı. Ancak Sparta'nın en büyük gizli silahları arasında tarih yer alıyordu. Peloponez, ismini Zeus'un torunu efsanevi figür Pelops'tan almıştı ve Peloponez'in sakinleri, memleketlerinin aynı zamanda Yunanistan'ın en eski uygarlığı olan Miken'e ev sahipliği yaptığını biliyordu. Miken harabeleri teknik olarak Atina'ya Sparta'dan daha yakın olsa da, Peloponez yarımadasıydı. Spartalılar bunun Peloponez ve ada şehir devletleri arasında bir savaş olduğunu vurgulayarak, atalardan kalan toprakları işgalcilerden korudukları anlatısını kullanmayı başardı.

BÜYÜK İSKENDER'İN İMPARATORLUĞU

Dünya Kâfi Değil

Sufficit huic tumulus, cui non suffecerit orbis.

("Bir zamanlar dünyanın yetemediğine, şimdi bir mezar yetecektir.")

—Günümüzde kayıp olan Büyük İskender'in (MÖ 356–323) mezarında bulunduğu söylenen yazıt.

Antik Yunan uzun zaman boyunca Sümer gibi bir şehir devletleri topluluğu olarak yönetildi fakat Makedonya Kralı II. Filip (MÖ 382–336) bölgeyi sadece imparatorluk kontrolü altına sokmakla kalmadı, aynı zamanda gevşek şehir devleti konfederasyonlarının bölgede tekrar güvenle işleyebilmesini imkânsızlaştırdı. Bu tek bir nesil için yeterli bir miras gibi görünüyor; ancak imparatorluğu üç kıtaya yayılan oğlu Büyük İskender'le karşılaştırıldığında, Filip pek de başarılı sayılmaz.

İlerleyen sayfalarda küreselleşmeden, yani ülkelerin tamamen yerel veya bölgesel meselelere odaklanmak yerine uluslararası bağlantılara dayanarak karar alma eğiliminden sık sık bahsedeceğiz. İskender adeta küreselleşmeyi icat etmiştir ve bunu hüküm kurarak, öldürerek, kendisinden önce hiçbir insanoğlunun yapmadığı kadar fazla fetih yaparak başarmıştır. İstila ettiği ülkeler arasında dolaylı olarak oluşturduğu bağlar, çok farklı biçimlerde olsa da günümüzde hâlâ bizimledir.

SPARTA, THEBES VE MAKEDONYA

Peloponez Savaşı, MÖ 404'ün sonunda Sparta'yı hâkim Yunan şehir devleti kılmıştı; fakat gevşek şehir devleti konfederasyonlarının özelliği, tek bir gücün uzun süre kontrolde kalmasının zor oluşudur. Sparta'nın liderleri, çok geçmeden Atinalı liderlerin keşfetmiş olduğu şeyi öğrendi: Gücü elinde tutmak, onu elde etmekten çok daha zordu. MÖ 395'te, on yıldan az süre hüküm sürdükten sonra Sparta Thebes, Atina, Korint ve Argos şehirlerinden yükselen Pers destekli bir isyanla karşı karşıya kaldı. Tarihçiler tarafından Korint Savaşı olarak anılan bu çatışma onyıllarca sürecekti. En sonunda, MÖ 371'deki Leuctra Muharebesi'nde Thebesliler Sparta ordusunu ezdi ve böylelikle Sparta'nın askeri üstünlüğüne olan inancı toprağa gömdü. Sonraki yüzyıllarda özerkliğini korusa da, Sparta bir daha bölgede hüküm süremeyecekti.

Thebes bir süre daha idare etti fakat çok değil; işte Makedonyalılar sahneye bu noktada çıktı. MÖ 330'ların sonunda Makedonyalı II. Filip ciddi sayıda Yunan şehir devletini çoktan kontrolü altına almıştı. Makedonlar Thebes ordusunu MÖ 338'deki Chaeronea Muharebesi'nde yenilgiye uğrattı ve artık Yunanistan Filip'in fetihleri nedeniyle Makedonya'nın kontrolü altındaydı. Esasen hâlâ bir şehir devletleri konfederasyonu olsa da, Yunanistan'ın büyük kısmı Filip'in askeri hiyerarşisi nedeniyle tek bir imparatorluk olarak işlev görüyordu. O, imparatorluğun tam gücünü Yunanistan'ın tarihi düşmanları olan ve kendileri de iki yüzyıldan az süre önce Yunanistan'ı fethetmeye kalkışmış olan Perslilere yöneltmeyi seçti.

Gelgelelim, MÖ 336'da Filip Pers İmparatorluğu'na karşı bir akını desteklemek için halkın duyarlılığını, para kaynağı ve araçları toparlarken, beklenmedik bir şey meydana geldi: Kendi özel muhafızı onu öldürdü. Hükümdarlığı, kendisine bir imparatorluğu, bilhassa da Pers İmparatorluğu'nu yönetmek için dünyaya

geldiği öğretilmiş genç bir adam olan yirmi yaşındaki oğlu III. İskender'e geçti.

Helenleştirme

İskender'in amacı, yalnızca yaşadığı müddetçe devasa bir imparatorluğa hükmetmek değil, Yunan dili, dini ve kültürel değerlerini yayarak dünyayı daimi olarak Yunanlaştırmaktı. Yunan halkı ülkelere Hellas dediği için, tarihçiler bu sürece Helenleştirme ismini vermiştir.

KADER VE FETİH

Filip'in rüyası, oğlu İskender'de yaşamını sürdürdü; bu sadece hoş bir hayal olabilirdi ancak sonradan çok daha büyük bedelleri olan ve fazlasıyla kanlı bir gerçeğe dönüştü. Yunan filozof Aristoteles (MÖ 384–322) tarafından eğitilen İskender, kaderin yaşamı için öncelikli olduğunu, Aristoteles'in tabiriyle, "meydana gelen her şeyin gereklilikten meydana geldiğini" öğrenmişti. İskender için bu kader düşüncesi, "Göğün Emri" ve "Açık Kader"e (bu iki kavrama daha sonra değineceğiz) benzer şu olasılığı ortaya çıkarmış olsa gerektir: *Dünyaya hükmedebiliyorsanız, sebebi muhtemelen bunu yapmanız gerektiği içindir.* Devasa bir ordu, popüler bir yetki, etki-leyici bir rol model, geniş kapsamlı bir sivil ve askeri eğitim, makul bir doğal askeri beceri ve Pers İmparatorluğu'nu işgal etmeye dair tamamlanmamış bir planla, İskender yapılması gerekenler listesini çoktan belirlemiş olarak koltuğuna oturdu.

Wile E. Coyote rolündeki İskender'in karşısında, kadere olan inancı o sıralar artık sarsılmış olması gereken Road Runner rolündeki Pers Kralı III. Darius (MÖ y. 380–330) vardı. III. Darius imparatorluğunu kırklarının başında devralmıştı ve İskender'in babası Filip'ten sadece birkaç yaş küçüktü; öte yandan İskender

imparatorluğunu yirmili yaşlarının başında almıştı. Daha kötüsü, İskender sevgili babasını ve Makedonya'yı gün geçtikçe daha da güçlenirken izleyerek büyümüş, Darius ise onyıllar süren karmakarışık ve yıpratıcı saray entrikalarına katlanmak zorunda kalmış ve İskender'in istilasından bile önce çökmeye başlamış gibi görünen zayıf bir Ahameniş İmparatorluğu miras almıştı. Büyük Kiros ile ilk Darius'un mirası artık uzak bir anıdan ibaretti ve Pers İmparatorluğu'nun vilayetlerinin mutsuz yöneticileri, bu anıya biraz şüpheyle yaklaşmaya başlamış olsa gerektir. III. Darius da iş güvenliği konusunda endişeli olsa gerektir; selefi IV. Artaxerxes kesinlikle zehirlenmişti ve onun selefi III. Artaxerxes'in de zehirlenmiş olduğuna dair tarihi kaynaklar bulunmaktadır. Darius iyimser değildi ve kolay korkmazdı; başta İskender'in ortaya koyduğu tehdit onu endişelendirmede.

Ayrıca İskender'in ilk başta kendi evinde işi başından aşkınmış gibi görünüyordu. Filip'in ölümünden sonra Makedonya'dan önce hâkim Yunan şehir devleti olan Thebes, diğer şehir devletleriyle birleşerek ayaklandı. İskender Thebes'i yenilgiye uğratarak ve yok ederek cevap verdi ve bundan sonra hiç kimse onun otoritesine meydan okumadı. Pek çok hükümdar Yunanistan'ı tek bir şehir devletinin liderliği altında sıkı sıkıya birleştirmekle tatmin olurdu. Bu, hızla Pers topraklarına ilerleyen ve fethine başlayan İskender için geçerli değildi. Zaferlerini bilhassa erişilir kılan bir faktör de, bu noktaya dek Pers İmparatorluğu'nun vilayetlerinin pek çoğunun iflas etmesi ve yeni bir yönetime hazır olmasıydı. Örneğin İskender Mısır'a ulaştığında, yerel hükümet ona direnmedi bile; İskender gelir gelmez teslim oldular ve yeni firavunlarını Osiris'in vücut bulmuş hali olarak karşıladılar. MÖ 331'in sonuna gelindiğinde, Ahameniş İmparatorluğu'ndan geriye pek az şey kaldı fakat İskender'in işi henüz bitmemişti. MÖ 330'daki Pers Kapısı Savaşı'ndan sonra, Darius'un ordusunu kesin olarak yenilgiye uğrattı, Persepolis'e ilerledi ve Ahameniş İmparatorluğu'nu

ilelebet yok etti. Yalnızca altı yıl içinde Filip'in gayesine ulaşmayı başarmıştı.

Bu, pek tabii ki İskender'in Perslilerden nefret ettiği anlamına gelmez; sadece onları arada bir ölümcül bir biçimde seviyordu, o kadar. Örneğin üç eşi de Persti ve İskender'in Darius'a tavrı da görünürde bir kahraman sevgisine yakındır. Darius sonradan kendi kuzeni tarafından suikasta kurban gittiğinde, İskender'in ordusu katili yakaladı ve işkenceyle öldürdü. Tarihçiler, Darius'un annesi ile onun âşığı ve hizmetkârının Pers kralının ölümünden sonra İskender'in ortağı olduğunu güvenilir kaynaklarca onaylamıştır; bunun nedeni iki hükümdar arasında dostane rekabete saygı duymalarına veya Stockholm sendromuna bağlı olabilir. İkisinden birini seçin.

Her halükârda, İskender Ahemeniş İmparatorluğu düştükten sonra aynı kişi değildi. Yedi yılını Makedonya sınırlarını Pers sınırları ötesine genişletmekle geçirdi; fakat Hindistan'daki fetihleri gitgide zorlaştıran adamlarının morali de anlaşılır şekilde azalmaya başladı. İskender'in yorgun ordusu Ganj'a ulaştığında, karşı tarafta onları katletmek için bekleyen iyi donanımlı ve devasa bir ordu vardı ve İskender'in adamları memleketlerine dönmelerine izin vermesi için ona yalvardı. İskender buna razı oldu ve sonra gözyaşı döktü.

Halk arasında İskender'in fethedecek toprak kalmadığı için ağladığına inanılır. Fakat Moğolların sonradan aynı kıtalarda onun dört katı fazla yer fethetmesiyle bunun pek doğru olmadığı kanıtlanmıştır. İskender'in ağlamasının nedeni belki de *kendisinin* fethedeceği daha fazla toprak kalmamış olmasıydı. Eğer İskender'in ordusu yorgunluk ve yıpranmaya aldırmadan ilerleseydi, doğrudan katledilmeseler bile eninde sonunda yenilgiye uğrarlardı; böylece tarihin bu dönemi de Büyük İskender hakkında bir efsane olmak yerine, "lanetli" İskender hakkında bir ibret öyküsü olurdu. İskender için sonuç her halükârda aynı olurdu. Yeni askeri akınları düşlerken Babil'de esrarengiz bir biçimde öldü.

Baktriyalı Roxana

İskender'in üç eşi de –Roxana, Stateira ve Parysatis– Pers İmparatorluğu'nda doğmuştu. Bu üçü arasında en ünlüsü Roxana'dır ve yalnızca bir vâris doğurmuştur. Tarihçilerin aktardığı Roxana'nın hikâyesi, tam da Yunan trajedilerine malzeme olacak cinstendir. Onun İskender'in ölümünden sonra, kendi oğlunun tahta geçmesini sağlamak için hem Stateira hem de Parysatis'e suikast düzenlediği söylenir; fakat kendisi de oğlu IV. İskender on dört yaşında tahta oturmadan hemen önce onunla beraber suikasta kurban gitmiştir.

QİN'İN İLK İMPARATORU

Birleşmiş Çin'in Gücü

"Düzleştirme tahtası eğri ahşap için, çekül ise düz olmayan şeyler için yapılmıştır. Kurallar konulmuş, ritüeller ve doğruluk parlamıştır çünkü insan doğası kötüdür."

—Çinli filozof Xunzi (MÖ y. 300–230)

Günümüzde Çin dünyadaki en kalabalık, sahip olduğu kara kütlesi açısından ise dördüncü en büyük ülkedir. 297 adet yaşayan dil ve bilinen elli altı etnik grupla birlikte, Çin'in inanılmaz büyüklüğü, çokkültürlülüğü ve etkinliği kimi zaman bir ülkeden çok bir kıtaya benzemesine neden olur. Günümüzde olduğu kadar antik zamanlar için de geçerli olan bu durum, zor bir soru sormamıza neden olur: Çin nasıl oldu da tek bir ülke olabildi?

Çin Seddi Ay'dan Görülebiliyor mu?

Çin Seddi'nin Ay'dan çıplak gözle görülebilen tek insan yapımı cisim olduğu sıklıkla söylenir. Gerçekte, hiçbir insan elinden çıkmış yapı bu kategoriye girmez. Çin Seddi'nin kimi kısımları Uluslararası Uzay İstasyonu'ndan görülebilir ancak sadece çok şanslıysanız ve tam olarak nereye bakmanız gerektiğini biliyorsanız.

5000 yıllık tarihinin ilk yarısında Çin, Ortadoğu gibi, bir ülkeden çok bir bölgeydi. Antik ülkeler, dünya haritasının ortasında bulunduğu inandıkları için ona "Orta Krallık" adını vermişti. Fakat Qin Devleti, "Savaşan Devletler Dönemi"nin (MÖ 475–221) sonunda tüm Çin'i fethedene, kısa süreliğine onu merkezi yöne-

tim altında birleştirene ve sonraki pan-Çin ulusların takip edeceği bir örnek olana dek, Çin tek bir krallık değildi.

KONFÜÇYÜS'ÜN BİLGELİĞİ

Antik Çin felsefesi, Yunanlarınkı kadar zengin ve detaylı olmasına karşın, Batı'da aynı derecede ilgi çekmemiştir. Batılı âlimlerin bir parça ciddiyetle incelediği bir filozof, dünyaya hizmet etmenin en iyi yolunun düşünüp taşınmak ve belirli evrensel davranış kurallarına göre yaşamaya çalışmak değil, vicdanımızı arıtmak ve erdemler geliştirmek olduğunu düşünen Konfüçyüs'tü (MÖ 551–479).

Konfüçyüs'ün felsefesinde merkezi fikir, hepimizin doğuştan az çok eşit olduğu ancak belirli alışkanlıklar kazanarak yaşamlarımız süresince iyi veya kötü özellikler geliştirebildiğimizdir. Bu artık kanıksadığımız bir görüştür; ancak Batı'da insan tarihinin büyük kısmında bu epey radikal bir fikirdi. Kendileri ve ailelerinin doğuştan hükmetmeye yazgılı olduğuna inanan imparatorlar, bunu bilhassa problematik buluyordu.

Savaşan Devletler Dönemi'nin sonunda, kurucu Qin İmparatoru Qin Shi Huang (MÖ y. 259–210) Konfüçyüsçülüğü yasakladı, metinlerini yaktırdı ve destekçilerini katletti ancak inancı bastırmaya yönelik bu girişim, en nihayetinde başarısız oldu. Han Hanedanı MÖ 202'de kontrolü ele geçirdiğinde, dine karşı daha hoşgörülü bir tavır benimsedi. 3. yüzyılda "Üç Krallık Dönemi"ne gelindiğinde, Konfüçyüsçülük Çin'deki en etkili felsefi sistem haline gelmişti.

Savaş Sanatı

Efsanevi General Sun Tzu'nun geleneksel olarak Çin tarihinde daha da eskiden yaşamış olduğu söylense de, günümüzde pek çok önemli tarihçi, onun Savaşan Devletler Dönemi'nde yaşadığını söylemektedir. Sun Tzu'nun binlerce yıldır hem savaş meydanında hem de

gündelik hayatta bir strateji kılavuzu olarak kullanılan *Savaş Sanatı* eseri, halen eşsiz bir dürüstlüğe ve pragmatizme sahiptir. Sun Tzu'nun tavsiyeleri arasında şunlar yer alır:*

- “Tüm savaşlar aldatmaca ve şaşırtmaya dayanır. Savaş için en güçlü olduğunuzda kendinizi güçsüz göstermeli, kuvvetlerinizi harekete geçirirken hareketsizmiş gibi durmalı, düşmana yaklaştığınızda uzakta olduğunuz izlenimi vermeli, uzakta olduğunuzda ise burnunun dibinde olduğunuza düşmanı inandırmalısınız. Düşmanı yanıltacak yemler kullanın. Düzeninizi, kontrolünüzü yitirmiş gibi yapıp düşmanı kandırın, vurun.”
- “Uzatmalı savaştan kazançla çıkmış bir ülke görülmemiştir.”
- “Üstün başarı, düşmanın direncini savaşmadan kırmaktır.”
- “Düşman ordusunu kuşattığında bir açık nokta bırak. Bunalmış düşmanı çok zorlama.”
- “Bir komutanın yapacağı beş hata felaket getirebilir: (a) Dikkatsiz cesaret, yok olmaya götürür. (b) Korkaklık, düşmana esir düşmeye götürür. (c) Acelecilik, hakaretlerle kışkırtılabilir. (d) Şeref düşkünlüğü, utanmaya götürür. (e) Adamlarına aşırı düşkünlük, endişe ve tereddüde götürür.”

---

* Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, çev. Sinan Köseoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2018. (çev.)

İMPARATOR ASOKA’NIN SALTANATI

Pişman Kral’ın Sütunları

“Tanrıların sevgilisi, Kral (Asoka), Kalinga’yı taş giydikten sekiz yıl sonra fethetti. 150.000 kişi sürüldü, 100.000 kişi öldürüldü ve daha pek çoğu başka sebeplerle öldü. Kalinga fethedildikten sonra, Tanrıların Sevgilisi, Buda’nın öğretilerine karşı ciddi bir eğilim, bir sevgi ve ilim hissetmeye başladı. Şimdi Tanrıların Sevgilisi, Kalinga’yı fethettiği için derin bir pişmanlık hissediyor.”

—İmparator Asoka’nın fermanlarından biri (MÖ y. 304–232)

Asoka tarihte evrensel olarak dünyanın en zalim ve etkili fatihlerinden *ve aynı zamanda* barışçıl bir Budist aziz olarak saygı gören tek figürdür. Ancak tahmin etmiş olabileceğiniz gibi, Asoka bu iki özelliği aynı anda taşımaya çalışmamıştır. Asoka, Maurya İmparatorluğu’nun üçüncü imparatoruydu. MÖ 268’de tahta oturduğunda, Mauryalılar halihazırda Hindistan’ın büyük bir kısmına ek olarak günümüzde Afganistan dediğimiz bölgeyi kontrol ediyordu. Fakat Asoka, Hindistan yarımadasının doğu kıyısındaki büyük, çok güçlü ve inatçı bir ulus olan Kalinga’yı gözüne kestirmişti ve bu bölgeyi fethetmeyi öncelikli kıldı. Büyük kayıplar sonrasında burada başarılı oldu fakat sonra bu konuda çok kötü hissetti. Tarihte kimi konularda çok kötü hisseden pek çok başka insan gibi, Asoka dindar oldu.

Bu örnekte söz konusu din Budizmdi –barışçıl, vejetaryen, antimateryalist Budizm– ve Asoka, daha önce hiç kimsenin cevap vermesinin gerekmediği çok zor sorular sormaya başladı: Budist bir imparator nasıl yönetmelidir? Neredeyse 5 milyon 180 bin

kilometre karelik bir imparatorluğa hükmederken, maddi zenginlikten nasıl feragat edebilir? Gelmiş geçmiş en büyük ordulardan birinin başındayken şiddetten nasıl feragat edebilir? Asoka bu sorulara, dünyayı sonsuza dek değiştirecek bir biçimde cevap vermiştir.

SAMİMİ ÖZÜRLER

Budizmin belli başlı Asya güçlerinin büyük çoğunluğunu yeniden biçimlendirmede ciddi bir rolü olmuştur ancak bizzat Buda'nın memleketi olan Hindistan bunların ilkidir. Asoka tahta geçtiğinde Budizm nispeten genç bir dindi ve Zen ve Tibet Budizmi geleneklerinin ortaya çıktığı Çin'e henüz yayılmamıştı; aynı şekilde, sonradan Hindistan'da en popüler konuma erişecek Mahayana veya Theravada Budizmi de henüz ortaya çıkmamıştı.

Tarihin bu noktasında, Budizm hâlâ nispeten küçük bir akımdı ve etkin olarak mezhepsel değildi. Bizzat Buda'nın Asoka'dan yalnızca iki veya üç yüzyıl önce yaşamış olduğu söylenir. Dolayısıyla Asoka'nın Budizmi benimseme kararı, Firavun Akhenaton'un Antik Mısır'da çoktanrıcılığın önemini azaltma veya Roma İmparatoru Konstantin'in sonradan Hristiyanlığa geçme kararıyla karşılaştırılabilecek şekilde, eksantrik olarak görülmüş olmalıdır. Fakat bölgedeki hâkim imparatorluğun idaresini miras almış, onun son ciddi muhalifine karşı başarılı bir akın düzenlemişseniz, dini yenilikler yapmak gibi eşsiz bir pozisyondasınızdır. Asoka da bunu yapmıştır ve Budizm onun hükümdarlığının gidişatına ne kadar katkı yaptıysa, o da Budizmin yayılmasına o kadar çok katkı yapmıştır.

Bu çok önemlidir çünkü Budizmin Asoka'nın gidişatını gerçekten nasıl değiştirdiğinin altı ne kadar çizilse azdır. Öncelikle, Asoka yalnızca kendi adına pişman değildi, aynı zamanda Maurya İmparatorluğu'nu ciddi biçimde genişleten fakat Kalinga'yı

fethetmekte başarısız olan merhum babası İmparator Bindusara (MÖ y. 320–273) adına da açıkça pişmanlık duyuyordu. Asoka için babasının planlarını gerçekleştirmek ve babasıyla beraber yaptıklarının kötülük olduğu fikrine dayanarak yönetmek, imparatorluklar tarihinde hiç gerçekleşmeyen bir şeydir ve asla da gerçekleşmeyecektir.

Dört Yüce Gerçek

Budizmin en temel öğretisi, hayatın acı çekmek olduğudur. Bu, acının kaynağının arzu olduğunu, arzudan vazgeçmeyi öğrenmenin mümkün olduğunu, eğer devamlı olarak takip edilirse eninde sonunda bunu yapmayı size öğretecek olan bir davranış sistemi – Sekiz Aşamalı Yol– olduğunu söyleyen Dört Yüce Gerçek'in birincisidir.

ÖZÜRLER YETMEYİNCE

Pek çok imparator kendilerini gerçekte olduğundan daha iyi gösterecek anıtlar yaptırırken, Asoka dilediği özürleri yaklaşık on beş metrelik, düzinelerce kumtaşı sütuna yazdırdı ve bunları imparatorluğuna dağıttırdı (on dokuzu günümüze ulaşmıştır). Ancak Asoka yalnızca af dilemeye çalışmıyordu; sütunlarda aynı zamanda Asoka'nın bölgesel yöneticileri adına temel insan haklarına saygı göstereceğine dair verdiği sözler de vardı ve bu, Asoka sütunlarını dünyanın en eski bağlayıcı insan hakları belgelerinden biri kılar. Daha sonra kâtipler bu sütunlara gelecek olayların kayıtlarını yazarak zamanlarının kalıcı bir tarihçesini ortaya çıkaracaktı.

ROMA CUMHURİYETİ’NİN YÜKSELİŞİ

Tepelerdeki Kent

“Silahlar sivil kıyafete, şiddet ise kanuna teslim olsun.”

—Cicero (MÖ 106–43)

Aşağı yukarı 2000 yıl önce, efsaneye göre ilk Roma Kralı Romulus MÖ 21 Nisan 753’te şehri kurdu. İlk zamanlarının büyük bölümünde Roma kendisini çevreleyen Akdeniz şehir devletlerinden çok da farklı görünmez. O zamanlar MÖ 509’da veya o tarihe dek, Roma halkı eşsiz bir şey yaptı: Kralı tahttan indirdi ve Roma Cumhuriyeti’ni kurdu.

Yeni cumhuriyet, başlangıçta bölgedeki antik uygarlıkları teker teker yenilgiye uğratarak genişledi. Bu uygarlıklar bu yenilgiler sonrasında bir sır perdesinin ardında kayboldu; öyle ki, çoğumuz onları hiç duymamışızdır: MÖ 496’da Latin Birliği, MÖ 338’de Volsci, MÖ 306’da Hernici vs. MÖ 200’de Roma bölgedeki hâkim güçtü. MÖ 100’de Avrupa’nın güney kıyısına ve Afrika’nın kuzey kıyısına uzanan topraklarıyla Roma Cumhuriyeti dünyada hâkim güç olmuştu.

BATI NASIL KAZANILDI?

Batı’nın tarihçileri için Roma Cumhuriyeti, kendisinden önce gelen kısmen esrarengiz antik uygarlıklar ile kendisinden sonraki daha tanıdık politik sistemler arasındaki köprüdür. Diğer antik uygarlıklar gibi Roma uygarlığı da yazılı tarihten önce var olan figürleri yücelten çoktanrılı bir dine sahipti, bağımsız şehir devletlerinin gevşek bir konfederasyonu olarak ortaya çıkmıştı ve fazlasıyla yaşlıydı.

Ancak daha çağdaş bir uygarlık gibi bir cumhuriyetti; yani kısmen modern, temsili, bürokratik bir devlet türüne sahipti. Ayrıca Roma Cumhuriyeti, Batı'ya hâlâ kullanmakta olduğu politik kelime hazinesinin büyük çoğunluğunu vermiştir.

Aeneis

Romalı hikâye anlatıcıları Yunan kültüründen fazlasıyla etkilenmişti ve cumhuriyetlerinin öyküsünü antik Yunan folkloruna temellendirmenin yollarını aramışlardı. Homeros'un *İlyada*'sında betimlenen ve Romalıların Romulus'un atalarından biri olduğuna inandıkları mitsel bir Truva Savaşı kahramanı olan Aeneis'te bir bağlantı noktası buldular. Şair Vergilius (MÖ 70–19) Aeneis'i kendi epik şiiri *Aeneid*'in kahramanı yapmıştır ve Aeneis, hızla vatanperverlik ve geleneksel Roma değerlerinin ulusal simgesi haline gelmiştir.

CARTHAGO DELENDA EST (KARTACA YOK EDİLMELİ)

Roma, sonsuz şehir, Batı'nın başkenti, Roma İmparatorluğu'nun eski merkeziydi. Ancak az kalsın bunların hiçbiri olmayacaktı; modern okurun Afrika'nın kuzey kıyısında terk edilmiş bir şehrin Batı dünyasının başkenti olmasının hakkını vermesi zor olabilir. Artık Tunus dediğimiz yerde yaşayan Kartacalılar, dört yüzyıl boyunca hem Yunanlarla hem de Romalılarla kafa tokuşturan ve ikisine de dikkate değer muhalifler olduğunu kanıtlayan baskın bir askeri ve ticari gücü.

Kartaca ve Roma arasındaki çekişmenin büyük kısmı toprakla, bilhassa Sicilya adasıyla ilgiliydi. Kartaca'nın Sicilya ile İtalya yarımadası arasındaki üç buçuk kilometrelik deniz koridoru Messina Boğazı üzerinde kontrol kurmasını sağlayan Sicilyalı paralı asker-

leri kullandığı bir dizi çarpışmadan sonra, Roma kendisini temel bir askeri güç tarafından potansiyel olarak ablukaya alınmış halde buldu. Romalılar önce davranarak saldırdı ve bunun sonucunda birbirini ardına, tarihçilerin Pön Savaşları adını verdiği üç savaş yapıldı.

Pön (Punik) Ne Demek?

Kartaca'nın kurucuları, Doğu Akdeniz kıyısı boyunca uzanan bölgede yaşayan Fenikelilerdi. *Punik* sözcüğü, Fenike sözcüğünden gelir; dolayısıyla, Roma ile Kartaca arasındaki savaşlar Pön Savaşları olarak anılmaktadır.

Bu savaşların en ünlüsü ve Roma için en ölümcül olanı, İtalya'nın büyük kısmının Kartacalı General Hannibal Barca'nın (MÖ y. 247–183) kontrolüne girmesine neden olan II. Pön Savaşı'ydı. MÖ 218'de, Romalılar babası Hamilcar'ı öldürdükten on yıl, erkek kardeşi Hasdrubal'ı öldürdükten üç yıl sonra, Hannibal Romalıların beklemediği ve hazırlanmamış olabileceği bir strateji benimsedi. Bu, kuzeyden bir toprak ihlaliydi. 1580 kilometrelik yolculuğu “zorlu” olarak betimlemek bile yetmez; bu yolculuk, yabancı düşman topraklarında yüzlerce kilometre yürümeyi ve Alpler üzerinden İtalya'ya devasa bir ordu ulaştırmayı içeriyordu. Akıllı başında pek çok kişinin fiziksel olarak imkânsız olarak göreceği bir şeydi bu. Ancak Roma'yı kesin olarak yenilgiye uğratmak ve ailesinin öcünü almak güçlü bir motivasyon kaynağı olmuş olsa gerekir. İtalyan yarımadası boyunca dörtnala ilerleyerek, şehirler fethedip destekçi toplayarak ve ordusu MÖ 203'te Kartaca'yı terk etmeden on beş yıl önce Roma Cumhuriyeti'nin ticari hayatını aksatarak bu ikisini az kalsın başarmıştır da.

En nihayetinde Romalılar Kartaca'yı yenilgiye uğratmış ve fethetmiştir; ancak ilginç olan Kartaca'nın zafere bu kadar yaklaşmış olmasıdır. Romalılar genel olarak Kartaca'dan, bilhassa da

Hannibal'dan korkmayı hiç bırakmamıştır. Onyıllar sonra ölüm döşeğinde Hannibal'ın bir mektupta şöyle yazdığı söylenir: "O halde Romalıları ne zamandır yaşadıkları endişeden kurtaralım; görünen o ki, ihtiyar bir adamın ölümünü beklemek bile sabırlarını müthiş zorluyor."

İhtiyar Cato (MÖ 234–149)

Marcus Porcius Cato, aslında Roma Cumhuriyeti'nin John McCain'iydi: Bir savaş kahramanı, ataların geleneğinin savunucusu, o sırada yönetici her kimse onun başının belası ve sempatik bir huy-suzdu. Torununun oğlu Genç Cato (MÖ 95–46) tarihçiler arasında Jül Sezar'a isyanıyla sonradan neredeyse İhtiyar Cato kadar iyi tanınmıştır ancak tarihçiler, Genç Cato doğmadan yarım yüzyıl önce İhtiyar Cato'ya "Cato Priscus"; "Kadim Cato" ismini takmıştı bile.

ROMA BİR İMPARATORLUK OLUYOR

Mermer ve Kan

“Roma’yı tuğladan bir şehir olarak buldum, mermerden bir şehir olarak bırakıyorum.”

—Suetonius’un aktardığı bir Augustus (MÖ 63–MS 14) sözü

Kemikleşmiş bir bürokrasiden kurtulup her şeyi iş bitirici olduğunu kanıtlamış bir liderin kontrolüne bırakmak ister miydiniz? MÖ 1. yüzyılda Romalılar işte bunu yaptı ve 460 yaşındaki cumhuriyetlerini yıktı. Onun yerine, kısa süreliğine bir diktatörle flörtleştikten sonra, bir imparator getirdiler.

Dört yıl boyunca, bir önceki diktatörün büyük erkek yeğeni olan İmparator Augustus’un muktedir diktatörlüğü altında Roma İmparatorluğu’nda işler hızla iyiye gitmeye başladı. Ancak dürüst olursak, bu o sıralar kimsenin tahmin edemeyeceği bir sonuçtu. Roma İmparatorluğu’nun şansı yaver gitti, öyle ki, 2000 yıl sonra Batı dünyası siyasi öncelikleri açısından *hâlâ* büyük ölçüde Romalıdır.

GENERALDEN DİKTATÖRE

Ne Roma Cumhuriyeti ne de Roma İmparatorluğu tarihinde, ilkinin öldüren ve ikincisini doğuran Gaius Jül Sezar (MÖ 100–44) kadar önemli bir başka figür yoktur. Roma ordusunu, artık Fransa olarak bildiğimiz bir kabile koalisyonu olan Galyalılar karşısında bir dizi zafere götüren skandal bir vali ve askeri kahraman olan Sezar, MÖ 49’da memlekete yürüdü, Roma kanununu çiğnedi ve diktatör olarak devletin yönetimini ele geçirdi. Tabii kendine has sebepleri

vardı ve bunların en büyüğü de onyıllara yayılan askeri fetihlerde imzası bulunan ve (Sezar'ın aksine) Roma Senatosu'nda popüler olan Büyük Pompey'le yaşadığı rekabetti.

Rubicon'u Geçmek

Jül Sezar, askeri otoritesini sivillere devretmeden ordusuyla beraber Rubicon Nehri üzerinden Roma topraklarına döndüğünde, Roma Cumhuriyeti'nin kutsal geleneklerini ihlal etti ve yasalar önünde kendisini bir hain olarak damgalamış oldu. Günümüzde bile hâlâ birinin "Rubicon'u geçtiğini" söylediğimizde, riskli ancak geri dönüşü olmayan bir karar verdiğini belirtmek isteriz.

MÖ 1. yüzyılda Roma Cumhuriyeti üç büyük kumandana odaklanmıştı: Sezar, Pompey ve Marcus Linus Crassus (MÖ 115–53). Bu üç isim, kısmen zayıf ve yozlaşmış Roma Cumhuriyeti'nde tarihçilerin sonradan Birinci Triumvirlik (Triumvirate, "üç adamın"* anlamına gelir ve Latince *trium virorum*'dan türemiştir) olarak niteleyeceği bir anlaşma kapsamında gücü ve ganimetleri paylaşmıştır. Ancak Crassus, (günümüzde Suriye olarak bildiğimiz bölgede) Parthialıların elinde öbür dünyayı boylayınca, Pompey Sezar'ın bariz siyasi naifliğinden ve Roma'dan uzakta oluşundan faydalanarak bütün gücü kendinde toplamaya kalkıştı. Pompey'in aleyhine olacak şekilde, Sezar hem daha popüler hem de Pompey'in hayal ettiğinden çok daha gözü pekti. MÖ 44 başlarında, Roma Cumhuriyeti Sezar'ın yönetimi altında bir diktatörlük haline geldi ancak Sezar imparatorluk titrini almadı. İnsanların ona imparator adını takması, ölümünden sonra oldu.

Hem de öyle bir öldü ki. MÖ 15 Mart 44'te aralarında genç senatörler Marcus Junius Brutus (MÖ 85–42) ve Gaius Cassius Longinus'un (MÖ 85–42) da bulunduğu bir grup suikastçı tara-

* "Üçler erki", "üç kişilik yönetim". (çev.)

findan yirmi üç kez bıçaklandı. Bu suikastçılar, Sezar'ı öldürerek Roma Cumhuriyeti'ni yeniden dirilttiklerini düşünüyordu. Ancak sonradan anlaşıldı ki, aslında onu lanetlemişlerdi.

KLEOPATRA, İKİNCİ TRIUMVİRLİK VE İKİNCİ SEZAR

Hem Pompey hem de genç Romalı senatörler, Sezar'ın popülerliğini azımsamıştı fakat ölü bir diktatör, ne kadar popüler olursa olsun pek diktatör sayılmaz. Roma halkının karar verdiği şey, bu cumhuriyet meselesinin sona ermesi gerektiğiydi. Roma Senatosu uzun zamandır atıl zenginlerin oyuncağı olmakla eleştiriliyordu ve lehindeki tek şey, insanları bıçaklamanın geçerli bir siyasi strateji olmadığı bir devlet olmamasıydı. Şaşırtıcı şekilde sevilen diktatör Sezar'ın ölümü, Senato'nun ölümü ve Sezar'ın üç müttefikinden oluşan daha resmi bir İkinci Triumvirlik'in yükselişi anlamına geliyordu. Bu müttefikler, karizmatik popülist Mark Anthony (MÖ 83–30), yüksek papaz Marcus Aemilius Lepidus (MÖ 89–13) ve Sezar'ın yirmi yaşındaki yeğeni, aynı zamanda Octavianus olarak bilinen Gaius Octavius'tu (MÖ 63–MS 19). Birinci Triumvirlik'ten farklı olarak, bu üç adama yalnızca ülkeyi yönetiyor-muş gibi davranılmadı; ülkeyi yönetmeleri için onlara ciddi ciddi acil güçler verildi.

Sezar ve Pompey gibi, onlar da askeri kumandanlardı ve Brutus ile Longinus'un Roma'yı yeniden fethederek cumhuriyeti diriltme umuduyla topladığı orduları bastırmakla görevlendirilmişlerdi. İkinci Triumvirlik, bunu MÖ Ekim 42'de, Brutus ve Longinus'un teslim olma şartlarını görüşmektense intihar etmeyi tercih etmesine yol açacak kadar net bir zafer kazandıkları Philippi Savaşı'nda kesin olarak başardılar. Birinci Triumvirlik'in kaderinde tekinsiz bir tersine dönüşle, Mark Antony Galya doğu vilayetlerin kontrolünü ele geçirdi ve Crassus'un katili ölümcül Parthialılarla popüler bir

savaşa tutuştu. Bu sırada Octavianus, Roma'daki otoritesini pekiştirmeye başladı. Kuzey Afrika'nın bağlandığı Lepidus, bu noktada hikâyeden büyük oranda kaybolur.

Pompey gibi, Octavianus da besbelli Roma'yı tek başına yönetmesi gerektiğine inanıyordu. Pompey'in aksine, elini çok zorlamadı. Sezar gibi Antony de yurtdışında gücünü sağlama almaya odaklandı. Sezar'ın aksine elinde isyan çıkartılacak, kötüye giden bir Roma Cumhuriyeti yoktu. Ancak Antony, Octavianus'un sahip olmadığı bir şeye sahipti: Siyasi kurnazlık açısından Octavianus'un tamı tamına dengi olan Mısırlı hükümdar VII. Kleopatra (MÖ 69–30). VII. Kleopatra aynı zamanda Sezar'ın hayatta kalan tek biyolojik oğlu olan ve Roma devletince halihazırda bu şekilde tanınan Ptolemy Sezar'ın (MÖ 47–30), yani Küçük Sezar'ın (malum pizza zincirinin ismi buradan gelir) annesiydi. Tek başına bu bile, meşruluğu kısmen Sezar'ın yeğeni ve evlatlık oğlu statüsüne dayanmış olan Octavianus için pratik bir zorluk oluştuyordu. Bu yetmezmiş gibi, Roma'nın bekası Mısır tahılına bağlıydı.

Antony ile Kleopatra ortak, sevgili ve ortaya çıkmakta olan Roma İmparatorluğu'nun –muhtemelen– müstakbel hükümdarlarıydı. İşler dokuz yıl boyunca böyle kaldı ve bir dokuz yıl daha böyle kalsaydı Batı dünyası çok farklı şekillenebilirdi. Ptolemaios hanedanından ve Jül Sezar'ın soyundan gelen Küçük Sezar reşit olunca, ideal olarak babasının mirasında hak iddia edecek konumdaydı. Zaman Octavianus'un tarafında değişti.

Senato

Roma Senatosu yalnızca bir yasama meclisi değildi, aynı zamanda antik toplumların bilgeliklerine hürmet adına yaşlılarına verdiği ayrıcalıklı statüyü yansıtıyordu. Senato sözcüğünün geldiği Latince sözcük *senex*, yaşlı insan anlamına gelir. *Senior** sözcüğü de aynı

---

* İng. yaşlı. (çev.)

sözcükten türemiştir. Sözcüğün asıl anlamı açısından, senato yaşlılar divanı demektir.

Octavianus'un şansına, Mark Antony ölümcül bir falsoda bulundu: MÖ 32'de Kleopatra'yla evlenerek iki eşli oldu (çünkü MÖ 40'ta Octavianus'un kız kardeşiyle evlenmişti). Bu Octavianus'a, Antony'nin vasiyetini ele geçirmek için bahane sunmuş oldu; vasiyette gördüğü şey ise İkinci Triumvirlik'i lanetledi. Bu, ölümünden sonra Roma'nın doğu vilayetlerini Kleopatra ve Sezarion'un (Küçük Sezar'ın) ellerine bırakma sözü ve Roma'dan ziyade İskenderiye'de gömülme isteğiydi. Roma Senatosu, Kleopatra'ya karşı savaş ilanını onayladı. Antony, Kleopatra'nın yanında yer aldı ve Roma Cumhuriyeti'nin son savaşı böylece başlamış oldu. İki yılı aşkın süre sonra savaş sona erdi ve Antony ile Kleopatra kuşatılmış olan İskenderiye'de intihar etti, Sezarion ise Octavian'ın birliklerince infaz edildi. MÖ 27'de Octavian, Sezar Augustus ismini alarak Roma'nın birinci imparatoru oldu; gerçi kendisini ikinci imparator olarak görüyordu. Birinci imparator, titri değil de gücü elinde tutan Jül Sezar'dı.

İSA MESİH VE YAŞADIĞI DÖNEM

Çarmıhta Bir İsyankâr

“(Roma yangınından kendisinin sorumlu olduğuna dair) rapordan kurtulmak için, Nero suçluluk duygusunu bastırdı ve menfurulukları nedeniyle nefret edilen ve halkın Hristiyanlar dediği sınıfa en şiddetli işkenceleri uyguladı. Hristiyan adının dayandığı Christus, Tiberius’un saltanatı sırasında, maliye memurlarımızdan Pontius Pilatus’un elinde en ağır cezaya çarptırıldı...”

—Romalı tarihçi Tacitus (56–120)

Antik tarihin büyük bölümünde, bir hükümdar aynı zamanda bir tanrı olarak görülmüştür. Bu, firavunun tanrılar ile insanlar arasında aracı görevi görmesinin beklendiği Antik Mısır örneğinde fazlasıyla aşikârdır ancak pek çok başka ulusta, bu durumun az çok üstü kapalıdır. Bu yalnızca ilkel bir inanç değildir; eğer dünyevi güç yukarıda birilerinin sizden hoşlandığını kanıtlamıyorsa, bunu ne kanıtlar? Gerçekten de, Tanrı’nın en sevgili kullarını mal mülkle ödüllendirdiği fikrine gözü kapalı inanan çağdaş dindarlar, onu günümüzde de korumaktadır.

Bu felsefeye karşı çıkan muhalifler de vardı elbet. Bunlardan birinin uysal, mütevazı olmanın, doğruluk için aç ve susuz kalmanın daha iyi olduğunu (Matta 5:3), zengin bir adamın Tanrı’nın lütfunu kazanmasının son derece zor olduğunu (Matta 19:24) ve şiddeti benimseyen herkesin eninde sonunda şiddetle öleceğini söylediği aktarılmıştır. Bu sözlerin atfedildiği İsa, en nihayetinde dünyanın en güçlü adamı haline gelecekti ancak önce ölmesi gerekiyordu. O, mesih unvanı verilen pek çok insandan biriydi ancak sonu, bir Roma çarmihına gerilerek infaz edilmek oldu.

MESİH'İN YÜKÜ

Bize ulaşan haliyle İsa'nın hikâyesi, aslında Musevilik dininin şevkli bir mensubuyken Hristiyanlığa geçen ve kendisini tamamen bu yeni dini Roma İmparatorluğu boyunca yaymaya adanmış Tarsuslu Aziz Pavlus'un (5–67) mektuplarıyla başlar. Müjdeler dışında Yeni Ahit'in önemli bir çoğunluğunu oluşturan Pavlus'un Mektupları, bilhassa da Roma, Korint, Galatya, Efes, Filipi, Koloseli ve Sela-nik'teki gitgide büyüyen Hristiyan topluluklarına mektuplarıdır. Bu mektupların tarihsellikleri sorgu sual götürmezdir; onlar hem en eski hem de en açık Hristiyan dokümanlarıdır. Bize genel anlamda antik dünya ve bilhassa Roma İmparatorluğu'nun baskıcı gücü hakkında söyledikleri çok çarpıcıdır.

Daha eski bir bölümden hatırlayacağınız gibi, çok büyük ihtimalle Yahudi İncili'nin varlığını, eski Yahudi topluluklarını sözlü tarihlerini kaybolmadan önce yazmaya iten Babillilerin baskısına borçluyuz. Bu topluluklar büyük bir sabırsızlıkla, Pers İmparatoru Büyük Kiros'la (MÖ 600–530) özdeşleştirdikleri bir mesih veya kurtarıcı bekliyordu. Bu tarihsel spekülasyon değildir; Yeşaya 45'te Kiros mesih olarak anılır ve Yahudi halkının kutsal yağla mesh edilmiş kurtarıcısı olarak tanımlanır. Kiros'a duydukları güven sağlam temellidir. Politik sistemlerini ulusal dinlerine dayandıran ve diğer dinleri ulusal güvenliğe karşı bir tehdit olarak gören Babillilerin aksine, Persli hükümdarlar Zerdüştü ve Musevilik gibi azınlık dinlerinin mensuplarına saygıyla yaklaşıyordu; yani diğer dinlere siyasi tehdit olarak bakmayan bir dinin mensuplarıydı.

Bir Görgü Tanığının Aktardıkları

Yeni Ahit'in dışında, Hristiyan hareketinin en eski kayıtları, en geç 94'te yazılmış olan ve İsa'ya, onun erkek kardeşi Yakup'a ve Vaftizci John'a atıflar içeren *The Antiquities of the Jews* eserinin yazarı Yahudi tarihçi Flavius Josephus'a (37–100) aittir. Onun İsa hakkında

ilk olarak ne söylediğini bilmek imkânsız olsa da –çünkü eldeki el-yazmaları Testimonium Flavium ismi verilen ve İsa’ya atıfta bulunan paragrafın değiştirilmiş olduğunu gösterir– daha sonra metinde atıfta bulunduğu İsa’dan bahsettiği üzerinde fikir birliği vardır. Aynı şekilde, ciddi bir tarihsel öneme sahip büyük bir olay olarak gördüğü Vaftizci John’un ölümünden bahsettiği de tartışmasızdır.

ROMA VE BABİL

Birinci yüzyılda, günümüzde İsrail ve Filistin dediğimiz bölgeye Yahudiye deniyordu. Burası Roma İmparatorluğu’nun vilayeti idi ve sakinleri, burası ile Babil İmparatorluğu arasında önemli paralellikler görüyordu. 1. Petrus 5:13’te olduğu gibi, Roma sık sık Babil olarak anılıyordu. Romalılar Babililer kadar tutarlı biçimde baskıcı değildi fakat onlarla ortak bazı baskıcı yanları vardı. Örneğin, Roma sivil dini, Babil dini gibi, Musevilik (ve daha sonra Hristiyanlık) gibi yabancı dinlere şüpheyle yaklaşıyordu. Aynı zamanda Roma İmparatorluğu Yahudiye nüfusunun dini hassasiyetini bilerek rencide etmek, sonrasında da bundan kaynaklanan protestoları şiddetle bastırmak gibi talihsiz bir alışkanlığa sahipti. Bu Yahudilerin yeni bir mesih, çağları için bir Büyük Kiros arayışını tehlikeli bir iş haline getirdi. Bilhassa zalim bir infaz yöntemi olan çarmıha germe, kişiyi soyarak tahta bir haça çivileyip veya bağlayıp onu ıstırap içinde ölürken kendi halkının önünde sergilemek ve sonrasında (sıklıkla) halkın gözü önünde çürümesi için bedenini öylece ortada bırakmayı içeriyordu. Romalılar bunun mesih adaylarına karşı etkili bir caydırıcı yöntem, birinin Tanrı tarafından kurtarıcı olması için mesh edilmiş olduğu fikrine karşı son bir engel olduğunu düşünüyordu.

Dolayısıyla İsa çarmıha gerildiğinde ve takipçileri onun üç gün sonra dirildiği inancını yaydığında, bu çarmıha gerilmesinin etkisini yok etti. Eski Hristiyan kilisesinin kayıtları, ilk Hristiyanla-

rın İsa'yla bir araya gelmenin bir yolu olarak çarmıha gerilmeye çalıştığından bile bahseder. Roma İmparatorluğu'nun devrimci bir figürü infaz etmesinin ardından kurulan bir din olan Hristiyanlığın sadece birkaç yüzyıl içinde Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmesi alabildiğine önemlidir.

Kutsal Kâse

Bir Avrupa Hristiyanlık geleneğine göre, İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde kullandığı ve aynı zamanda çarmıha gerilme sırasında birkaç damla kanını tutmak için kullanıldığı varsayılan kupa günümüzde varlığını sürdürmektedir ve onu kullanan kişiye büyümlü güçler verecektir. Bu bir tarihçinin bakış açısına göre pek muhtemel olmasa da -12. yüzyıldan önce Hristiyan bir Kutsal Kâse'nin bahsi geçmez-kâse efsanesi, ortaçağ Avrupa'sında popülerdi ve *Indiana Jones ve Son Haçlı Seferi* (1989) ve *Da Vinci Şifresi* (2006) gibi filmlere konu olarak, çağımızda da kamuoyunun hayal gücünde yer etmeye devam etmektedir.

ÇİN'İN ALTI HANEDAN DÖNEMİ

Parçalanmış Bir İmparatorluk

“Doğuda gürültü çıkar, sonra batıdan vur.”

—Tan Daoji'nin (436) otuz altı askeri stratejisinden biri.

Batılıların Çin, Hindistan ve Japonya'dan oluşan büyük Asyalı güçlere dair unuttuğu şeylerden biri, son derece çokkültürlü ve birleştirmesi güç olduklarıdır. Bu bilhassa, Hindistan ve Japonya'nın toplamının iki katı kadar büyük olan Çin için geçerlidir. Buna bir de ülkelerin genel olarak bölünmeye ve zaman zaman içsavaşlar yaşamaya eğilimli olmasını eklediğinizde, Çin'in Qin ve Han hanedanları altında eriştiği birliğin kalıcı olmaması şaşırtıcı gelmeyecektir.

Han Hanedanı dört yüzyıla yayılan nispeten barışçıl saltanatından sonra 220'de çöktüğünde, yerine “Üç Krallık Çağı” geldi; bu üç krallık yerini daha sonra on altı, iki ve bir krallığa bıraktı. Çinli tarihçiler, bu dönemi “Altı Hanedan Dönemi” olarak anar çünkü bu dönemde Çin devleti, her hanedan ortalama 61,5 yıl boyunca sürecek şekilde, yalnızca 369 yıl içinde altı farklı hanedanla yoluna devam etmiştir. Bu, uzun bir ömür yaşadığı müddetçe hayatı boyunca iki büyük güç değişimi gördüğü, devamlı değişim ve istikrarsızlık dönemiydi.

Üç Krallık (220–280)

Çin'in ilk üç krallığı şunlardı:

- Shu Krallığı: 263'te Jin Hanedanı'na yerini bırakacak üç krallığın ilki.

- Wei Krallığı: 265'te yıkılan Jin Hanedanı'nı doğuran krallık.
- Doğu Wu Krallığı: Çin'in kıyısını ve iç toprakların büyük çoğunluğunu kontrol eden devasa krallık. 280'de Jin'e karşı yıkılışı, Üç Krallık döneminin sonunu getirmiştir.

Jin Hanedanı Çin'i tek imparator altında birleştirdi, bu da Çin'in nispeten istikrarlı döneminin başlangıcı gibi görünmektedir. Ancak unutmayın, bu Altı Hanedan dönemiydi ve Jin de sadece ikinci hanedandı. İşler karışmak üzereydi.

On Altı Krallık (304–420)

304'te, çeyrek yüzyıldan az bir zaman süren Jin saltanatından sonra, yozlaşma ve veraset krizi nedeniyle Kuzey Çin'de otonomi isteyen etnik koalisyonlar için bir fırsat ortaya çıktı. Bunun yol verdiği "On Altı Krallık" olarak anılan dönemde Jin Hanedanı doğu kıyısına çekilirken küçük rakip krallıklar hızla yükseldi ve çoğaldı.

Cao Cao (155–220)

Pek çok imparator hayatının bir döneminde imparatorluk tahtına oturur ancak Kuzey Çinli General Cao Cao'nun, imparator bile olmadan eski imparator olmak gibi bir özelliği vardır. Oğlu Cao Pi, babasının ölümünden yedi ay sonra Cao Wei eyaletini kurmuştur ve tıpkı Augustus'un Roma'da yapmış olduğu gibi kendisini değil, babasını kurucu imparator ilan etmiştir.

Kuzey ve Güney Hanedanları (420–589)

420'ye gelindiğinde Wei Hanedanı kuzeyin, Liu Song Hanedanı ise güneyin kontrolünü ele geçirmişti. Sui Hanedanı 589'da ülkenin kontrolünü ele geçirip Altı Hanedan dönemini bitirene ve yüzyıllar sürececek bir birlik dönemini başlatana dek, Çin bölünmüş halde kaldı.

PAX ROMANA VE ÖTESİ

İmparatorlar Çağı

“Dünyanın yağmacıları, geride bir şey kalmayana dek toprakları harap etti ve şimdi denizi aşındırıyorlar. Eğer bir halk zenginse soyulması mubahtır, fakirse köle edilmesi; ne Doğu ne de Batı açgözlü gırtlaklarını doyurmayı başarır. Onlar dünyada fetih hırsı yüzünden hem zenginlikte hem de yoksullukta eşit derecede cazip yemler gören tek insanlardır. Soygun, cinayet ve gaddarlığa yalandan devlet ismini verir, çöle çevirdikleri yere de barış getirdiklerini söylerler.”

—Romalılardan bahseden yerli İskoç isyancı Galgacus, Romalı tarihçi Tacitus (56–120) tarafından alıntılandığı haliyle.

Büyük bir imparatorluğun çökmesi kaçınılmaz bir şey değil de anormal bir olaymış gibi, Roma'nın çöküşünün nedeni hakkında pek çok teori vardır ve sadece bu bile Roma İmparatorluğu'nun dünya tarihi algımızdaki eşsiz yerinin ispatıdır. Onun neden daha erken çökmediğini sormak da aynı şekilde makuldür. Bunca değişimden, büyüme ve küçülmeden, eski Roma panteonundan Hristiyanlığa geçişten, isteksiz toplulukları etkileme ancak onlardan etkilanmeme beklentisiyle onları şiddetle yutmaktan nasıl sağ çıktı?

Teknik olarak Roma iki kez çöktü: Eski Batı Roma İmparatorluğu, Odoacer'in (433–493) İtalya'nın birinci kralı olmasıyla, sonradan Bizans İmparatorluğu olarak andığımız Doğu Roma İmparatorluğu da 1453'te, Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından fethedilmesiyle çökmüştü.

ROMA BARIŞI VE ROMA SAVAŞI

MÖ 27'de Sezar Augustus tarafından kurulan Roma İmparatorluğu, neredeyse 500 yıl boyunca hayatta kalacaktı. İlk 206 yıla Pax Romana ("Roma barışı") adı verilmişti ve o döneme kısmen barış ve refah dönemi olarak bakıldı ancak söz konusu barış, en dar anlamıyla barıştı. Aralıksız genişlemesi, muhaliflerin topluca katledilmesi, gücün aktarımı nedeniyle çıkan tartışmalar, imparatorların çoklu suikastlara uğraması ve yaygın yozlaşma, tıpkı diğer dönemlere olduğu gibi Roma tarihinin bu dönemine de damgasını vurdu. Hatta Pax Romana'ya Roma tarihinin en kötü şöhetli imparatorları Caligula (12–41) ve Nero'nun (37–68) hükümdarlığı dahildi. Fark, bu faktörlerin hiçbirinin esasen devletin istikrarıyla veya çekirdek bölgeler üzerindeki gücüyle çakışmamasıydı.

Bu gerçek göz önünde bulundurulduğunda, 180'de meydana gelmiş bir olayın korkunç ve apokaliptik, Roma İmparatorluğu'nun geleceğini ilelebet lekeleyen bir şey olacağını düşünebilirsiniz; fakat bu çok daha sessiz sakin bir gelişme, sıradan bir tahta geçme olayıydı. Sevilen imparator ve Stoik filozof Marcus Aurelius (121–180) 58 gibi genç ancak çok da şaşırtmayan bir yaşta çiçek hastalığından öldü ve göreve onun yerine, iyi hazırlanmış ancak dengesiz oğlu Lucius Aurelius Commodus (161–192) geçti. Çağdaşları Commodus'tan nefret ediyordu ve bu nefret yüzyıllar boyunca öyle güçlü kaldı ki, İmparator Commodus, Russell Crowe'un başrolünü oynadığı 2000 tarihli *Gladyatör*'deki kötü karakterdi ancak elbette onun selefleri melek, halefleri de canavar değildi. 192'de Commodus suikasta uğradı; tarihin bize söyleyebildiği kadarıyla neredeyse bir yüzyıl içinde bu kadere kurban giden ilk imparatoru ve Septimius Severus (145–211) başa gelene dek, beş olası imparator adayı taht savaşı verdi. Septimius Severus ve onun soyundan gelenler, Roma İmparatorluğu'nun bir süreliğine üç savaşıan eyalete ayrıldığı 235–284 tarihli İmparator-

luk Krizi'ne dek saltanat sürdü. İmparator Diokletian'ın (244–312) reformları imparatorluğu istikrara kavuşturdu ve birleştirdi. Diokletian 305'te sağlık nedenleriyle tahttan çekildiğinde, yeniden savaşıran fraksiyonlara ayrıldı ancak 324'te Büyük Konstantin'in (272–337) altında yeniden birleşti. Ölümünün ardından, oğulları kontrolü ele geçirmeye uğraşırken, Roma İmparatorluğu bir iç savaş daha geçirdi. (Konstantin'in Konstantinopolis'i Doğu Roma İmparatorluğu'nun ikinci başkenti yapma kararının, tıpkı Hristiyanlığa geçişi gibi tarihte daha kalıcı bir etkisi oldu.)

Nero Roma Yanarken Keman Çalmıyordu

Geleneksel bilgimiz, 64 tarihli feci Roma yangını sırasında, sonradan suçu Hristiyanlara atan İmparator Nero'nun keman çaldığını söyler. O zamandan kalma hiçbir kayıta onun böyle bir şey yaptığına dair bilgi yoktur ancak tarihçiler Suetonius ile Tacitus, onun yangını izlerken Truva'nın düşüşüyle ilgili hüznü bir şarkı söylediğini aktarır. (Suetonius hikâyeye inanırken, Tacitus daha şüphecidir.) Yüzyıllar sonra tarihçiler bu hikâyeyi genişletti ve onun şarkı söylerken bir müzik enstrümanı çaldığını iddia etti ancak bu doğru olsaydı bile (ki olduğunu düşünmek için elimizde hiçbir sebep yoktur), keman Nero'nun yaşadığı dönemde henüz icat edilmediğinden, başka bir enstrüman çalmış olsa gerektir.

Başka bir ifadeyle, insanlar Pax Romana'dan bahsettiğinde, Roma İmparatorluğu'nun tarihinde gerçek iç savaşın beklenmediği bir dönemden bahsederler. Bu terimin ifade ettiği şey yalnızca budur. Pax Romana yılları, tutarlı olarak harikaydı ve ondan sonraki yıllar da tutarlı olarak korkunçtu ancak 206 yıllık Roma İmparatorluğu esasen kendisiyle savaş halindeydi. Zamanın standartlarına göre bu barıştı.

PEKİ ROMA NEDEN DÜŞTÜ?

Roma İmparatorluğunun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi (1788) isimli altı ciltlik başyapıtında İngiliz tarihçi Edward Gibbon (1737–1794), Roma İmparatorluğu'nun düşüşünü "barbarlık ve dinin zaferi"ne bağlamıştı. Gibbon'ın yanıldığını söylemeyeceğim; çünkü kendisi Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne katkıda bulunan binlerce küçük olayı belgelemiştir. Buna karşın, söz konusu soruya taze bir bakışla yaklaşabiliriz.

Roma'nın Düşmesinin Olası Beş Nedeni

- 1. Çok büyüktü.** Aristoteles, *Politika* adlı eserinde şehrin devletin boyutunu yansıttığını yazmıştır ve istikrar açısından bu doğru görünür. Pek çok ölçüye göre dünya üzerindeki en eski ülke, 301'de kurulan, Güney Avrupalı küçük (nüfusu 33.000) San Marino ulusuydu. Burada temeline inemeyeceğimiz kadar karışık pek çok nedenden ötürü, bazı tarihçiler en eski ulus sıfatını San Marino'dan alarak İzlanda'ya (nüfusu 332.000) veya Man Adası'na (nüfusu 84.000) verir. Bu arada gelmiş geçmiş en büyük ülke, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yalnızca 69 yıl ayakta kalabilmiştir ve gelmiş geçmiş en kalabalık ülke Çin ise 20. yüzyılda (1912 ve 1949 tarihlerinde) iki devrime sahne olmuştur. Avrupa Birliği destekçilerinin de keşfetmiş olduğu gibi, Avrupa'yı tek bir şemsiye altında tutmak, günümüzde en iyi koşullarda dahi zordur. Tüm bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda, Batı Avrupa İmparatorluğu'nun o kadar uzun süre ayakta kalmış olması bile inanılmazdır.
- 2. Çok etkisizdi.** Antik filozof Konfüçyüs'ün bürokratlara hayranlık duymasının bir nedeni vardı: Her büyük merkezi devlette iyi bürokratlar olması bir zorunluluktur. *İyi bürokratlar* ifadesinin bir oksimoron gibi görünmesi, şimdi bile, senkronize elektronik veritabanlarımız ve anında araştırılabilir idare kılavuzlarıyla

iyi yönetilen bir bürokrasiyle yaşamının ne kadar ender bir şey olduğunu gözler önüne seriyor. Bu seviyede teknolojinin erişilir olmadığı bir çağda etkili bir bürokrat olmak için, büyük bir insan grubunun adeta süper-insana has bir yeteneğe sahip olması gerekirdi ve böylesi bir yetenekleri elbette yoktu.

3. **Çok yoksuldu.** Roma İmparatorluğu'nu idare etmeye dahil olan devamlı askeri çatışma, altyapı tamirâtı ve besin dağıtımı sorunları maddi kaynaklarını tüketti. Akın yapacak daha fazla yabancı yer kalmadığında, imparatorluk kendini idare edemeye başladı.
4. **Çok zalimdi.** Son birkaç yüzyılında Batı Roma İmparatorluğu, etnik azınlık olan "barbarları" (eninde sonunda çoğunluğu oluşturdıkları) lejyonerler olarak hizmet vermeleri için kiralamak ve eğitmek gibi talihsiz bir alışkanlığa sahipti. Bu birlikler isyanları bastırmak için soydaşlarını acımasızca ezdi ve onlar anlaşılır şekilde karşı gelince onlarla dövüştü. Bu davranış kalıbı, öyle budalaca ve kendi kendine zarar veren türdeydi ki, tek başına bile Roma'yı kolaylıkla yok edebilirdi.
5. **İnsanlar basitçe ondan bıkmıştı.** Siz önceki sorunlarla karşılaşmışken ve halkınız nesiller boyunca yavaş yavaş ölmekte olan bir imparatorluğun vilayetleri dışında bir yerde yaşamının nasıl bir şey olduğunu bilmezken, yeni bir şey denemenin cazibesi baskın gelmiş olmalıdır.

Patriciler, Plebyenler, Proletarya ve Köleler

Batı toplumları hâlâ zenginler, orta sınıf ve işçi sınıfı arasındaki sınıf ayrımlarını takip eder ancak Antik Roma toplumunda bu ayrım tanınmış ve resmileştirilmiştir. Patriciler ve Roma vatandaşları ilk Romalıların, plebyenler ("plebler") sonradan ortaya çıkan ancak yavaş yavaş eşit statüye ulaşan Roma vatandaşlarıydı. Proletarya, oy veremeyecek kadar yoksul olan Plebyenlerden oluşuyordu ve köleler de vatandaş sayılmıyordu.

GUPTALARIN İDARESİNDEKİ HİNDİSTAN

Büyük Satranç Ustaları

“Samudragupta vardı; keyfi ve öfkesiyle, dünyadaki tüm kral kavimlerin elinden zenginlik ve egemenliği alan tanrılar Dhana ve Antaka’ya eşitti.”

—Kuzey Hindistan’daki terk edilmiş Eran şehrinde bulunan yazıtlardan.

Antik Hindistan’ın zaman çizelgesi çağdaş dünya için bir gizemden ibarettir; çok az değil, tam aksine çok fazla insan yazılı kayıt tuttuğundan. Antik Hindistan, zamanında dünyadaki en okuryazar toplumlardan biriydi ve eşi benzeri olmayan bir kapsam ve giriftliğe sahip eserler ortaya çıkarmıştı. Hindistan’ın ulusal tarihi destanı *Mahabharata* 1.8 milyon sözcükten oluşur; onunla karşılaştırıldığında hem Yahudi İncili hem de Yeni Ahit’i içeren Protestan İncili, yaklaşık 775.000 sözcükten oluşur. Tüm detayı ve giriftliğine rağmen, *Mahabharata* aynı hikâyenin yalnızca bir versiyonudur ve bölgenin yazılı tarihinin yalnızca küçük bir parçasını kapsar.

Antik Hindistan’ın hikâyesini anlatmanın basit bir yolu olmadığından, bu 5000 yaşındaki uygarlığa dair popüler kavrayışımız, tarihinin büyük kısmı boyunca nispeten kalıcı olarak Gupta Dönemi’nin ulusu olduğu fikrine dayanır. Hindistan bir dizi köklü dini geleneğe sahip, derinden dindar ve okuryazar bir toplumdur. Gupta’nın Hindistan’ı, o zamana kadarki Antik Hindistan değil, hayal etmeye meyilli olduğumuz Antik Hindistan’dı.

Gupta Dönemi'nin Büyük Figürleri

- **Aryabhata (y. 476–550)**, trigonometrinin gelişimi için elzem olan pek çok kilit unsuru keşfeden astronom ve matematikçi.
- **Kalidasa (y. 375–425)**, *Abhijñānaśākuntalam* adlı eseri, Sanskrit edebiyatının en çok tercüme edilmiş eserlerinden olan şair ve oyun yazarı.
- **Vasubandhu (y. 316–396)**, Hindistan'da yaygın gelenek haline gelecek ve sonradan Tibet ve Zen Budizmini etkileyen Mahayana okulunun kurucularından Budist filozof.

Chaturanga

Gupta Dönemi'nin Hintlileri, günümüzde satranç olarak tanıdığımız masa oyununu icat etmişti ancak Guptaların *chaturanga* ismini verdiği ve Sanskritçede “dört kol” anlamına gelen bu oyunun kuralları, zaman içinde ciddi bir değişimden geçti. Dört kol terimi, her biri bir satranç taşına denk gelen Hint ordusunun dört bölümünü simgeler. Bunlar piyadeler (piyonlar), atlı süvariler (atlar), filli süvariler (filler) ve savaş arabalarıdır (kaleler).

MAYALARIN ALTIN ÇAĞI

Uzun Sayım

“Senin yolunu görmeyenler var.”

—Maya atasözü

Antik Mezoamerika imparatorluklarından bahsettiğimizde, genellikle geleneksel anlamda imparatorluklardan değil, şehir devletleri yaratan ve birbirine bağlayan topluluklardan bahsederiz. Önceki bölümlerden birinde, Antik Olmeklerden bahsettik ancak yerleşimin kanıtları ışığında, Maya Uygarlığı teknik olarak Olmek Uygarlığı'ndan yaklaşık 1500 yıl önce gelir ve yaşı açısından Sümer ve Mısır'a rakiptir. Azteklerin sömürgeci istilacılarla etkileşiminden bahsederiz ancak Mayalılar da o sıralar bir uygarlık olarak hâlâ varlığını sürdürüyordu.

Elbette burada Maya uygarlığının bölgeye hâkim olduğu ve arkasında günümüze kadar ulaşan Chichen Itza gibi devasa taş kentler bıraktığı 250–900 tarihleri arasındaki Maya altın çağını anmazsak gaflete düşeriz.

OBSİDİYEN AYNA

Mayaların nasıl güç kazandığı ve neden kentlerini terk etmeye başladıkları hakkında pek fazla şey bilmiyoruz. Neredeyse altı buçuk yüzyıl boyunca Mayaların Amerika'daki en büyük, en güçlü ve etraflıca gelişmiş uygarlık olduğunu biliyoruz. Sanatları ve mimarileri Avrupalı, Asyalı ve Afrikalı çağdaşlarınıninkine rakipti, askeri ve ekonomik güçleri de kayda değerdi.

İspanyollar 6. yüzyılın başında Amerika'yı istila ettiğinde hâlâ birkaç Maya yerleşimi vardı ve günümüzde bile halen Maya etnik kökeninden gelen insanlar bulunmaktadır. Ancak esas itibarıyla, eski Maya topluluklarının gündelik yaşamı bizim için esrarengizliğini korumaktadır.

2012 Kehaneti

21 Aralık 2012 tarihinde gece yarısına yaklaşırken, pek çok insanın aklı Antik Mayalardaydı. Yeniçağ bilirmişleriyle desteklenen konvansiyonel bilgi, Mayaların bu tarihte dünyanın sona ermesini beklediği görüşündeydi (2012 kıyamet günü ihtimali hakkında neredeyse 200 kitap yazılmıştı). İşin aslı, Maya takviminin pek çok versiyonu 21 Aralık 2012'de bile bitmiyordu ve bitenler de takvimin sonu ile dünyanın sonu arasında açık bir bağ kurmuyordu.

Meksika'nın Yucatan yarımadasının gür ormanlarında bulunan Chichen Itza'nın iyi korunmuş harabeleri, bin yıl önce bir Maya toplumunda yaşamının nasıl bir şey olabileceğine dair ender bir bakış sunuyordu. "Chichen Itza", kabaca "kutsal suların ağzında" şeklinde tercüme edilebilir. Söz konusu sular, şehrin yakınında yer alan iki devasa obruk veya yeraltı suyuyla dolu ponorlardı. Chichen Itza'daki en bildik bina, tepedeki kare biçiminde şapele uzanan gri taş merdivenleriyle, yaklaşık otuz metre uzunluktaki Kukulkan Piramidi'dir. Chichen Itza, aynı zamanda düşük teknolojili bir gözlemevi, (her biri farklı bir amaca sahip) pek çok farklı tapınak ve Mezoamerikan dünyasının günümüze ulaşan en büyük top sahasını da içerir. Diğer Maya şehirleri incelenmemiş, hatta keşfedilmemiş haldedir ancak tek başına Chichen Itza bile bize Antik Mayaların dünyası ve yarattıkları zengin merasim kültürü hakkında çok şey anlatmıştır.

İSLAM VE YENİ ORTADOĞU

Kutsal Peygamber'in Buyruğu

"Beni dinleyen herkes sözlerimi diğerlerine aktarsın, onlar da başkalarına ve en sonuncular sözlerimi beni ilk elden dinleyenlerden daha iyi anlasın."

—Muhammed'in son hutbesinden (570–632)

Yedinci yüzyılda dünyadaki insanların çoğunun dini kimliklerini incelemek mümkün olsaydı, yerel Pagan ve folk dinleri açık ara ilk sırada yer alırdı. Sonraki 14 yüzyıl boyunca Hristiyanlık ve İslam öyle çok yayıldı ki, günümüzde dünya nüfusunun yarısından çoğunu bu iki inancın mensupları oluşturur.

İdeolojide bu değişim tesadüfi değildi. Batı Avrupa'da Hristiyanlığı benimseyen imparatorluklar ile Ortadoğu'da Müslümanlığı benimseyen imparatorlukların dünyayı nasıl taksim ettiği ve kolonileştirdiğini yansıtıyordu. Daha sonraki yüzyıllarda bu imparatorluklar –ve dolaylı olarak inançları– can düşmanı haline gelecekti; bu yaşamlarını baskılar ve şiddet içeren riyakârlıklar karşısında peygamberce şahitlikler vermeye adanmış iki figürün, İsa ile Muhammed'in kurduğu iki din için ironik bir kaderdir.

MEKKE SAVAŞLARI

Batı'nın üç büyük tektanrılı inancının hikâyelerine gömülü eğitici bir tema vardır: Ezdiğiniz kişilere dikkat edin. Babilliler Yahudi halkını ezdi, sonra Persler karşısında çöktü. İsa'yı çarmıha geren Roma İmparatorluğu, en nihayetinde resmi olarak Hristiyan inancını benimsedi. Mekke'deki Kureyş kabilesi ve müttefikleri, gereksiz yere

küçük, zararsız bir dini hareketi ezdi ve sonra da o hareketin bir ordu oluşturup bütün Arap Yarımadası'nı fethetmesine şahit oldu.

Muhammed Peygamber'in (y. 570–632) fetihleri, meşru müdafaa dayalı bir hareketin nasıl bir imparatorluğa dönüşebildiğini gözler önüne serer. Muhammed'in askeri arzuları olduğuna dair bir işaret yoktur; o yalnızca kendisi ve takipçilerinin putperestlik olarak nitelediği Mekke dinini takip etmek istememiştir. 40 yaşındayken Muhammed Tanrı'nın elçisi melek Cebrail'in sesini duymaya başladığını bildirmiştir ve kendisine söylenenleri, Yahudi peygamberlerinin geleneğinde, artık Kuran ("okunan") olarak bildiğimiz bir dizi metin halinde kati olarak yazmıştır. Bu mesajın merkezinde Tanrı'nın birliği vardır; Sünni Müslümanlar, daha sonra onu şehadet getirirken (inancı ilan ederken) ifade edecekler: La ilahe illallah ("Allah'tan başka Tanrı yoktur"). Kendisinden önceki Yahudi peygamberler gibi Muhammed de yeni bir yolda yürümek ve etrafındaki dini toplulukların gelenekleriyle uzlaştırmayacak yeni, radikal anlamda tektanrıci bir dini öğretmek için bu mesajı benimsemiştir.

Mekke'den şiddetle sürülen ilk Müslümanlar bir barış antlaşması yaptı; ancak iki yıl sonra Kureyşliler Müslüman hareketinin öldüğünü varsaydıktan sonra bu anlaşma bozuldu. İlk Müslümanlar çok geçmeden, diğer küçük militan hareketlerin öğrendiği şeyi keşfetti: Bir kere meşru müdafaa için büyük bir ordu kurduğunuzda onu korumak zorunda olursunuz (çünkü diğer dini güçler onun boyutunu tehdit olarak görecektir). 632'deki vefatından sonra Muhammed arkasında 750 yılına gelindiğinde doğuda Afganistan'dan, batıda İspanya ve Fas'a varıncaya dek bütün Ortadoğu'ya hâkim olacak imparatorlukları, Raşidin ve Emevi halifeliklerini yönetecek deneyimli askerlerden oluşan bir nesil bıraktı. O zamandan itibaren 14 yüzyıl boyunca, İslam bölgede hâkim din olarak kalmıştır.

Tevhid ve Şirk

Kuran'daki rolleri nedeniyle İslam felsefesinin ilk zamanlarında bile önemli olan iki temel değer, *tevhid* (birlik) ve *şirk* (eş koşma). İkisi de bir insanın Allah veya Tanrı'ya tavrıyla ilgilidir. Tevhid Allah'ın tekliğini tanıırken, şirk Allah'ın işbirlikçileri, hatta büyükleri olduğunu önererek onun gücünü azaltmaktır. Putperestlik ve çoktanrıcılık bariz birer şirk türüdür; fakat cehalet, bilhassa kendi dindarlığımızı kendimizin reklamını yaparmış gibi sergileme eğilimimiz de şirk kapsamına girebilir.

SASANİLERİN ŞANI

Kralların Kralı

“İsfahan dünyanın yarısıdır.”

—Sasani atasözü

Roma tarihini biraz biliyorsanız, MÖ yaklaşık 247’den MS yaklaşık 224’e dek şimdi İran, Irak, Suriye olarak bildiğimiz bölgede ve etrafındaki bölgede dört yüzyıldan biraz daha fazla bir süre boyunca saltanat süren Partiyen İmparatorluğu’nun General Crassus’u öldürerek dolaylı olarak Roma İmparatorluğu’na yol verdiğini de biliyorsunuzdur. Bilmiyor olabileceğiniz şey, Roma’nın onun ölümünün intikamını almamış olmasıdır ve bunun nedeni de Roma’nın bunu *yapamamış* olmasıdır; Partiyenlerin iyi eğitilmiş erkek ve kadın atlı okçuları, güvenli bir mesafeden lejyonerleri katletmiş, geride kalanların ömürlerinin kâbuslarla geçmesine neden olmuştur. Partiyen İmparatorluğu dağıldığında ve Sasaniiler 224’te başa geçtiğinde, Partiyenlerin hayranlık uyandırıcı askeri geleneklerini miras aldılar ve bir dört yüzyıl daha bu durumunu korudular. Aynı zamanda Romalıları Partiyenlerin bile asla başaramadığı şekilde bir aşağılamaya maruz bıraktı: Tahttaki bir Roma imparatorunu doğrudan esir aldı ve hapsetti.

Sasani İmparatorluğu en sonunda 651’de düştüğünde, Müslümanlığın yerine geçtiği Zerdüştlüğün önemli bir dini güç olarak sonu gelmiş oldu. Ancak sekiz yüzyıl boyunca (Partiyenler altında dört, Sasaniiler altında dört olmak üzere), Zerdüştlük bir imparatorluk ideolojisi olarak Hristiyanlık ve Roma paganlığına rakip oldu ve Sasaniilerin geride bıraktığı miras, kendi çağımızda hâlâ inceden yankı bulur.

AHAMENİŞ ŞANINI YENİDEN KURMAK

Sasaniler, küçük Pers devletlerinin yapmaya eğilimli olduğu şekilde içeriden güce kavuştu. Partiyan hükümdarlar arasındaki uzun süren bir ihtilaf sırasında, lakabıyla müsemma Birleştirici Ardaşir (180–242) güney vilayetlerinde güç toplamaya başlayarak en sonunda mevcut güç yapısını çökertti. Ancak Roma İmparatorluğu'na 260 tarihli Edessa Savaşı'nda diz çökerten oğlu Büyük Şapur'dur (215–272).

Daha önceki bir bölümden hatırlayacağınız gibi, Roma İmparatorluğu 3. yüzyılın ortasında istikrarsız bir pozisyondaydı. İmparator Valerian (193–260) muhalifleri başarıyla püskürtmüş ve saygınlığını korumuştur; ancak Sezar'ın gölgesinde yaşayan yaşlı bir adam olarak kendisini bir general olarak savaş meydanında kanıtlaması gerekiyordu. Ne yazık ki, Sasanilerin de onun kadar kanıtlaması gereken şey vardı. Sasaniler savaşı kolayca kazanarak imparatoru, heyetini ve on binlerce askeri tutsak etti. Roma İmparatorluğu imparatorunu yenilmez Pers İmparatorluğu'nun karşısında kaybetmişti ve kurtarma umudu da yoktu.

Arda Viraf

Muhtemelen Sasani döneminde yazılan *Arda Viraf* ("Adil Viraf"), cennet ve cehenneme yolculuk eden ve ne bulduğunu anlatmak için dünyaya dönen dindar bir Zerdüştün hikâyesini anlatır. Yüzyıllar sonra Dante Alighieri (1265–1341) ona benzer fakat çok daha uzun eseri *İlahi Komedya'yı* Hristiyan bakış açısından yazacaktı.

Valerian ile adamlarına sonra ne olduğu pek net olmasa da, kaynakların büyük çoğunluğu onun sürgünde kalan yıllarını nispeten rahat bir şekilde geçirmesine izin verildiğini ileri sürer. Onu tutsak eden imparatorluk, Roma İmparatorluğu'ndan 200 yıl daha fazla ayakta kalacaktı. Sasaniler, kendilerinden önceki Partiyanlar gibi, Roma'yla olan uzun çatışmalarında son gülen taraf olacaktı.

JAPONYA’NIN BİRLİĞİ

Doğın Güneşin Yükseliş

“Bu gece engin gökyüzüne bakıyorum da,
Bu yıllarca önce Kasuga Tapınağı’nda
Mikasa Dağı’nın ardında yükseldiğini gördüğüm o ay mı?”
—Âlim ve şair Abe no Nakamaro (698–770)

Onu bir ülke veya hatta bir kıta olarak düşünürsek, Antik Japonya’nın tarihini ciddi şekilde yanlış anlarız. Onu bir gezegen olarak düşünmek çok daha isabetli olur. En nihayetinde, antik Şinto kutsal metni –*Kojiki*– Japon mevcudiyetini oluşturan sekiz bölgenin doğaüstü kökeninden bahseder. Antikitenin Japonları, diğerleri gibi sadece bir kabile değildi. Onlar kendi dünyalarının uluslarıydı.

Japonya halkı diplomasi ve ticaret için batıya doğru Asya kıtasına hareket ettiğinde, memleketlerinin güneşin Pasifik’in üstünde doğduğu tarafta bulunduğuna atıfta bulunarak, Nihon – kelime anlamıyla “güneş doğum” – olarak anıyordu. Japon kırmızı daireli bayrağı ve popüler “Doğın Güneş’in Yurdu” ifadesi, Nihon isminin alternatifleridir.

TEK BAŞINA JAPONYA VE MİLLETLERİN ARASINDA JAPONYA

Kojiki yaratılış anlatısının dünyası, en geleneksel Japon dini ve ülkeye özgü olup da ana dünya dinlerinden biri olan Şinto dünyasıdır. Ancak 6. yüzyıla gelindiğinde, Çin kültürü ve onunla beraber Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Budizm Asya’nın uzakdoğu adalarına

göç etmeye başladı ve Japon toplumu ve devleti üzerinde ciddi bir etkide bulundu.

Buna karşın, Şinto'nun hikâyesini ve Antik Japon kimliğini reddetmenin aksine, dönemin kültürü bu gelenekleri nispeten pek az çatışmayla harmanlamış gibi görünür. Bürokrasiye karşı Konfüçyüsçü bir yaklaşıma doğru ağır ağır bir geçiş olsa da ve hükümdarlar Budist felsefeye gitgide daha fazla yönelse de, Şinto pek çok açıdan Japonya'nın seremonisel sivil dini olarak kaldı ve pek çok açıdan hâlâ da öyle olduğu söylenebilir. Tıpkı 1400 yıl önce olduğu gibi, günümüzde Japonya'daki bir Budistin Şinto ayinlerine katılması sıra dışı bir şey değildir. Dini ve seküler yaşamda Japonya'nın ikili bir kimliği vardır: O kendi evreni ve aynı zamanda diğeri milletler arasında bir millettir. Bu iki kavram gerilim içinde değildir; daha ziyade, bir arada Japon kimliğinde yaşamını sürdürür.

Kojiki ve Nihon Shoki

Şinto'nun iki temel tarihi metni, *Kojiki* ve *Nihon Shoki*, 8. yüzyılın başında yazılmıştır. Japonya'nın sekiz adasının ilkel yaratılışının ve ülkenin en temel geleneklerini kuran ilk hükümdarların hikâyesini anlatırlar.

Bu bilhassa hem Japon hükümdarlarının Japon adalarının atalardan kalma geleneklerini hem de ülkenin Çinli ticaret ortaklarının kültürel ve teknolojik etkilerini yansıtan Nara ve Kyoto gibi yeni başkentler inşa ettikleri Nara ve Heian ("barış") dönemleri (710–794 ve 794–1185) sırasında belirgindir. Bu dönemlerde kralların veraset yarışı, tarihsel standartlara göre çok kıran kırana değildi; ancak aristokrasi ile askeri sınıfların gitgide artan gücü gelecekteki güç mücadelelerinin alametiydi.

AVRUPA’NIN VİKİNGLERCE FETHİ

Norslar Harekete Geçiyor

“Erkek kardeşler birbiriyle savaşıp birbirini öldürecek,
Ve kız kardeşlerin oğullarını lekeleyecek akrabalık;
Dünyada zordur, kudretlidir kepezeliği;
Balta vakti, kılıç vakti, zırhlar parçalanır,
Rüzgâr vakti, kurt vakti, böyle düşer dünya;
İnsanoğlu birbirine acımayacak ebediyen.”

—*Voluspo* (Bilge Kadının Kehaneti)

Ortaçağda Britanya’ya birkaç yüzyıl boyunca akın eden Vikingler hızlı, dehşet verici, gelişmiş teknolojiye sahip gemicilerdi ve savaşta son derece dişli rakiplerdi. Britanya’ya akın etme zahmetine neden giriştikleri sorusu genellikle kötü cevaplar verdiğimiz bir sorudur. Dünyadaki herhangi bir topluluk şiddet içeren bir şey yaptığında, altında genellikle çok pratik ve pek de saygın olmayan bir neden yatıyordur. Belki çaresiz, kızgın, öfkeli oldukları veya zorunluluk duygusuyla motive oluyorlardı. Ancak iş Vikinglere geldiğinde, eski *Eddas*’a, Norse mitolojisinin sagalarına döneriz ve Vikinglerin savaşmayı çok seven, onuruna düşkün bir asker kültürü olduğunu ifade ederiz. Bu açıdan *Uzay Yolu*’ndaki Klingonlara benzerler. Aralarından en korkulanları, yedikleri, derisini yüzdükleri ve kutsal saydıkları ayların şiddetli ilkel enerjisini özümstedikleri söylenen *vahşi savaşçılardı* (eski Nors dilinde “ayı derisi giyenler”).

Fakat tarih, Viking fetihleri için daha ayakları yere basan açıklamalar ortaya atar. Kıta Avrupa’sından istilacılar, İskandinav ekonomisi ve politik yapısını istikrarsızlaştırmıştı. Danimarka’daki politik ve ekonomik değişimler binlerce askeri yerinden etti, aç

bıraktı ve Avrupa'nın yumuşak, besili kıyıları onların beslenme alanına döndü.

KASAPLAR VE KRALLAR

Viking belasının ilk işareti, küçük bir Viking grubunun yalnızca bir manastıra ev sahipliği yapan Kuzey İngiltere'deki minik Lindisfarne adasına ayak bastığı Haziran 793'te olmuştur. Birkaç keşiş öldürdüler, birkaçını rehin aldılar ve taşıyabildikleri kadar mal yağmaladılar. Çağdaşlardan biri, "Kâfirler adak taşının önünde azizlerin kanını döktü," diye yazmıştı, "ve Tanrı'nın tapınağında, azizlerin bedenlerine tıpkı sokakta dışkının üstüne basıyormuş gibi basıp geçtiler." Bu olay Batı Avrupa'ya uyarı niteliğindeydi ve üç yüzyıl sürecek Viking fetihlerini başlattı.

Saga

Kompleks bir epikten bahsedilirken kullanılan *saga* sözcüğü, Eski İngilizcede "söylemek" anlamına gelen *sagu* sözcüğünden gelir. Dolayısıyla, biz Nors sagalarını epikler olarak düşünürken, Norslar bu sözcüğü epik veya başka bir türde, sözcüklerden oluşan herhangi bir hikâyeden bahsetmek için kullanır.

Britanya'nın Vikinglerce fethinin hikâyesi, Viking Kralı Harald Hardrada (1015–1066) Eylül 1066'da Stamford Bridge Savaşı'nda başından okla vurulunca kesin olarak sona erdi. İronik ancak savaşın galibi Harold Godwinson (1022–1066) çok geçmeden bizzat Vikinglerin soyundan gelen Normanlar tarafından Hastings Savaşı'nda öldü. Viking yayılmasının izleri, Vikinglerin Kolomb kıtayı "keşfetmeden" önce bir koloni kurdukları Kuzey Amerika kadar batıya ve Konstantinopolis kadar doğuya uzanır. Vikingler kanlı fetihlerinden bin yıl kadar uzak kalmış olabilir; ancak asla unutulmayacaklar.

KUTSAL ROMA İMPARATORU

Şarlman ve Yeni Avrupa Monarşisi

“Siz soylular, siz öncü adamlarımın oğulları, yumuşak ve çıtkı-
rıldım, doğumunuza ve zenginliğinize güvenen, benim buyru-
ğuma ve gelişiminize dikkat etmeden öğrenim uğraşını ihmal
ettiniz ve kendinizi haz, tembellik ve budalaca eğlencelere
kaptırdınız. Cennetin Kralı adına, sizin soyluluğunuz ve gü-
zelliğinizin gözümde hiç değeri yok. Diğerleri size hayranlık
duyabilir. Şunu kesin olarak bilin: Bir an evvel tembelliğinizin
bedelini şevkli çabayla ödemezseniz, Şarlman’dan hiçbir imti-
yaz alamayacaksınız.”

—Şarlman (y. 747–814), Kekeme Notker’in güvenilirmez ancak
son derece eğlenceli biyografisinde (muhtemelen yanlış
biçimde) alıntılanmış olarak. *De Carolo Magno* (y. 883)

Ah, şövalyelik! Eğer ortaçağ fantezi romanları okuyarak, *Dungeons
& Dragons* oynayarak veya 1970’lerden kalma banal progresif rock
baladları dinleyerek büyüdüyseniz, muhtemelen hâlâ bin yıl önce-
sinin Avrupa’sını hayal eden bir yanınız vardır. At sırtında mızrakla-
rı ve zırhlarıyla şövalyeler, sivri başlı şapkalarıyla güzel genç kızlar
ve elbette ejderhalar!

Ortaçağda pek fazla insanın şövalyece davranma lüksü yoktu,
en azından bizim hayal ettiğimiz gibi görkemli biçimde değil.
Ancak tarihte artık şövalyelik olarak düşündüğümüz şeyin bir
temeli vardır. Onun merkezinde, tarihin daima Şarlman olarak
bildiği bir adam bulunur.

PAPALIK ÜLKELERİ

İsterseniz ona Şarl (686–741) diyebilirsiniz çünkü Şarlman “Büyük Şarl” anlamına gelir. Frenk Krallığı’nı babasından, onun kadar etkileyici bir unvana sahip olmayan Kısa Pepin’den (714–768) miras aldıktan sonra, Şarl hem Hristiyan Orta Avrupa hem de Müslüman İspanya’da on yıllarca süren bir savaşa girdi. 800’de askeri ve politik itibarını tam anlamıyla kurduğundan, Papa III. Leo Roma’daki St. Peter Bazilikası’ndaki seremonide Şarl’ı yeni Sezar Augustus ve Batı’daki Kutsal Roma İmparatorluğu’nun imparatoru ilan etti.

Bu Şarlman’ın mirasını sağlamlaştırdı ancak papalık üzerinde daha da büyük bir etki yarattı. Elbette Şarlman ve vârislerinin yönetebileceği gerçek bir Roma İmparatorluğu yoktu ancak Hristiyan Kilisesi’nin bizzat Roma’nın meşru vârisi olduğunu duyuran Papa III. Leo Hristiyanlığı çarmıha gerilenlerin inancından, çarmıha germe gücü olan bir inanca dönüştürdü. Aynı zamanda, kendi konumunu da çarpıcı şekilde güçlendirdi. Bir sonraki binyılda papalık Avrupa politikasında ciddi bir siyasal ağırlığa sahip olacaktı ve Papa’nın kendisi de istediği zaman hükümdarları meşru kılacak veya yıkabilecek biri haline gelecekti.

Müslümanlara, paganlara ve kâfirlere karşı zalim yaklaşımına karşın, Şarlman itibarı olan çoğu diğer Hristiyan, hatta kimi kaynaklara göre Yahudilere karşı centilmendi. Onun cesaret ve cömertliğinin hikâyeleri, ortaçağ Hristiyan liderliğinin bir modeli, hatta pek çok açıdan tek modeli olarak sunulduğu ortaçağ yazınında yaşamını sürdürmektedir. Birkaç yüzyıl sonra, onun sergilediği örnek, Haçlı Seferleri’ni gerekçelendirmek için bile kullanılacaktı.

Ancak onun saygınlığı biraz yanıltıcıdır. Şarlman, Kutsal Roma İmparatoru olarak yalnızca 13 yıl boyunca saltanat sürmüştür; bir idareciden ziyade bir fatih olarak çok daha etkin olduğu kanıtlanmıştır ve 814’te vefat ettiğinde ardında bıraktığı kişilik kültü, oğlu

Dindar Louis'i (778–840) idare edilemez bir konumda bırakmıştır. Pek çok isyanı ve üç tam teşekküllü içsavaşı savuşturduktan sonra, Louis teknik olarak imparatorluğu yekpareyken ölmüştür; imparatorluk beş yıldan az bir süre sonra oğulları, yani Şarlman'ın torunları taht kavgası yaparken dağılmıştır. Papa III. Leo'nun Batı'yı birleştirecek bir Hristiyan Augustus ve yeniden yapılandırılmış bir Kutsal Roma İmparatorluğu sözü, kardeş kavgasının imparatorluk dağıtıcı gücünü hesaba katmamıştır.

Dokuz Muhteremler

Şarlman'ın saltanatından yüzyıllar sonra ozanlar, genellikle “Dokuz Muhteremler” olarak tanımlanan dokuz cesur adamın temsil ettiği iyi örnekleri takip etmeye odaklanan bir şövalyelik kodu ortaya koydu: Üç Pagan (*İlyada*'daki Hector, Jül Sezar ve Büyük İskender), üç Yahudi (Yeşu, David ve 3. yüzyıl Yahudi devrimcisi Judas Maccabeus) ve üç Hristiyan (Şarlman, muhtemelen kurgu bir karakter olan Kral Arthur ve Fransız haçlı Bouillon'lu Godfrey). Muhteremler arasında bilinen tek Hristiyan hükümdar olan Şarlman, sonraki yüzyıllar boyunca Hristiyan Avrupa'nın simgesi olarak kaldı.

1054'ÜN BÜYÜK HİZİPLEŞMESİ

Doğu Doğudur, Batı da Batı

“Varsınlar Simonyaklar, Valesyanlar, Aryanlar, Donatistler, Nikolaitistler, Severyanlar, Kutsal Ruh’la Savaşanlar,* Manişteler, Nasraniler ve tüm diğer kâfirlerle beraber –hatta şeytanın ta kendisi ve onun melekleriyle beraber– aforoz edilsinler; tövbe etmedikleri sürece. AMEN, AMEN, AMEN.”

—Silva Candida’nın Başkeşişi Humbert (ö. 1061), Papa IX. Leo’nun elçisi, Konstantinopolis Patriği ve cemaatini aforoz ettiği 1054 tarihli mektuptan.

1054 tarihli Doğu–Batı Hizipleşmesi (Batı Roma Katolik ve Doğu Ortodoks Kiliseleri arasındaki birliğin parçalanması) meydana geldiği sırada, çok büyük bir olaymış gibi görülmemiştir. Bir kere Roma ve Konstantinopolis arasında 1367 kilometre mesafe vardı, dolayısıyla tek başına coğrafya kiliseyi bir açıdan çoktan bölmüştü ve hizipleşmenin sonradan ortaya çıktığı kadar evrensel veya kalıcı olacağına inanmak için bir sebep yoktu. Ancak savaşlar veya doğal felaketlerle değil, bir dizi mektup ve teolojik anlaşmazlıkta öne çıkan bu olay, en sonunda Roma İmparatorluğu’nun (daha doğrusu Doğu Roma İmparatorluğu’nun) Batı Avrupa üzerindeki etkisini sona erdirdi.

Doğu ile Batı arasındaki uçurum öyle büyüktü ki, hizipleşme meydana geldiği sırada kısmen önemsiz bir olaydı. Ancak sonraki yüzyıllarda Haçlılar ile Hristiyan ve İslami Avrupa arasındaki çatışma Doğu’yu bir dizi huzursuzluk verici diplomatik ve askeri konuma sokup üçe böldüğünde, hizipleşmenin tam ağırlığı his-

* Pneumatomachoi. (çev.)

sedildi. Şimdi, neredeyse bin yıl sonra, Batı Roma Katolik ve Doğu Ortodoks Kiliseleri arasındaki ayrım kalıcı görünmektedir. Liturji ve teolojide gelenekler birbirinden öyle farklı hale gelmiştir ki, ikisi de herhangi bir eşitlikçi birleşmeyle tamamen değişirdi.

Doğu-Batı Hizipleşmesinin Teolojik Olmayan Beş Nedeni

- 1. İtaat.** Önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, Papalık ortaçağda Batı Avrupa'da çok büyük bir politik güç kazanmaktaydı; ancak 1054'e gelindiğinde Konstantinopolis'in kendine ait bir politik güç yapısı vardı ve bu da ona Batı Kilisesi'nin rahatsız olacağı kadar bağımsızlık vermişti.
- 2. Politika.** 150 yıl sonra Konstantinopolis'in dışlanmasıyla görülebileceği gibi, Batı Avrupa'nın politik çıkarları ile Doğu Avrupa'nın politik çıkarları zaten birbiriyle uyumlu değildi. Bir dizi papa, Doğu Roma İmparatorluğu'nun meşruluğunu şereflendirmek yerine Şarlman'a imparator diyerek ve diplomatik protokole karşı gelerek Hristiyan Batı'yı kiliseyi Kutsal Roma İmparatorluğu'yla birleştirmeyi misyonu haline getirdi.
- 3. Konum, konum, konum.** Daha önce belirtildiği gibi, Roma ve Konstantinopolis'in arasında 1367 kilometrelik bir mesafe vardı. Bu iki yer arasında mesaj iletmek çok fazla zaman alıyordu; bu da itaat noktasında ve politik karışıklıklarda rol oynuyordu. Doğu Kilisesi, güç tahtından bu kadar uzaktayken ne yapacağını veya kimi destekleyeceğini nereden bilebilirdi?
- 4. Batı Roma etkisi.** Doğu Kilisesi karakter olarak esasen Yunan-ken, Batı Kilisesi son derece bilinçli bir şekilde eski Roma İmparatorluğu'nun ikonografisi ve tarihini benimsiyordu.
- 5. Konstantin'in ta kendisi.** Daha önceki bölümde bahsedildiği gibi, imparator Büyük Konstantin (272–337) Konstantinopolis'i, Roma İmparatorluğu'nun ikinci seküler ve dini başkenti olarak kurmuştu. Roma'da Hristiyan gücünün tahtını koruya-

rak, Batı Kilisesi birinci Hıristiyan imparatorun dileklerine karşı koyuyormuş gibi görünüyordu.

Heretiklik ve Aforoz

“Heretik” sözcüğü genelde iktidardaki teolojik otoriteyle olan herhangi bir fikir anlaşmazlığını tanımlamak için kullanılsa da, terim genellikle kiliseyle anlaşmazlıkları, ayinlerde yer almalarını engelleyecek kadar ciddi olanlar için kullanılır. Eski Hıristiyan tarihinde sapkın olarak nitelenenler, tövbe edene dek aforoz ediliyordu (yani komünyon almaktan veya kiliseye üyelik iddia etmekten men ediliyordu). Aforoz edilenler *anathema* (“kurban edilmiş”) ilan ediliyordu ve kilisenin aracılığı olmadan, Tanrı’nın iradesine bırakılıyordu.

HAÇLI SEFERLERİ VE İSPANYOL ENGİZİSYONU

Ortaçağ Hristiyanlığının Şiddetli Radikalizmi

“Hepsini öldürün, lakin Tanrı masumları ayırt edecektir.”

—Kanıtlara göre Papa III. Innocent’in elçisi Arnaud Amalric’e (ö. 1225) atfedilen söz. Askerler hem Ortodoks hem de heretik Hristiyanların bulunduğu dini açıdan çokkültürlü bir kent olan Beziers’teki sivillere nasıl davranmaları gerektiğini sorunca bu cevabı almıştır. Sonraki bir mektubunda Amalric 20.000 erkek, kadın ve çocuğun (“mevki, cinsiyet ve yaş fark etmeksizin”) kendi emriyle katledilmesiyle ve şehrin yakılarak yerle bir edilmesiyle böbürlenir.

Günümüzde, yandaşları çağdaş dünyayla geçinemeyen ve ona şiddetli biçimlerde tepki vermeye itilen din olan “problem din” kavramına alıştık. Belli başlı her din bir yerde, bir zaman diliminde bu rolü doldurmuştur ancak zenginlik biriktirmeye ve şiddetin her türüne karşı olan İsa Mesih’in adına kurulmuş bir dini temsil eden kurumların grotesk biçimde yüzyıllar boyunca hırsları büyük ölçekli şiddet etrafında dönen zengin güç simsarları tarafından idare edilmesinde bilhassa ironik bir yan vardır.

KANIN HAÇLILARI

Batı tarihinde Hristiyanlığı iyi, İslamı ise kötü olarak portreleme eğilimi vardır ve her tarihçi bu eğilimi muhakkak tespit etmiştir. İki dinin de kendine özgü şiddetli fanatikleri olduğuna şüphe yoktur. Ortaçağda Hristiyanlığın ikisi arasındaki en şiddetli ve en az hoşgörülü din olduğuna da şüphe yoktur.

Fakat iki dinin de öncesine dayanan tarihsel bir şablon için Hristiyanlığı suçlamak veya İslamı övmek gerçekten adil midir? En nihayetinde Romalılar, imparatorluğun sivil dininin üstünlüğüne meydan okuyan yerel inançlara düşmanca davranıyordu ve Hristiyan imparatorlukları da alabildiğine bilinçli şekilde ve açıkça Roma geleneğinin mirasçılarıydı. Ortaçağın İslami ulusları ise pek çoğu dini hoşgörülerini, köleliğe karşı gelmeleri, cinsiyete dair nispeten ilerici görüşleriyle tanınan Pers imparatorluklarının kültürünü miras almıştı. Bu tarihler göz önünde bulundurulduğunda, Haçlı Seferleri neredeyse engellenemez görünür.

Haçlı Seferi ve Cihat

Küresel politikada eşanlamlıymış gibi yaklaşılacak ve kesinlikle öyle olmayan iki sözcük, haçlı seferi ve cihattır. Haçlı seferi terimi, ortaçağın sonunda halk arasında haçlıların giydiği –ideolojilerine değil, giyim kuşamlarına bir referans– haç (Fransızca *croisée*) için kullanılıyordu. Arapçada kabaca “mücadele” anlamına gelen cihat ise sıklıkla savaştan (hatta seküler nedenlerle yapılan savunma amaçlı savaştan) bahsetmek için kullanılır; ancak aynı zamanda içinde çaba bulunan hemen her şeyden bahsetmek için genel anlamda da kullanılabilir.

Papa II. Urban (1042–1099), Birinci Haçlı Seferi çağrısını 1095'te yaparak Batılı Hristiyanlardan Doğulu kardeşleriyle yeniden birleşerek Türk Müslüman istilacıları püskürtmelerini istemiştir. Bu gerçekten olsaydı, bölge çok farklı olurdu ancak Hristiyan ordusu bir araya geldikten sonra, çok geçmeden dikkatini Kudüs'ü fethetmek gibi daha ilginç bir ihtimale çevirdi. 1202'de Dördüncü Haçlı Seferi sürerken, bizzat Batılı Hristiyanlar para için Konstantinopolis'i istila etti; fethederek yağmaladı ve genel olarak ona Müslüman istilacıların yapacağından çok daha kötü davrandı. Bizans'tan geri kalan 1453'te Osmanlı İmparatorluğu karşısında

düşünce, Batılı kurumsal Hristiyanlık müdahale etmeye tenezzül etmedi; sonuçta kendisi de İspanyol engizisyonuyla meşguldü.

BİR DEHŞET ENGİZİSYONU

Monty Python isimli komedi ekibi kusura bakmasın fakat birçok insan İspanyol engizisyonunu bekliyordu. Kraliçe İsabella ile Kral II. Ferdinand 1492'de Elhamra Kararnamesi'yle beraber dünyada dini açıdan en çokkültürlü ülkelerden birinin Yahudi ve Müslüman sakinlerinin buradan gitmelerini talep ettiğinde, din değiştirenlerin samimi bir din değiştirme deneyimi yaşamamış olması aslında gayet mantıklıydı. Bilhassa Marrano denilen Hristiyanlığa geçen Müslüman ve Yahudiler ciddi incelemelere maruz kalıyordu.

Tomás de Torquemada (1420–1498), 1483 yılında Roma Katolik Kilisesi'nin büyük engizisyoncusu olarak atandı ve onları incelemekten ötürü gayet mutluydu. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca engizisyon, liderlerinin Hristiyan inancını uygulamadığına veya doğru uygulamadığına inandığı insanları taciz edecek, denetleyecek, kamuoyu önünde aşağılayacak ve bazen infaz edecekti.

Ağustos 1635'ten kalma tipik bir tarihsel kayıt, Kilise'nin oruç tutulmasını emrettiği St. Bartholomew ziyafetinden önceki gün bir adamın domuz pastırması ve soğan yediğine şahit olduğunu itiraf edene dek sorgulanan 55 yaşındaki Joan Compte isimli bir adamın tutukluluğundan bahseder. Joan Compte itiraf edince serbest bırakılmıştır. Engizisyonun yaklaşımı en başından itibaren böyleydi: Rasgele insanları gözaltına alıyor, hayatlarının tehlikede olduğuna ikna ediyor, sonra da ancak komşularına ihanet ederlerse onları serbest bırakıyordu. Bu hem dini hem de seküler bir amaca hizmet ediyordu: İspanya'yı dini azınlıklar için düşmanca bir yer kılıyordu ki bu da Roma Katolik Kilisesi'ni memnun ediyor, İspanyol vatandaşları devamlı izleniyormuş, hiç kimseye güvenemezmiş gibi hissettiriyordu; bu da monarşiyi memnun ediyordu.

Engizisyonun davranışının birincil hedefleri öncelikle Yahudiler ve Müslümanlardı. Daha sonra ise engizisyon döneminde politik veya dini otoriteyi eleştiren herkesin hayatını riske attığı hızla net bir hale geldi.

Granada Antlaşması

1491 Kasımı sonunda İspanyol hükümeti, bağımsız İslam devleti Granada'yı Katolik hükümdarlara İspanya üzerinde kontrol veren bir barış antlaşması imzalamaya ikna etti. Bunun karşılığında İspanya bölgedeki Müslümanların dinlerini özgürce yaşamasına izin verdi. Ancak antlaşmayı sadece dört ay sonra ihlal ederek Yahudiler ve Müslümanların İspanya'da kalmasını Elhamra Kararnamesi'yle yasakladı.

KORDOBA HALİFELİĞİ

Endülüs Batı Uygarlığını Nasıl Kurtardı

“Elli yılı aşkındır zafer ve barışta saltanat sürdürdüm; tebaam beni el üstünde tuttu, düşmanlarım benden korktu, müttefiklerim beni saydı. Mal mülk ve şeref, kudret ve keyif bir emrime bakardı, dünyevi her lütuf ise benim saadetim için vardı; hal böyleyken sebat edip payıma düşen saf ve gerçek mutlulukla geçen günleri saydım; hepi topu on dördttür. Ah, insanoğlu! Şu fani dünyaya güvenme sakın.”

—Kordoba Emiri ve Halifesi III. Abdurrahman (891–961)

Yunanistan klasik dünya için neyse, Endülüs de ortaçağ için oydu. Yaklaşık 720’den 15. yüzyılın sonuna dek (ki bu ciddi bir süredir), İspanyol yarımadasının üçte ikisi İslami teokrasinin nispeten hoşgörülü ilmi geleneğinin altında yönetildi. Endülüs halkı bugün bildiğimiz biçimiyle astronomi ve matematiği icat etti ve ticaretin yanı sıra Yahudi ve İslami teoloji bu bölgede serpildi.

EMEVİ HALİFELİĞİ’NDEN FİTNEYE

Muhammed’in ölümünden sonra ortaya çıkan iki imparatorluktan biri olan Emevi Halifeliği 711’de İspanya’yı fethettiğinde, Muhammed’in ölümünün üzerinden bir yüzyıldan az süre geçtiğini unutmak kolaydır. Emevi Halifeliği okuryazarlığa saygıyı, dini zulme maruz kaldığı bir tarihi ve bazen Pers veya Kartacalı olmuş ancak hiçbir zaman Orta Avrupa’nın ulusları gibi tamamen Romalı olmamış bir bölgenin kültürel etkisini beraberinde getirdi.

Endülüs en sonunda, 1031’de halifeliğin çökmesiyle beraber “Fitne” (Arapça “kargaşa” anlamına gelir) döneminde 33 farklı

krallığa ayrılacaktı. Ancak bu krallıklar şaşırtıcı şekilde uzun ömürlü olduklarını kanıtlayacaktı. Endülüs, 15. yüzyılın sonuna dek tekrar Hristiyan kontrolüne girmedi ve o noktada adanmış İslam düşmanları Kraliçe İsabella ile Kral II. Ferdinand yedi yüzyıllık tarihi İber Yarımadası'ndan temizleme görevini üstlendi. Kullandıkları şaşırtıcı derecede şiddetli taktiklere karşın, bunda asla tam olarak başarılı olamadılar. Müslüman İspanya'nın mirası, yarımadanın tarihinin bozulamaz bir parçası olarak kalmıştır.

BÜYÜK ZİMBABVE’NİN GİZEMİ

Altın ve Taş Kenti

“İnsanlara daima, bir ülkenin tarihini bilmek istiyorlarsa tarih kitaplarına başvurmamalarını söylerim. Bunun yerine kurgu kitaplara başvursunlar.”

—Şair Chenjerai Hove (1956–2015)

Afrika’nın güneyinde bulunan ve o zamanlar Rodezya olarak bilinen İngiliz kontrolündeki ulus 1980’de bağımsızlığını kazandığında, liderler yeni isim arayışında kentin en ünlü eserine başvurdu: Zimbabwe. Büyük Zimbabwe (Şona dilinde “taş evler”), bölge uluslarının çok iyi bildiği ancak Avrupa’ya esrarengiz gelen bir dizi devasa harabeydi. 1871’de bölgeyi ilk kez ziyaret eden Batılı arkeologlar, başta onun yabancılar tarafından inşa edildiğine inandı –*mutlaka* böyle olsa gerekti– ancak eninde sonunda, 1929’da geniş çaplı araştırma ve düzinelerce başarısız hipotezden sonra, onun yerel toplulukların ürünü olduğunu kabullendiler. Bu mirası geri almak ve onu imparatorluk Avrupa’sının yanlıgılarından kurtarmak, genç ülkenin liderleri için önemli bir simgesel adımdı.

En parlak döneminde; yaklaşık 1100’den 1450’ye dek, Büyük Zimbabwe 18.000 sakini olan büyük bir şehirdi. En büyük iki endüstrisi altın ve altın ticaretiydi ve 4000’i aşkın altın madeni, tahminen 545.000 kg altın ürettiyordu; bu birkaç yüzyıl boyunca dünyanın çıkarılmış toplam altın stokunun yaklaşık yüzde 40’ına denktir. Harabeleri, terk edilmiş her şehrinki kadar etkileyicidir. Bunun dışında, onun hakkında çok edici derecede az şey biliyoruz. Sırf ürettiği altın miktarı ve bu altının küresel piyasada üreteceği talep göz önünde bulundurulduğunda bu sessizlik tuhaf gelir.

ZAMANIN S LG S 

Bu kitabı okumayı sürdürürken, bir  hrin konumunun büyük oranda onun hakkındaki bilgimizin miktarını belirlediğini çoktan fark etmiş olabilirsiniz. Örneğin Olmek kenti gibi ba ımsızca ve küresel kolonyal g  lerden en az miktarda müdahaleyle i lediysen, bölgenin yazılı tarihini kaydetmeye pek az ihtiyaç duyulurdu çünkü sözlü tarihçiler halihazırda oradaydı. Babil tutsaklı ı döneminde İsraililerin yapt ı gibi, yüzyıllar boyunca sözlü gelenekle yaşamını sürdürmüş bir uygarlık alelacele geleneklerini yazmaya ba ladıysa, bu genellikle kaygı verici bir işarettir ve toplumun kültürel soykırımdan korktuğunu ve hik yelerinin bir daha anlatılma fırsatı bulaca ından emin olmad ı ını gösterir. Yazı, bu hikâyeler için bir zaman kapsülü görevi görür.

Ancak kolonyal imparatorluklar Afrika toprakları için yarışmaya ba lamadan çok önce terk edilmiş olan Büyük Zimbabwe, böylesi bir zaman kapsülüne ihtiyaç duymuyordu; hikâyeleri, onları koruyabilecek başka pek çok yerel aday olmasına karşın  ona halkı arasında büyük ihtimalle yaşamını sürdürecekti. Problem i te tam da bu noktada karşımıza çıkar: Zimbabwe  yle  okk lt rl d r ki, kimi Büyük Zimbabwe'nin mirasçısı olarak tanımlayaca ımızı tam anlamıyla bilemeyiz. Bu mirasçılar muhtemelen  ona'dır ancak bundan emin olamayız. Bunun bir nedeni, Zimbabwe'nin 16 resmi dili olmasıdır. Büyük Zimbabwe'nin gerçek mirasçılarının, artık Güney Afrika ve Zambiya olarak isimlendirebilece imiz komşu bir bölgeye g   etmiş olması mümkündür. 15. yüzyılın topluluklarının 21. yüzyılın politik sınırlarına saygı göstermek gibi bir dürtüsü yoktur.

Büyük Zimbabwe'nin ilk sakinlerinin kim olduğunu ve nasıl yaşadıklarını belirlemek için daha fazla adım atabiliriz; DNA testi yapılacak kalıntılar, komşu ülkelere ait henüz ke fedilmemi  veya  evrilmemi  metinler, henüz kaydedilmemi  sözlü gelenekler vardır ancak bu uygarlığın ardında bırakt ı tüm kanıtları incelediğimizde bile, bir zamanlar güçlü olan bir  hrin anlatılmamı  hikâyelerini öğrenmeye  imdikinden daha fazla yakla mı  olmayaca ız.

CENGİZ HAN VE MOĞOLLARIN ZAFERİ

Dünyanın En Büyük Fatihi

“Höyük yapılmamış olsaydı, saksığan ona tünemezdi.”

—Moğol atasözü

20. yüzyıla dek tarihçiler insanoğlunun zalimliklerini Cengiz Han'ın (1162–1227) kanlı tarihiyle kıyaslıyordu. Kimin değerlendirmesini okuduğunuza bağlı olarak, Cengiz Han'ın insan tarihindeki en büyük, İspanyol, Roma, Napolyon ve Büyük İskender'inkileri gölgede bırakan imparatorluğa götüren fetihleri, on ila kırk milyon insanın canını almıştır.

Arka plan bu şekildeyken Cengiz Han'ın başarıları hakkında konuşmak tuhaf görünür. Ancak ne zaman Amerika'ya yerleşerek hazır başlamışken yerli toplulukları hepten yok eden Avrupalılardan bahsederken hep bunu yaparız. Tarih büyük oranda tuhaf olayların çalışmasıdır. Cengiz Han'ın geride bıraktığı imparatorluktan daha tuhaf bir şey de yoktur. Batıda Hazar Denizi'nden doğuda Pasifik Okyanusu'na uzanan kesintisiz bir imparatorluktu bu. Cengiz Han'dan *sonra* bu ölçekte bir fetih imkânsızdı. Onun insanlık tarihinin geri kalanında tek başına böylesine başarılı bir fatih olmayı tatmış tek kişi olarak kalması büyük bir ihtimaldir.

Ciddi oranda toprak fethetmek başka, onu sonsuza dek elinde tutmak başka şeydir. 14. yüzyılın sonuna doğru Moğol İmparatorluğu bir dizi daha küçük imparatorluk kümesi şeklinde dağıldı, sonra da tamamen yok oldu. Ancak Moğol fetihlerinin etkileri hiç de kısa ömürlü olmamıştır; Cengiz Han'ın orduları Orta Asya boyunca ilerlerken, bir biçimde günümüze dek ulaşan ticaret yolları oluşturmuştur. Artık Moğolistan olarak bildiğimiz yerde

bulunan Kuzey Yuan Hanedanı, 1635'e dek önemli bir bölgesel güç olarak kalmıştır.

Büyük Han'ın Kızları

Cengiz Han'ın ordusunda zamanın standartlarına uygun biçimde hem kadınlar hem de erkekler vardı ve kızlarını askeri liderlik için eğitmeye özel bir ilgi göstermişti. En büyük kızlarından Alakhai Bekhi, Cengiz Han başka yerleri fethederken onun Çin topraklarını yönetir, bir diğer kızı Alaltun Bekhi ise Cengiz'in fethettiği ve günümüz Türkiye'sindeki Uygur topraklarını idare ederdi.

KARA ÖLÜM'ÜN DEHŞET VERİCİ HASATI

Avrupa'nın Kıyamet Günü

"Hangi yıllıklarda evlerin boşaltıldığı, şehirlerin terk edildiği, ülkenin ihmal edildiği, tarlaların ölümlere az geldiği ve tüm dünyaya dehşet verici ve evrensel bir yalnızlığın çöktüğü yazar? Ah, bu sefaletten habersiz, geleceğin mutlu insanları..."

—Şair Francesco "Petrarch" Petrarca (1304–1374)

1347 ile 1353'te artık *Yersinia pestis* (*Y.pestis*) olarak tanımlanan bir bakterinin yol açtığını bildiğimiz bir veba salgınından ötürü 100 milyona yakın insan öldü. Kurbanlar humma, ciddi biçimde şişen lenf bezeleri, kasılmalar yaşıyor ve yalnızca günler içinde ölüyordu. Hastalığa yakalanan herkes ölmüyordu ama çoğunluk ölüyordu ve bu bilhassa acı verici ve onursuz bir ölüm biçimiydi. Salgının en ciddi olduğu dönemde yazan Flaman bilimci Simon de Covinus, bize artık aklımıza kazınan o ismi vermiştir: *mors atra*, "Kara Ölüm".

Toplam nüfusun üçte biri ile yarısının yaklaşık beş yıl içinde öldüğü Avrupa'da Kara Ölüm'ün etkisi bilhassa ciddiydi. Bununla birlikte, salgın üç kıta boyunca şehirleri bölerek bizi günümüzde hâlâ etkileyen vebanın derin köklü kültürel korkusunu bıraktı.

İLKEL KATİL

Veba insanlığın kendisi kadar yaşlı olabilir. Atalarımız okuyup yazmadan önce, ilk imparatorluklar yayılmadan önce gölgesi hâlâ tepemizdeydi.

Ekim 2015'te biyologlar 5000 yaşındaki bir Rus insan dışındaki ham DNA'yı sekansladı ve neredeyse kesin olarak taşıyıcısının

ölümüne yol açan bir enfeksiyon olan *Y.pestis* bakterisinin izine rastladı.

Bilimciler uzun zamandır vebanın tarihöncesi insan göçü ve antik tarihte bir rol oynamış olabileceğini ileri sürmüştür. Yahudi İncili 1. Samuel 5:6'da (Yahudi İncili'nin antik Yunan çevirisi olan Septuagint'te) "urlar" çıkartan ve genellikle bitlerin yaydığı bir hastalığın habercisi olan fare nüfusunun artışıyla gelen ölümcül bir vebadan bahsedilir. Thukydides'in kendisini alt etmediğini söylediği MÖ 5. yüzyıldaki Atina vebasının tarifi, tifo humması ve vebasının semptomlarıyla uyumludur ve defalarca kez ikisine de bağlanmıştır.

Ancak emin olabileceğimiz ilk büyük ölçekli veba salgını, 541'de Konstantinopolis'i ve Akdeniz boyunca şehirleri etkilemiştir. Daha sonra "Jüstinyen vebası" olarak bilinmeye başlayan hastalık, yalnızca birkaç yıl içinde on milyonlarca insanı öldürmüştür. Daha öncesinde kaydedilmiş, onunla kıyaslanabilecek bir salgın olmamıştır ve onu yaşayanlar için salgının boyutu, apokaliptik bir kehanetin getirisi olarak görünmüş olsa gerektir. Ne yazık ki dünyanın sonu tekrar gelecekti.

HOPEİ'DEN KONSTANTİNOPOLİS'E

Artık Kara Ölüm olarak bildiğimiz salgının en eski kaydı, esrarengiz bir hastalığın 1331'de nüfusun büyük kısmını öldürdüğü Kuzeybatı Çin'in Hopei vilayetine aittir. 1330'lar ve 1340'lar boyunca Çin, Hindistan ve Moğol ordusundan benzeri kayıtlar belirmiştir ancak Moğol güçlerinin şimdi Ukrayna kenti Feodosya olarak bildiğimiz Kefe liman kentini koruyan İtalyan ordusuyla karşılaşmasıyla, kalabalık Avrupa deniz ticareti rotaları Avrupa kıtasına vebayı taşımıştır.

Mikropsuz Bir Dünyada Hastalık

Ortaçağda Romalı hekim Bergamalı Galen'i örnek alan pek çok Avrupalı, hastalıkların kokuyla yayıldığına ve çiçekler veya çürüyen meyve gibi diğer güçlü kokuların hastalık kokusunu engelleyebileceğine ve hastalığın bulaşmasını önleyebileceğine inanıyordu. Mikroplar 19. yüzyıla dek tespit edilmemişti.

Tarihçiler Moğol ordusunun vebayı bilerek yayıp yaymadığı konusunda görüş ayrılığı yaşar. İtalyan avukat Gabriele de Mussis (y. 1280–1356), Moğol kumandan Janibeg Han'ın adamlarının hastalığa yenik düştüğünü fark ederek cesetleri "dayanılmaz kokunun içeride herkesi öldürmesini umarak" mancınıkla şehre attırdığını ileri sürmüştür; işgalci bir kumandanın umutlarını düşman bir siville paylaşması muhtemel olmadığından, bu en iyi ihtimalle spekülatiftir. Her halükârda, vebanın yayılması kazara da olsa, kasıtlı bir biyolojik savaş eylemi de olsa, olan olmuştu. Cenevizli tüccarlar çok geçmeden Konstantinopolis'e yelken açmış, Avrupa'daki ve birkaçı Avrupa dışındaki tüm önemli liman kentlerine uğrayarak insanları tarihin en ölümcül hastalıklarından birine maruz bırakmıştır.

AVRUPA'NIN VEBA KUYULARI

Pek çok nedenden ötürü 1347 yılında Avrupa veba karşısında bilhassa güçsüzdü. Girift ticaret ağı, bir liman kentine ulaşan herhangi bir bulaşıcı hastalığın yayılmasını garantiliyordu. Bunun sonucunda pis, aşırı kalabalık ve sıçanların cirit attığı bu şehirler mikroplar için ideal bir kuluçka makinesi ve yakınlardaki kırsal toplulukların da hastalığa maruz kalmasını sağlayan bir merkez üs görevi görüyordu. Üstelik Avrupa yedi yıllık bir dönemde nüfusun yaklaşık yüzde 15'ini öldüren ve geride kalanların anlaşılır biçimde hastalık riski karşısında bile kendi ekonomik ve tarımsal varlıkları-

nı korumaya uğraşmasına neden olan 1315 tarihli Büyük Kıtlık'tan yalnızca tek bir nesille kurtulmuştu.

1348 ve 1349 sırasında, Batı Avrupa'daki her önemli şehir, bir veba kentine dönüşmüştür. Ölülerin bedenleri gömülemeyecek kadar çok olduğundan, sıklıkla veba kuyuları olarak bilinen toplu mezarlar kazılması gerekmiştir. Polonya, Belçika ve Hollanda, muhtemelen bölgesel ticaret yollarında fazla aktif olmadıklarından başta vebadan etkilenmemiştir ancak 1629 tarihli İtalyan Vebası, 1665 tarihli Londra Büyük Vebası örneklerinde olduğu gibi, sonraki birkaç yüzyılda yaşanan mini salgınlar, Avrupa kıtasının tamamını kademe kademe hastalığa maruz bırakmıştır.

ÖLÜLER İÇİN DUALAR

Avrupa'nın dışında Kara Ölüm'ün boyutunu değerlendirmek zordur ancak onun 14. yüzyıl ortasında Asya ve Ortadoğu boyunca on milyonlarca insan öldürdüğünden eminiz. Çin ve Hindistan, hastalık Avrupa'nın kıyı şehirlerine ulaşmadan önce bile ona maruz kalmıştı ve Konstantinopolis'teki varlığı da hastalığı ticaretin bir sonucu haline getirmişti. Kara Ölüm 1347'nin sonuna doğru Mısır'a, 1348'de Kudüs'e ve 1349'da Mekke'ye ulaşmıştı. Ondan hiçbir bölge veya demografik kurtulamadı.

Veba asla ortadan kaybolmadı; her yıl Dünya Sağlık Örgütü'ne rapor edilen birkaç yüz vakayla günümüzde bile bizi etkilemeyi sürdürüyor. Hastalığın tedavisi antibiyotiklerle mümkün ancak gelişmekte olan dünyanın kırsal bölgelerinde, yani tıbbi teknoloji ve sanitasyon altyapısının onu uzakta tutmak için her zaman yeterli olmadığı yerlerde, hâlâ yüksek ölüm oranlarına yol açmaktadır. Uluslararası kâr amacı gütmeyen örgütler, geçtiğimiz yıllarda hastalığın yayılmasını halen esrarengiz ve dehşet verici bir katil olmayı sürdürdüğü Madagaskar taşrasında kontrol altına almak için agresif önlemler almıştır.

BİZANS'IN KUTSAL UYKUSU

Roma İmparatorlarının Sonuncusu

“Şimdi söyleyeceğim şeyin gelecek nesiller için ne muhtemel ne de akla yatkın görüneceğini sanıyorum, özellikle de zaman akıp gittikçe ve benim hikâyem antik tarihe gömülünce. Kor-
karım ki, benim bir kurgu yazarı olduğumu sanacaklar ve hatta
beni şairlerin arasına koyacaklar.”

—Kayseryalı Prokopius (y. 500–554). *Gizli Tarih* eserinden.

Roma iki kez öldü: Batıda paganizm Hıristiyanlığa yol verdi ve merkezileşmiş Roma İmparatorluğu daha küçük bölgesel eyaletlere ayrıldı. Doğuda Hıristiyanlık İslam’a yol verdi ve hâkim kültürel etkiler, orada Batılı Avrupa’nın kilerden Ortadoğu’nunkilere dönüştü. 1453’te Konstantinopolis Osmanlı İmparatorluğu’na geçtiğinde, Roma İmparatorluğu’nun sonu gelmiş oldu.

Gelecekteki pek çok ulus kendilerini Romalıların vârisi olarak tanımlasa da, bu iddia her daim ya uğursuz ya da acınası görünmüştür. Batıda Roma hâkimiyeti, tarihteki pek çok şey gibi eşsizdir; zamanı gelip geçtikten sonra yeniden elde edilemez. Ancak orada bunu deneyimlemiş olarak yaşayabilirdiniz. 1453’ten sonra da bunu hiç kimse yaşayamamıştır.

KONSTANTİNOPOLİS’İ KİM PATAKLADI?

Tartışmalı olarak, Konstantinopolis’in küresel güç konumunu sonlandıran olayın, 1204 tarihli Dördüncü Haçlı Seferi’nde Batılı Hıristiyanların karşısında yenilgiye uğraması olduğu söylene de, şehrin çöküşüne pek çok faktör katkıda bulunmuştur. 1054 tarihli

Büyük Hizipleşme, onu Hristiyan Batı Avrupa'nın diğer uluslarından (ve devasa ordularından) etkin şekilde yalıtmış, böylece onu Ortadoğu'da ortaya çıkan İslam uluslarıyla savaşlarda az çok korunmasız bırakmıştır. Daha önce değindiğim, Batı Roma'nın çöküşüne katkıda bulunan faktörlerin pek çoğu, aynı şekilde doğulu emsaline de uyar. Sonuç itibarıyla, Bizans İmparatorluğu korunamayacak kadar büyük, sürdürülemeyecek kadar hırslıydı.

İmparatoriçe Theodora

İmparator I. Jüstinyen'in karısı ve taht naibi olan İmparatoriçe Theodora, kendi başına güçlü ve etkin bir liderdi. Etkisini, 532'de Nika ayaklanması sırasında sergiledi; Jüstinyen ile danışmanları halkın isyanı karşısında saraydan kaçmayı düşünürken, Theodora kişisel güvenlik riskine karşın sarayda kalmalarını talep etti. Diğerleri buna uydu. Jüstinyen'in ordusu ayaklanmayı başarıyla bastırdıktan sonra, Theodora'nın kararının doğruluğu kanıtlanmış oldu. Kalabalık çoktan Jüstinyen'in yerine geçecek yeni bir imparator seçmişti ve Jüstinyen kaçsaydı, muhtemelen ona taç giydirecekti.

AZTEKLERİN ALTIN ÇAĞI

Jaguarın Kalbi

"Tüm dünya bir mezardır ve hiçbir şey ondan kurtulamaz;
Hiçbir şey düşüp yok olmayacak kadar mükemmel olamaz."

—Texcoco Kralı Nezahualcoyotl (1402–1472)

İspanyol kâşifler Amerika'yı ilk kez keşfettiğinde, Aztek İmparatorluğu bir yüzyıldan biraz az süredir tarih sahnesindeydi ve bu açıdan çok genç bir imparatorluktu. Ancak Olmekler ve Mayalar örneğinde gördüğümüz gibi, Aztek İmparatorluğu çok eski bir tarihe sahip çok genç bir imparatorluktu. Yeni Dünya'ya ulaşan konkistadorlar, misyonerler ve finansörler yalnızca Aztekleri değil, o tarihi de hedef alıyordu.

Fakat bir süre boyunca Aztek İmparatorluğu, her standarda göre kayda değer olan bölgesel bir kontrol seviyesi elde etmişti. Şehir devletlerinden oluşan gevşek bir koalisyon tutmak için kullandıkları siyasi entrikalar çok zekiceydi ve kurnazlıkta ne kadar yenilikçilerse, şok edici gaddarlıkları da bir o kadar yenilikçiydi.

JAGUARIN KALBI

Azteklere hakkında duyduğunuzu hatırladığınız ilk şeylerden biri, muhtemelen insan kurban etme ritüelleri olduğudur. Bu bir imparatorluğun şiddetle fethedeceği, köleleştireceği ve kökünü kazıyacağı masum bir topluluk hakkındaki İspanyol misyoner propagandalarını hatırlatır; ancak Aztekler örneğinde bu doğrudur gibi görünür. Onlar gerçekten de başkent Tenochtitlan'da insan kurban etmiştir. Bu ritüel, uzun vadede aslında hayat kurtaran

pratik bir amaca hizmet ediyordu. (Tabii bu insan kurban etmenin iyi bir şey olduğu anlamına gelmez ve bunu size hatırlatmam gerekiyorsa muhtemelen elinizdeki kitabı okumayı bırakmalı ve onu sizden daha net fikirli birine vermelisiniz.)

Aztekler, tıpkı kendilerinden önce gelen Sümerler ve eski Yunanlar gibi, hegemonyayla yönetiliyordu: Tek bir şehir devleti eşitler arasında birinci olarak, her biri kendi bağımsız devletlerine sahip olsa da diğer şehir devletlerini yönetiyordu. Bazı tarihçilere göre, Azteklerin insan kurban etme pratiği, *Açlık Oyunları* kitapları ve filmlerindeki gibi işlev görüyordu. Her şehir devleti, yönetici şehir devleti Tenochtitlan'a kurban edilecek birini getirmekle yükümlüydü ve şehir devletleri sıklıkla ya ayrıcalığa sahip olmak için (ve böylece bir baş belasından kurtulmak ve hükümdarlar ile tanrıların gözünde puan kazanmak için) veya ayrıcalığa sahip olmamak için (çünkü kendi insanlarını öldürmek istemiyorlardı) yarıştırdı. Her halükârda, şehir devletlerine arada sırada hegemonyayı yeniden biçimlendirmek için kanlı içsavaşlar olmadan kendi aralarında kavga edecek bir şey veriyordu; tıpkı daha önce bahsettiğimiz Sümerler ve Yunanlar örneğinde olduğu gibi.

Göbek Bağı Ritüeli

Bazı metinlere göre, Aztekler bir bebeğin *tonalli* (kabaca “kozmetik enerji”) zengini göbek bağının onun cinsiyet rolünü pekiştirmede elzem rol oynadığına inanıyordu. Bir kızın göbek bağı evin altına gömülür, ona ev hanımının maharetini verirdi; bir oğlanın göbek bağı ise savaş meydanına gömülür, böylece ona kendini savunma gücü verirdi.

AVRUPA VE KOLONYAL PROJE

Dünyanın Jilet Kadar Keskin Ucu

“Şimdiye dek iki veya üç köy keşfettik ve tüm insanlar kıyıya indi, bize seslendi ve Tanrı’ya şükretti. Bazıları bize su, bazıları erzak getirdi. Bazıları ise karaya çıkmaya hevesli olmadığımı görünce denize daldı ve bize doğru yüzdü ve onların cennetten gelip gelmediğimizi sorduğunu gözlemledik. İhtiyar bir adam tekneye çıktı, diğerleri, erkek ve kadınlar yüksek sesle bağırdı: ‘Gelin de cennetten gelen adamları görün. Onlara erzak ve içecek getirin.’ Sonra her cinsiyetten insan ellerinde bir şeylerle geldi, secde ederek ve ellerini göğe kaldırarak Tanrı’ya şükretti... Topunu elli adamlı fethedebilir, onları dilediğimce yönetebilirdim.”

—Kristof Kolomb, 14 Ekim 1492 tarihli günlük pasajından.

15. yüzyıl sonunun Batı Avrupası, korku sarhoşuydu. Bübonik vebanın elinde az kalsın topluca yok olmaktan kurtulalı 100 yıl olmuştu ve Hıristiyanlığı kılıç zoruyla dünyanın geri kalanına getirmek için sağ kalan her sosyal hiyerarşiyle motive olarak, girift ticaret ağlarını yeni pazarlar ve daha büyük kârlara çevirmişti. Sonraki birkaç yüzyıl boyunca dünyanın geri kalanını köleleştirecek, öldürecek, sürecektir veya yönetecekti. 1900’e gelindiğinde Avrupa Amerika’nın büyük kısmı, Afrika’nın yüzde 90’ı, Asya’nın yarısından çoğu ve Avustralya ile Polinezya’nın neredeyse tamamı üzerinde kontrolünü sağlamıştı.

Bu, yüzlerce yerli ulusun –ve oralarda yaşayan on milyonlarca insanın çoğunun– Avrupalı sömürgecilerce yok edildiği Amerika’da olduğundan daha net görülmez. Bu “yeni dünya”nın tarımsal ve madensel potansiyelini tam anlamıyla sömürmek için,

Avrupalılar 12 milyondan fazla Afrikalıyı zorla Atlantik Okyanusu üzerinden taşıyarak, yeni bir kimlik vererek köle ilan etmiştir. Milyonlarcası yolculuk sırasında ölmüştür. Yolculuktan sağ çıkanlar ancak ömürlerini köleliğin zincirlerinde çalışarak geçirmek istemeyenler, evlerinden ve ailelerinden bir okyanus ötede infaz edilmiştir.

KÂŞIFLER VE KONKİSTADORLAR

1492'de İspanya maddi başarı, dini coşkunluk ve yabancılara karşı derin bir şüphenin hüküm sürdüğü bir ülkeydi. Kastilyalı Kraliçe İsabella (1451–1504) ile Aragonlu Kral II. Ferdinand (1452–1516) yakınlarda Endülüs'ün, Müslüman İspanya'nın Hristiyan yeniden fethini yönetmişti ve onlara İber Yarımadası üstünde kontrol veren barış antlaşmasını doğrudan ihlal ederek, nispeten hoşgörölü ve çokkültürlü devletinin yerine kesinlikle çok daha az hoşgörölü ve çokkültürlü olmayan bir devlet getirmişlerdi. Dolayısıyla Asya'ya bir arka kapı bulma amacıyla batıya yelken açma fikri, İspanyol monarşisinin teolojisini yeni kurbanlara zorla yaymasına ve süreçte ticaret yolu engellerini ortadan kaldırmasına yaradığından cazip görünmüştü.

İşte burada sahneye İtalyan kâşif Kristof Kolomb (1451–1506) çıkar. Duymuş olabileceğiniz aksine, Kristof Kolomb dünyanın yuvarlak olduğuna inanan (bu inanç en azından Antik Yunan'dan beri nispeten yaygındı) ve batıda Asya'ya doğru ilerlemek için Dünya'nın yuvarlaklığından faydalanmayı öneren ilk insan değildi. Bunun yerine, öne çıkmasını sağlayan şey *yanlış* bir inançtır: Kolomb, dünyanın gerçekten çok daha küçük olduğuna ve Asya'ya bir arka kapı oluşturmanın çağdaşlarının tahmin ettiğinden çok daha kolay olacağına inanıyordu. İsabella ile Ferdinand, ona hem finansman desteği hem de kraliyet imtiyaznamesi verdi ve Kolomb, 1492'de de günümüzdeki kadar delilik sayılabilecek

bir işe girişerek Japonya'ya ulaşmak üzere batıya doğru yelken açtı. Doğru okudunuz, İspanya'dan.

Kolomb'un Amerika açıklarında Hispanyola Adası'nı keşfetmesi, her şeyi değiştirdi. Onun için değiştirdiği bir şey yoktu –o hâlâ Doğu Hint Adaları'nı keşfettiğini düşünerek öldü; bu da Disney şarkısında olduğu gibi, dünyanın aslında *gerçekten de* küçük olduğunun kanıtıdır– ancak diğer kâşifler çok geçmeden başka bir kıtanın karşılarında olduğunu fark ettiler. Bu argümanı kesin olarak ileri süren İtalyan haritacı, aynı zamanda bu yeni kıtaya ismini verdi: Amerigo Vespucci (1454–1512) aynı zamanda adını verdiği o kıtanın bilinen en eski haritalarını çizdi.

Sonraki birkaç yüzyıl boyunca İspanyol, Fransız ve İngiliz kâşifler Amerika'da tezgâh kuracaktı. Askeri açıdan en agresif olanı, şaşırtıcı olmayacak şekilde İspanyollardı. İspanya'nın hükümdarları, Yenidünya'yı kutsal saydıkları Hristiyan yeniden fetihlerini hiç kimsenin hayal bile edemeyeceği kadar batıya genişletme fırsatı olarak gördüler. Madenler ile tarım plantasyonlarında çalışmak için gönderilen yerlilerle dolu esir çalışma kampları olan feodal *encomiendas*'ında ("emanet etmek") hak iddia etmek için konquistadorlar gönderdiler. Mayalar ve Aztekler gibi varlığını sürdüren en büyük sömürge öncesi Latin Amerika uygarlıkları işte böyle yok olmaya itildi. Savaşlar ve Avrupalı hastalıkların yayılması, kıtlık ve sürgünler bir araya geldi ve Avrupalı sömürgeci imparatorluklar ile onlardan çıkan bağımsız devletler insan tarihindeki en başarılı büyük ölçekli soykırım programını tamamlamış oldu. Sömürge sonucu Amerika'da tam olarak kaç yerlinin öldüğünden emin olamayız ve muhtemelen asla da bilemeyeceğiz fakat en güvenilir tahminler, on milyonlarla ifade edilir.

Gerçek Pocahontas Kimdi?

Gerçekten de Pocahontas (1596–1617) diye biri yaşadıysa da, yaşamıyla Disney versiyonu arasında büyük fark vardır.

Pocahontas, Virginia'daki Tsenacommacah Kabile Konfederasyonu'nun Prenses Matoaka'sı olarak dünyaya gelmiş ve iki kez evlenmiştir; bu evliliklerin birincisini genç kızken (İngiliz ordusunun elinde ölen) Kocoum isimli bir kabile savaşçısıyla, diğerini ise tütün tüccarı John Rolfe'la (1585–1622) yapmıştır.

Matoaka, Rolfe'la evlendikten sonra İngiltere'de şöhret oldu ve Rebecca ismini aldı. Virginia'da özlediği ailesini ziyaret etmek için Atlantik'e açılmakta ısrar ettikten sonra esrarengiz şekilde yolda öldü. Amiral John Smith'le (1580–1631) hiç evlenmedi ve muhtemelen onunla arkadaş bile olmadı. Buna karşın Smith 1624 tarihli anı kitabında birbirlerini çok iyi tanıdıklarını ve Pocahontas'ın defalarca kez kendisinin hayatını kurtardığını iddia ederek, folk efsanesi Pocahontas'ın doğmasına yol açtı. Görünüşe bakılırsa Amiral Smith'in hikâyesi tamamen hayal ürünüdür. Kendisi Tsenacommacah'ı ziyaret ettiğinde, Pocahontas yalnızca on yaşındaydı ve Amiral Smith'in anlattığı dramatik olaylar, döneme ilişkin diğer kayıtlarla çelişmektedir.

AMERİKA'DAKİ ATLANTİK AŞIRI KÖLE TİCARETİ

Amerika'daki toprak miktarı Avrupa standartlarına göre öyle genişti ve nispeten öyle el değmemişti ki, Avrupalılar onu paraya çevirmenin ne kadar işgücü gerektireceği konusunda hiçbir ipucuna sahip değildi. Avrupa'nın tamamı yalnızca yaklaşık 10 milyon kilometre karedir ve bu imparatorluklar, onun küçük parçaları için binlerce yıldır savaşıyordu. Kuzey ve Güney Amerika toplam 42 milyon kilometre karedir –yani adaları saymasanız bile onun dört katı büyüktür– ve Avrupalılar kanını emmeye henüz başlamamışlardı bile.

Avrupalı sömürgeci otoriteler, yerli sakinleri tutsak edip zorla çalıştırmaya ve Avrupa'dan işçi getirmeye çalıştı ancak bu açgözlülüklerini tatmin edecek kaynakların tamamına sahip olmaya

yetmedi. Böylece Batı Afrika'ya dönerek, Amerika'da köle emeği olarak çalışması için bir başka kıtadan milyonlarca yerli getirttiler.

1502

Bir gümüşçü ve Kolomb'un arkadaşı Juan de Córdoba, Afrikalı kölelerinden pek çoğunu işçilik yapmaları için Amerika'ya gönderdi.

1517

Tahmini olarak 15.000 Batı Afrikalı, İspanyol sömürgesi Amerika'nın madenleri ve plantasyonlarında çalışmak üzere Portekizli köle tacirleri tarafından gemiyle yollandı.

1619

İlk yirmi Afrikalı kölenin Jamestown, Virginia'daki İngiliz kolonisine ulaşmasıyla sonrada Amerikan köle ticaretine dönüşecek İngiliz sömürgeci Kuzey Amerika köle ticareti başladı.

1787

Bağımsızlığına yeni kavuşmuş Birleşik Devletler'in anayasası köleliği yasaklamıyordu ancak hükümet, 1808'de köle ithalatına son verilmesi çağrısında bulundu.

1808

Bu noktada artık Afrikalı Amerikalıların zorla köle olarak yetiştirilmesine geçiş yapan Birleşik Devletler, daha sonraki köle ithalatlarını yasakladı.

1811

Küba dışında Amerika'daki tüm İspanyol koloniler, köleliği yasakladı.

1865

Amerikan İç savaşı'nın sonunda köleliği resmen yasaklayan Birleşik Devletler anayasasının on üçüncü yasa değişikliği kabul edildi.

İrkin İcadı

Ten rengi tenin kendisi kadar, milli köken de milletlerin kendisi kadar eski olsa da, bildiğimiz anlamda ırk çok yeni bir kavramdır ve bilimsel bir başarı olarak değil, halihazırda yapım aşamasındaki adaletsiz pratikleri gerekçelendirmek için icat edilmiştir. Şimdi sahip olduğumuz ırksal kategorileri çağrıştıran bir şeyi ana hatlarıyla belirleyen ilk kişi, *A New Division of the Earth* (1684) kitabında insanlığı “dört veya beş ırka” ayıran Fransız doktor François Bernier’dir (1620–1688).

Sonraki yüzyıl boyunca bu kavram diğer Avrupalı düşünürlerce, içinde beyazlar veya Kafkasların genellikle insanlığın en gelişkin alttürü olarak ön plana çıkarıldığı ve dolayısıyla diğerlerini sömürmesinin gerekçelendirildiği “bilimsel” bir ırk teorisine dönüştürülmüştür. 19. yüzyılın proto-Nazi düşünürleri, sonradan bu düşünceyi tamamına erdirerek beyazların dünyayı fethedip ona boyun eğdirmeye yazgılı bir “üstün ırk” olduğunu ileri sürecekti.

20. yüzyılda ortak bir ataya işaret eden insan DNA’sının keşfedilmesine ek olarak Bernier ile haleflerinin tanımladığı kozmetik ırk farklılıklarının keşfinin düzgün bir şekilde ırksal kategorilere denk düşmediğinin ve büyük resme bakıldığında aldatıcı şeyler olduğunun keşfedilmesi, “ırk bilimi” fikrini büyük oranda yok etmiştir. Bugün, ırk genellikle biyologların değil, sosyal bilimcilerin alanı olarak düşünülür.

PROTESTAN AVRUPA'NIN YÜKSELİŞİ

Tudorlardan Otuz Yıl Savaşları'na

"Günler ne kadar uzunsa, güneş de o kadar uzak fakat daha hiddetli. Aşkımız da tıpkı böyle, lâkin yoklukla ayrı kaldık; fakat yine de aşkımız en azından benim tarafımda ateşini koruyor, umarım senin tarafında da öyledir..."

—VIII. Henry'nin, yıllar sonra boynunun vurulmasını emre-deceği gözdesi ve müstakbel karısı Anne Boleyn'e yazdığı tarihsiz bir mektuptan.

Daha önce bahsettiğimiz gibi, ortaçağ papalığı, bir papanın do-laylı otoritesi altında işleyecek ve Avrupa'nın belirli bölgelerini ida-re eden ancak daha yüksek bir güce (veya belki ideal olarak Şar-lman örneğinde olduğu gibi, küresel otorite iddiasındaki yeni bir Kutsal Roma İmparatorluğu'na) tabi Hristiyan imparatorları olan bir kutsal Batı –bir tür Hristiyan halifelik– yaratmaya alabildiğine sarsılmaz biçimde adanmıştı. Bunu dünyayı ele geçirmeyi içeren basmakalıp, şeytani bir plan gibi algılayıp ciddiye almamak mese-leyi fazlasıyla basitleştirmek olur. İşin gerçeği çok daha karmaşık-tır. Ortaçağ dönemi papalarının endişelenecek çok fazla şeyi vardı: İslamın yayılması, hâlâ yaşamını sürdüren pagan âdetleri, sapkın-lıklar, Katolik devletler arasında savaşlar ve papa adına korkunç şeyler yapan ruhban sınıfı ve keşişler. Üstelik buna bizzat papanın yozlaşmış olabileceğini eklemiyoruz, ki ortaçağda pek çok papa böyleydi. Bu zor bir işti.

Gelgelelim, bizzat Hristiyanlığın kendi içinde meydana gel-mekte olan reformlar nedeniyle, her şey daha da zorlaşmak üze-reydi.

ÖNCE TUDORLAR GELDİ

William Shakespeare'in *III. Richard* (1592) oyununun ardındaki hikâyeyi biliyorsanız, Tudorların İngiliz monarşisinin kontrolünü nasıl ele geçirdiğine dair epey bilginiz var demektir. Bosworth Field Savaşında görmemiş Henry Tudor'la (VII. Henry 1457-1509) savaşan zalim ve seilmeyen Kral III. Richard'ın (1452–1485) isyancı güçler karşısında yenilgiye uğradığını hatırlayın.

Richard'ın uzun zamandır kayıp kalıntıları 2012'de kazılarak çıkarıldığında ve DNA adli tıp testiyle başarıyla tespit edildiğinde, dokuz baş darbesi sonucu öldüğü ve öldürücü darbeyi muhtemelen diz çökmüş haldeyken aldığı belirlendi; bu da Shakespeare'in ona atfettiği son sözlerin ("Bir at, bir at, bir ata krallığım!") gerçekten de onun son sözleri olmasını gayet mümkün hale getirir.

HENRY İLE PAPA

Henry Tudor'un oğlu VIII. Henry (1491–1547), 38 yıl boyunca saltanat sürdü. Zamanında pek çok kayda değer şey yapsa da, pek çok insan onu öncelikli olarak tek bir şey için hatırlar: Altı kadınla evlenmesi ve onların çoğuna çok ama çok berbat davranması.

1. Eş: Aragonlu Catherine (1485–1536)

Henry'nin ilk ve en uzun (tam 24 yıl!) evliliği, tahminen duygusal sebeplerle öldürmediği bir kadınlardı. Henry, çok daha genç olan ikinci karısıyla tanıştıktan sonra, Catherine'le olan evliliğini papanın isteğine karşı çıkararak feshettirdi. Bu, İngiltere'nin Roma Katolik Kilisesi'yle bağlarını kopardı (gerçi Henry bunu yaparken teknik olarak İngiltere Kilisesi'ni oluşturmadı; bu onyıllar sonra, Kraliçe Elizabeth yönetimi altında oldu). Henry ile Catherine'in tek çocuğu hayatta kalabildi. Bu, daha sonra "Kanlı Mary" olarak bilinecek olan Kraliçe I. Mary'ydi (1516–1558).

2. Eş: Anne Boleyn (1501–1536)

Henry'nin Boleyn'le olan evliliği üç yıldan az sürdü. Anne ona bir çocuk verdi –geleceğin Kraliçe Elizabeth'i– ancak Henry bir erkek vâris istiyordu. Üç numaralı karısını gözüne kestirdiğinde, vatan hainliği gerekçesiyle Anne'in başını vurdurdu.

3. Eş: Jane Seymour (1508–1537)

Henry, Seymour'la Boleyn'in boynunu vurdurduktan yalnızca on bir gün sonra evlendi. Seymour zamansızca ölmeseydi, onunla olan evliliği ne kadar sürerdi asla emin olamayız; müstakbel kral VI. Edward'ı (1537–1553) dünya getirirken yaşanan terslikler nedeniyle Seymour kralın karısı kraliçe olduktan yalnızca 17 ay sonra hayata veda etti.

4. Eş: Clevesli Anne (1515–1557)

Anne'in şansı yaver gitti: O ve Henry, 1540'ta altı aydan az süre evli kaldı ve Anne ondan sonra yıllar boyunca hayatını sürdürdü. Henry evliliği feshettirdi çünkü hiç seks yapmıyorlardı ve Anne ömrünün geri kalanını "Kral'ın Sevgili Kız Kardeşi" onursal unvanıyla geçirdi.

5. Eş: Catherine Howard (1523–1542)

Orta yaşlı Henry, genç kızlık çağındaki Catherine'le yalnızca bir buçuk yıldır evliydi ki, onun ve âşığı olduğu iddia edilen iki kişinin zina gerekçesiyle boynunu vurdurdu.

6. Eş: Catherine Parr (1512–1548)

Bu Catherine, üçüncü eşi olan Henry'den uzun yaşadı, hem de dördüncü eşiyle evlenecek kadar. Henry'nin en sonunda Catherine Parr'da dengini bulduğunu söylemek yerinde görünür; Henry'nin çağdaşlarından Lortlar Kamarası Başkanı Thomas Wriot-hesley, Catherine'in Henry'nin kalbine diğer beş eşten "çok daha

fazla hitap ettiğini” belirtmiştir. Ancak Henry’nin aksine, Catherine kocalarından hiçbirinin boynunu vurdurmamıştır; gerçi kocalarının hepsi doğal sebeplerle öldüğünden, Catherine dört kez dul kalmıştır.

Üçlü Bağ

VIII. Henry’nin Roma Katolik Kilisesi’nden kopuşu sıklıkla Protestan Reformu’yla bağdaştırılsa da, Anglikan teologlar geleneği Roma Katolikliği ile Protestanlık arasında ve kesinlikle ikisinin de parçası olmayan bir şey olarak görmeye eğilimlidir. Katolikliğin geleneğe odaklanmasının ve Reform’un sola Scriptura (“Sadece kutsal metin”) eğiliminin aksine, Elizabeth dönemi teoloğu Richard Hooker (1554–1600), Anglikan geleneğinin altında yatan “hemen kopmayan üçlü bağ”dan bahsetmiştir. Bu üçlü, kutsal metin, gelenek ve mantıktır. Anglikan ve Episkopal konfirmasyon derslerinde, bundan genellikle Hooker’ın “üç bacaklı taburesi” (Hooker’ın kendisine ait olmayan bir ifade) olarak bahsedilir.

ELİZABETH DÖNEMİ

İngiltere Kilisesi’ni ortaya çıkaran şey, popüler görüşün aksine VIII. Henry’nin kaynayan libidosu ve/veya bir erkek vâris arzusu değildir. VIII. Henry kendisini öldüğü güne dek bir Romalı Katolik olarak gördü ve emrettiği infazların sayısı düşünülündüğünde, fazla itirazla karşılaşmış olması muhtemel değildir. İngiltere Kilisesi, aslında Henry’nin Anne Boleyn’le yaptığı ikinci evliliğinin ürünü olan kızı Elizabeth tarafından ortaya çıkarılmıştır. Göreceğimiz gibi, Elizabeth’in taht yolculuğu dümdüz bir hatta ilerlememiştir.

Henry 1536’da Boleyn’in boynunu vurdurduktan sonra, Elizabeth’i gayrimeşru ilan ettirmiştir. Bu karar Elizabeth’in hayatını kurtarmış olabilir. Elizabeth, Henry onu üçüncü sıraya koyduğun-

dan, ancak Henry'nin 1547'deki ölümünden sonra tahtın potansiyel vârisi olmuştur. Birinci sırada dokuz yaşındaki VI. Edward, daha doğrusu o reşit olana dek onun saltanat vekili olarak hizmet veren bir dük konseyi vardı. Ancak VI. Edward, hiçbir zaman tahta geçemedi çünkü 15 yaşında aniden öldü. İkinci sırada Henry'nin ilk eşi Catherine'in fazlasıyla Katolik kızı I. Mary vardı. Takma adı Kanlı Mary'ydi. Elbette böyle bir takma ismi olan birinden bekleyebileceğiniz üzere, I. Mary'nin saltanatı pek de sevgiyle yâd edilmedi. Mary sıklıkla ve gayriihtiyari biçimde Protestanların infazını emredererek İngiltere'yi zorla Katolikliğe döndürmeye çalıştı. Benim atalarımın Canterburyli vaiz Rowland Taylor (1510–1555) bu insanlar arasında yer alıyordu ve ölüm biçimi çok tipikti: Yeterince Katolik olmamakla suçlandı, baltalı kargıyla başı vuruldu, sonra da kazığa bağlanarak yakıldı. Kanlı Mary de çok yaşamadı ve doğal nedenlerle 1558'de öldü; ölüm nedeni muhtemelen yumurtalık kanseridir ancak bundan büyük ihtimalle asla emin olamayacağız.

Shakespeare'in Dili

En meşhur Elizabeth dönemi siması, sıklıkla İngiliz dilinin en büyük yazarı olarak tanımlanan şair ve oyun yazarı William Shakespeare'dir (1564–1616). “En büyük” ifadesi bir zevk meselesi olsa da, Shakespeare'in binlerce sözcük icat ettiği veya popülerleştirdiği ve bizzat dili ebediyen değiştirmiş olduğu su götürmez bir gerçektir.

Bu, 44 yıl boyunca, yani yüzyıllardır hiçbir hükümdarın yapmadığı kadar uzun süre saltanat süren Kraliçe Elizabeth'in (1533–1603) yolunu açmış oldu. Yaptığı ilk şeylerden biri, İngiltere Kilisesi'ni oluşturmaktı. Bu değişimin ciddiyetinin altı ne kadar çizilse azdır. 1557'de Anglikanizmi savunmak kazıkta yakılmanıza neden olurdu; 1559'da ise yüksek rütbeli papazlığın iş tanımında yer alıyordu. Bu pek iyi algılanmadı ve Elizabeth görev süresinin

ilk birkaç yılını şiddetli ayaklanmaları bastırmakla geçirmek durumunda kaldı. Ancak en sonunda dilediğine ulaştı. Sonuç, Birleşik Devletler'de Episkopal Kilise tarafından temsil edilen Anglikanizmdi. 1603'te öldüğünde, hiç evlenmeyen Elizabeth kız kardeşi Kanlı Mary'nin yanına gömüldü; bu Katolik ve Anglikan İngiltere arasındaki uzlaşının dokunaklı bir ifadesi olsa da, Mary muhtemelen bundan çok memnun kalmazdı.

ALMAN PROTESTANLAR

Alman keşiş Martin Luther'in (1483–1546) teolojisi en sonunda çok önemli açılardan Roma Katolikliğinden ayrılacak olsa da, onu ömrünü adadığı gelenekten ayrılmaya iten şey, Alman devletlerindeki kilisenin yozlaşması oldu. Martin Luther, bilhassa endüljans satışı denen bir uygulamadan rahatsızdı; buna göre, zamanın papaz ve keşişleri, insanların kendileri veya daha sık olduğu şekliyle ölen arkadaş ve akrabaları için cennetin biletini satın almasına izin veriyordu. Luther'in *Doksan Beş Tez*'inin (1517) yayımlanması ve İncil'i sıradan Almancaya tercüme etmesi, tüm Avrupa kültüründe bir patlama etkisi yarattı. Luthercilik geleneğinin günümüzde 80 milyon takipçisi bulunmaktadır.

Gelgelelim, Avrupa'ya en fazla değişimi getiren, Luther'in Roma Katolik Kilisesi'ne başarıyla karşı koyması oldu. En nihayetinde, Çek teolog Jan Hus (1369–1415) bir yüzyıl önce benzeri bir şey yapmaya çalıştığında, yerel Katolik yetkililer onu infaz etmişti (gerçi Jan Hus'un kurduğu ve Husitizm olarak bilinen küçük hareket, tüm Orta Avrupa'ya yayılmıştı ve hâlâ da birkaç mezhep tarafından temsil edilmektedir). Luther'in isyanı öyle uluorta, öyle cesurcadı ki, fikirlerini yaymak için zamanının yeni kitlesel medyasından, matbaadan bile faydalanmıştı. Papa artık Batı Hristiyanlığının tek temsilcisi olmayı bıraktığında, bir ulusun dini kimliği daha ziyade bir pazarlık çipine dönüştü ve bu da Roma Katolik

Kilisesi'nin kurumsal gücünün kaybolmasına neden oldu. Protestan Reformu'na cevaben, sonraki birkaç yüzyıl boyunca Katolik Kilisesi de Luther'in hareketini tetikleyen yozlaşmış uygulamaları, şiddetli baskıcı taktikleri ve gizli teolojik rasyonelleri ortadan kaldırmaya yönelik agresif bir Karşı Reform'dan geçecekti.

Protestan Reformu, sıklıkla Otuz Yıl Savaşları'nın (1618–1648), düzinelerce küçük ulusu içeren ve sekiz milyondan fazla can alan kanlı ve karmaşık Avrupa savaşının nedeni olarak görülür ve bu suçlama aslında bir açıdan yerindedir. Savaşı mutlaka Katolikler ile Protestanlar arasındaki dini çatışmalar başlatmıştır ancak hırslı politikacılar ve yayılcı uluslar bu duyguları çok seküler nedenlerle sömürmüştür. Daha ilginç olan soru, papalığın savaşı birleşik bir Katolik Avrupa'da önlemeyi başarıp başaramayacağıdır. Tüm hatalarına rağmen, papalık tarihsel olarak Katolik uluslar arasındaki bazı çatışmaları engellemekte etkili olmuştur. Buna ilaveten, ciddi güç kaybına karşın papalık günümüzde bile hâlâ genel anlamda barışın savunucusu bir güç olarak varlığını sürdürmektedir.

Sadece İman ve Sadece Kutsal Kitap

Luther için özel önem taşıyan iki fikir şunlardır:

- *Sola fide* (Latince “Sadece İman”), kurtuluşa eylemlerden ziyade yalnızca ve yalnızca imanla erişilebileceği düşüncesi. Roma Katolikliği, tarihsel olarak iyi işlerin imanının temel bir ürünü, kişinin kurtarıldığını göstermeye yeterli olduğunu öğretmiştir. Luthercilik, iyi işlerin imanlı insanların yaşamlarında var olmakla beraber, kurtuluşa hiçbir ilgisinin olmadığını öğretir.
- *Sola Scriptura* (Latince “Sadece Kutsal Kitap”), İncil'in ilahi vahyin tek kaynağı olduğuna ilişkin düşüncedir. Roma Katolikliği, tarihsel olarak ilahi vahyin bizzat Hristiyan cemaatinin gelenekleriyle sınırlı olmamakla beraber onu kapsayan pek çok farklı biçimde ortaya çıktığını öğretmiştir.

SAMURAYIN ÇAĞI

Savaş Beyleri ile Uşakları

“İnsanın tüm işleri, kanlıdır.”

—Samuray ve yazar Yamamoto Tsunetomo (1659–1719)

Ashikaga Yoshimi'nin (1439–1491) ağabeyi, başta planladığı gibi onu Budist bir keşiş olarak yaşaması için kendi haline bıraksaydı, Japonya'nın tarihi çok farklı olabilirdi. Ne yazık ki Yoshimi'nin kardeşi Ashikaga Yoshimasa (1436–1490) bir Japon şogunu, yani en yüksek rütbeli generaldi, çocukları yoktu ve krallık uğruna atanmış bir vârise ihtiyaç duyuyordu. Yoshimi, bunu gönülsüzce kabul etti. Sonra Yoshimasa akla gelmeyecek bir şey yaptı: Bir oğul sahibi oldu. Böylece, oğlunun imparatorluğu miras alabilmesi için kendi kardeşine karşı savaşımaya başladı. Oğlu vaktinden evvel ölünce, yeğenini vârise ilan etti ve bu böyle devam etti.

En sonunda, hiç kimse Yoshimasa'nın vârise olamadı. 1490'da öldüğünde, tüm itibarını tüketmişti ve en sadık destekçileri dışında ancak çok az insan onun halefinin kim olması gerektiğini umursuyordu. Bir yüzyılı aşkın süre boyunca, yerel savaş beyleri net bir galip ortaya çıkana dek bölgesel ve ulusal kontrol için savaştı. Japonya'da *Sengoku jidai* (“savaşan vilayetler dönemi”) olarak bilinen bu dönem, yeni bir tür savaşçıya odaklanan bir mitolojiyi doğurdu: savaş beyinin soylu şövalye hizmetkârı samuray.

SAVAŞÇILAR YÖNETİRKEN

Ortaçağ Japonya'sı, dünya tarihinde askeri kumandanların bir dereceye kadar sarayın manipülasyonundan ve tarihi monarşik vera-

set sırasından yalıtılmış olarak ülkeyi yönettiği nadir zamanlar ve yerlerdendir. Kimin imparator olacağına dair pek az çatışma vardı ancak çatışmanın birincil konusu imparatorluğun gücü değildi. Ülkenin gidişatını gerçekten belirleyen şey, şogunun gücüydü ve şogunun kimliği de savaş ve hileyle belirleniyordu. Bu pek de “büyük dövüş” sayılmazdı ancak bir büyük dövüş olmaya güç yapılarının genelde olduğundan çok daha yakındı.

Buşıdo

Tıpkı şövalyelerin şövalye standartlarına göre yaşaması gibi, samuraylar da *bushi no michi* (“savaşçının yolu”) veya daha sonra 20. yüzyılda anılacağı şekilde *bushido* (“savaşçının patikası”) gereğince yaşardı. *Bushi no michi* geleneğinin en temel metinleri arasında, sonradan samuray olan keşiş Yamamoto Tsunetomo’nun (1659–1719) bir araya getirdiği aforizma derlemesi Hagakure (“gizli yapıklar”) bulunmaktadır.

Sengoku jidai’nin bir galibi olduğu söylenebilirse, bu kişi 1603’te Japonya’yı ailesinin ve sadık bölgesel savaş beylerinin liderliği altında birleştiren Tokugawa Ieyasu’ydu (1543–1616). Japonya, İmparator Büyük Meiji’nin (1852–1912) imparatorluk gücünü aldığı ve Japonya’yı bir kere daha birleşik bir sivil devletin gücü altına getiren 1868 tarihli Meiji Restorasyonu’na dek, Tokugawa ve haleflerince yönetilecekti. Japonya Birinci Dünya Savaşı’na giden yıllarda bir kez daha generallerin, İkinci Dünya Savaşı sırasında da imparatorluk faşizminin kontrolüne girecek olsa da, Meiji’nin görev süresi, Japon siyasi gücünün koltuğu olarak şogunluğun sonunu getirdi.

FRANSIZ DEVRİMİ VE SONRASI

Bir Korku Krallığı

“Yurttaşlar, devrimsiz bir devrim mi isterdiniz?”

—Maximillien Robespierre (1758–1794)

Fransız Devrimi, iki temel siyasi ilke ortaya koyar. Birincisi, az sayıda insana çok ama çok iyi davranabilmek için insanların büyük kısmına kötü davranırken yakalanırsanız, bunun sonuçları kanlı olabilir. İkincisi, adaletsiz bir sistemi yerine ne koyacağınız konusunda net bir fikriniz yokken devirseniz, işler önceden umut ettiğinizden çok daha az değişime uğrayabilir veya hepten farklı biçimde değişebilir.

Genelde Fransız Devrimi’nin başlangıcı olarak görülen olay, 14 Temmuz 1789’daki Bastille Baskını’dır. Sıradan halk ile üst sınıflar (soylular ve ruhban sınıfı) arasında yükselen gerilimi takiben bir kalabalık, bir hapishane ve kale olan kötü şöhretli Bastille Saint-Antoine’ın önünde toplandı. Bastille müdürü ateşkes çağrısı yaptı ancak bazı protestocular içeri girmeye çalışırken piyadelerce vurulunca, bu ateşkesin ihlali olarak yorumlandı. Protestocular, tam yüz tanesi kalenin saldırıları karşısında vurularak ölmesine karşın, içeri girmeyi başardı. Müdürü yakaladılar, kellesini vurduklar ve başını bir kaziğe geçirerek etrafta yürüdüler. Bu olaydan iki yüzyılı aşkın zaman sonra, 14 Temmuz Fransa’da milli bayramdır ve dünyadaki tüm zorbalara bir uyarı niteliği taşır.

Bundan altı hafta sonra 26 Ağustos 1789’da Fransa’nın yeni oluşturulan Milli Kurucu Meclisi’nin *Declaration des droits de l’homme et du citoyen*’i (“İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”) kabul etmesi, en azından Batı’nın geniş tarihi için bir o kadar önemli-

dir. En nihayetinde, Amerikan ve Fransız devrimleri kabaca aynı zamanda meydana gelmedi, birbirini besledi. Amerika'nın İngiltere'den Bağımsızlık Savaşı'nı kazanan tarafı için savaşmakla ünlü olan Marquis de Lafayette (1757–1834), kendi ülkesinin yaklaşan devriminde eşit şekilde önemli rol oynadı. En büyük başarıları arasında, bu dokümanın birincil yazarlığı yer alıyordu; tıpkı Amerikan Kurucu Babası James Madison'ın en üstün başarısının İnsan Hakları Beyannamesi olması gibi. Hem Lafayette hem de Madison'ın perde arkasında bir ilhamı vardı. Bu kişi kendisi de bir köle sahibi olmasına karşın, evrensel insan haklarını daha önce benzeri görülmemiş etkinlikle savunan Virginialı plantasyon sahibi Thomas Jefferson'dı (1743–1826). Onun sözleri yaşamını sürdürür; bugün Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ne varana dek güvendiğimiz her insan hakları belgesi, Jefferson'ın kalıcı etkisinin kanıtlarını taşır.

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789)

Madde	Etkisi
I	İnsanlar eşit doğar.
II	Devletler insan haklarını korumak için vardır.
III	Egemenliğin temeli, esas olarak ulustadır, kilise veya monarşide değil.
IV	Özgürlük başkalarına zarar vermeden istediğini yapabilmektir.
V	Yasa sadece topluma zarar verebilecek eylemleri yasaklar.
VI	Bütün yurttaşlar demokratik sürece katılma hakkına sahiptir.
VII	Yasaları çiğnemedikleri sürece hiç kimse yakalanamaz ve tutuklanamaz.
VIII	Keyfi ve lüzumsuz cezalandırmalar yasaktır.
IX	Her insan suçlu olduğuna karar verilinceye kadar masumdur.
X	Hiç kimse inançları nedeniyle sorumlu tutulamaz.
XI	Herkesin özgür ifade ve özgür basına erişim hakkı vardır.
XII	Ordu sadece idarecilere değil, tüm vatandaşlara hizmet verir.

XIII	Gelir vergisi zorunlu kılınmıştır.
XIV	Bütün yurttaşlar vergilerin değerlendirilmesi ve kullanımında söz hakkına sahiptir.
XV	Tüm kamu görevlileri doğru ve kamuoyuna açık kayıtlar tutmalıdır.
XVI	Anayasa hukukun egemenliği ve kuvvetler ayırımına dayanır.
XVII	Bireysel mülkiyet hakkını tanımlar.

Gelgelelim, Fransız Devrimi'nin liderleri kendi ilkelerine göre yaşamadı ve Kral XVI. Louis'yi (1754–1793) vatan hainliği gerekçesiyle infaz etti. İlk oy, önceleri ölüm cezasının lafını esirgemeyen bir aleyhtarı olan devrimci Maximilien Robespierre'den (1758–1794) geldi. Robespierre o ünlü sözlerini dile getirdi: “Beni ölüm cezasının kaldırılması çağrısı yapmaya iten duygu, bugün beni bu cezanın ülkemin tiranına uygulanmasını talep etmeye iten duygudur.” Robespierre sonradan vatan hainliğiyle suçlananlar için kanuni süreci feshederek, ileride korku krallığı olarak hatırlanacak dönem içerisinde pek çoğu yargılanmadan 50.000'in üstünde insanı infaz edecekti. Temmuz 1794'te kendisi de yargısız infaz edildi.

XVI. Louis Fransa'nın son hükümdarı değildi ve Robespierre de onun son riyakâr reformcusu olmadı. Ancak Fransa Batı Avrupa'nın siyasi yaşamında öyle merkeziydi ki, Fransız Devrimi her ne kadar fevri ve istikrarsız olsa da, dünyayı değiştirdi. O, yeterli sivil huzursuzlukla karşılaştığında, dünyanın en eski ve güçlü imparatorluklarının bile güçten düşebileceğinin hatırlatıcısıdır.

Giyotin

Geçmişe döndüğümüzde giyotine barbarca bir infaz yöntemi olarak baksak bile, bir makine tarafından tek hamlede kellenizin uç-

rulması kazıkta yakılmaktan, atlar tarafından sürüklenip parçalanmaktan veya işkence tekerleğinde ağır ağır ölümüne dövülmekten çok daha az korkunç olsa gerektir. Bu verim, tasarımıyla ilgiliydi. İti-
barlı hekim Joseph-Ignace Guillotin (1738-1814), Fransız monar-
şisinin ölümüne mahkûm edilen suçlulara uyguladığı işkenceden son
derece rahatsızdı ve ölüm cezasının kaldırılmasını veya en azından
daha az acı verici veya etkili bir yöntemle yapılmasını talep etti.
Bunun karşılığında başkaları, ölümüne mahkûm edilenlerin etkin bi-
çimde boynunu vuran bir makine icat edip muhtemelen Guillotin'i
dehşete düşürecek şekilde alete onun ismini verdi.

AÇIK KADER VE AMERİKA

Demokratik Umutlar, Sömürücü Hırs

“Savaşlar ve ölümler sona erdiğinde, yalnızca oğlanlar, kadınlar ve çocuklar sağ kaldığında, bu sağ kalanlar köleler olarak Hristiyanlar arasında bölüştürüldü.”

—Bartolomé de las Casas (1484–1566)

İngiliz Amerikan sömürgeciler 1776’da kendi bağımsız Amerika Birleşik Devletleri’ni yaratmak üzere ayaklandığında, Avrupalılar neredeyse üç yüzyıldır Amerika’daydı. Sömürgeleştirme çabalarının yıkıcı olduğunu söylemek bile az kaçır; yerli Amerikan halkların işlevsel olarak kökünü kazımış, dolaylı ve dolaysız yoldan milyonlarca insan öldürmüşlerdi ve zorla çalıştırmak için Afrika’dan on milyonu aşkın köle getirme sürecindelerdi. Şiddet çoktan bir yaşam biçimi olarak belirlenmişti; Avrupalı sömürgecilerin en sonunda birbiriyle savaşacak noktaya gelmesi, geçmişe bakıldığında şaşırtıcı görünmez.

Aynı şekilde, bu kanlı meselenin vârislerinin en sonunda bir tür liberal temsili demokrasi kurması, bir iç savaş sonrasında köleliği kaldırması ve günümüzde dayandığımız uluslararası insan hakları araçlarını kurmada merkezi rol oynaması da şaşırtıcı görünmemelidir. Mutlaka bu kitapta şimdiye dek gözlemlediğiniz üzere, insanlığın en büyük başarıları ve en büyük gaddarlıkları, genellikle aynı yerlerde aynı kültürel değerlerle yaşayan insanlardan gelir. Bu çelişkiyi Amerikan başkanlığından daha iyi sergileyen başka bir siyasi kurum yoktur.

Amerika Neden Bağımsızlığını İlan Etti?

Thomas Jefferson (1743–1826) genellikle Amerikan Devrimi'ni, bireysel haklar ile monarşi arasındaki çatışma olarak çerçeveye oturtmuştur. Hikâyenin bir kısmı buydu ancak tamamı değil. Amerikan Devrimi'nin beş temel nedeni, çağdaş Amerikan siyasetini takip edenlerin hemen tanıyacağı meselelerdir:

- **Yüksek vergiler.** Britanya, diğer Avrupalı güçlerden Kuzey Amerikan sömürgeci çıkarlarını korumak için daha önce planladığından çok daha fazla para harcadı ve aradaki farkı kolonilere ithal mallar üzerine ağır vergiler koyarak kapamaya çalıştı.
- **Serbest ticaret.** Kuzey Amerikan koloniciler, bunun yerine diğer Avrupalı güçlerden mal ithal ederek tasarruf etmeye çalıştı ancak Britanya buna izin vermedi.
- **Sivil özgürlükler.** Britanyalı sömürgeci yetkililer, yasadışı kaçak malları bulmak için kullandıkları adeta sınırsız arama ve el koyma hakkına sahipti.
- **Yozlaşma.** Bu sömürgeci yetkililer, sıklıkla bahsi geçen kaçak malları kendilerine ayırıyordu; bu günümüzde müsadere dediğimiz bir süreçtir. Bazen yasadışı kaçak olmayan malları da tutuyorlardı. Bazen rüşvet alıyorlardı. Bu karman çorman ve iyi denetlenmeyen bir sistemdi.
- **Oy verenleri haklarından mahrum etme.** Britanya hükümeti, Amerikan kolonicileri parlamentodaki yerlerinden mahrum bırakmak için eftin püften, ikna edici olmayan mazeretler kullanıyor, böylece onların vergi politikası, serbest ticaret ve yozlaşma gibi konularda oy kullanmasını engellemiş oluyordu.

ANDREW İSMİNDE İKİ ADAM

Amerika'nın sömürgecilik sonrası tarihine, sanki Avrupalı sömürgeciler yerleşmemiş kıtalara ulaşmış topraklarda kendileri çalışmışlar gibi bakmaya eğilimliyizdir. Ancak bu doğru değildir: Onlar yerleşilmiş kıtaları fethetti, sonra da bir ekonomi inşa etmek

için oraya köleler getirdi. Amerika'nın sömürgeleştirilmesi, onun yerli halkının fethedilmesi olmaksızın mümkün olmazdı. Bu süreçten türeyen ve vergilendirmesi en sonunda Amerikan Devrimi'ni tetikleyen Kuzey Amerikan ekonomisi, doğrudan kölelikle destekleniyordu. Amerikan yerlileri ile Afrikalı Amerikalı kölelerin Avrupalı sömürgeciler ile onların soyları tarafından nasıl muamele gördüğüne dair genellikle göz ardı edilen "siyaseten doğru" sorular, aslında Amerikan tarihindeki en merkezi sorulardır ve tarihçiler onları gitgide bu şekilde algılamaktadır. Bilhassa Andrew isimli iki başkan, olumlu anlamda olmasa da bu alanlarda etkin olmuştur.

Andrew Jackson (1767–1845)

Jackson 1829'da yedinci Amerikan başkanı olarak görevine başladı. O bir savaş kahramanıydı; eğer bir savaş kahramanıysanız, yaptığınız pek çok şey yanınıza kâr kalır. Andrew, sayıca ciddi şekilde az olan Amerikan askerlerini 1812 Savaşı'nın son muharebesi olan New Orleans Muharebesi'nde zafere taşıyan tümgeneralidi. (İki tarafın bilgisi dahilinde olmasa da, New Orleans Muharebesi'nden önce teknik olarak bir barış antlaşması imzalanmıştı.)

Ancak Jackson'ın askeri deneyiminin büyük kısmı Amerikan yerlilerinden, bilhassa Creek ve Seminole'dan toprak almayı içeriyordu ve bu alışkanlığı başkanlığı sırasında daha ileri boyutlara taşıdı. 1830'da Kızılderili Tehcir Yasası'nı imzaladıktan sonra, Amerikan yerlilerini zorla Amerika'nın güneydoğusundan batı bölgelerine sürdü ve Choctaw kurbanlarından birinin "bir gözyaşı ve ölüm yolu" olarak tarif ettiği bir dizi zoraki yürüyüş sırasında binlerce insanın ölümüne yol açtı.

Jackson'ın kölelik sicili de bir o kadar kötüydü. Göreve başladığında, Tennessee'de en çok köleye sahip kişiydi ve iki görev döneminde de köleliği savundu. 1835'te kölelik karşıtı metinlerin güneyde postayla dağıtımını yasaklayacak ve bölgedeki postane

müdürlerinde kölelik kurumunu tam anlamıyla desteklemeyen içeriği sansürleme yetkisi verecek noktaya bile geldi. Kısmen Jackson'ın etkisinin sonucu olarak, Demokratik Parti Amerikan İçsavaşı'nın sonrasına dek kölelik yanlısı olarak kaldı.

Andrew Johnson (1808–1875)

Abraham Lincoln'ın (1809–1865) altında hizmet veren başkan vekilinin, Afrikalı Amerikalıların sivil haklarını öyle veya böyle destekleyeceğini düşünüyor olabilirsiniz ancak yanılıyorsunuz. Sabit bir güneyli demokrat olan Johnson, köleliği destekleyen ancak Konfederasyon'a karşı çıkan güneylilerin desteğini koruma amacındaki bir Lincoln "birlik bileti"nin kölelik yanlısı tarafını temsil ediyordu.

Lincoln suikasta kurban gittikten sonra, Johnson eski kölelerin tam anlamıyla vatandaşlar olarak topluma katılmasını engellemek için elinden geleni yaptı; (eski kölelere vatandaşlık veren) On Dördüncü Değişiklik'in geçmesini ve onaylanmasını başarısızca engellemeye çalıştı, Afrikalı Amerikalıları sivil haklardan yoksun bırakmayı amaçlayan eski Jim Crow yasalarını destekledi ve Amerikan İçsavaşı'nın ertesinde ortaya çıkan şiddetli beyaz üstüncüler için koruma sağladı. Amerikan yerlilerine karşı da pek nazik değildi; Birleşik Devletler ordusunu, Pasifik demiryoluna yer açmak için yerinden edilmeye itiraz eden Amerikan yerli kabilelerinin peşine saldı.

Johnson'ın değerleri, pek çok eski Amerikan lideri gibi alenen ve pişmanlık duymaksızın önyargılıydı. Johnson Missouri Valisi'ne yazdığı bir mektupta, "Bu beyaz adamın ülkesidir," diye yazıyordu, "ve Tanrı şahidim olsun ki, ben başkan olduğum sürece, aynı zamanda beyaz adamın devleti olacak." Johnson sevilmiyordu ve en nihayetinde yargılandı (ancak aklandı) ve sonrasında başkanlığa dönmeye çalışmadı. Ancak onun ve ondan önceki Jackson'ın etkisi, gelecek bir yüzyıl boyunca Demokratik Parti'de hissedilme-

ye devam edecekti. Johnson'ın halefi Horatio Seymour 1868'de başkanlığa aday olduğunda tüyler ürpertici bir sloganla ortaya çıktı: "Bu beyaz adamın ülkesidir. Bırakın beyaz adam yönetsin." Ve Birleşik Devletler ile ondan önceki sömürgeci Amerika'nın tarihinin büyük kısmında, gaddarca aynen bunu yaptılar.

KİLİT METİN: HAKLAR BİLDİRGESİ (SON 1791 VERSİYONU)

Birleşik Devletler anayasası 1787'de kabul edildi ancak bazı muhalifler epey makul bir soru sordu: Anayasada neden haklar bildirgesi yer almıyordu? Kurucu Babalar'ın isyan ettiği sömürgeci İngiliz devleti bile, 1689'da bir haklar bildirgesi kabul etmişti. Bu sorunun cevabı 8 Haziran 1789'da, Fransa'da Bağımsızlık Bildirgesi yazarı Thomas Jefferson'dan gelen mektuplarla heyecanlanan James Madison'ın (1751–1836) artık Haklar Bildirgesi olarak bildiğimiz bir dizi sivil özgürlük korumasının ilk müsveddesini sunmasıyla geldi. İşlevi Amerikan yüksek mahkemesinin *Gitlow New York'a karşı* davasında Haklar Bildirgesi'nin hem federal hem de eyalet kanunlarına uygulanmasına hükmettiği 1925'e dek büyük oranda simgeseldi.

Amerikan Haklar Bildirgesi (Onaylanmış 1791 Versiyonu)

Değişiklik	Korunan Haklar
I	Din, ifade, toplanma ve gazetecilik özgürlüğü.
II	"İyi düzenlenmiş bir milisin" parçası olarak silah bulundurma hakkı.
III	İzin olmaksızın evinizde kalmak isteyen askerleri geri çevirme hakkı.
IV	İstisnalar olmak üzere, özel hayatın gizliliği hakkı.
V	Bağlayıcı jüri yargılama hakkı, özel mülkiyet hakkı, konuşmama hakkı.

VI	Adil yargılanma hakkı.
VII	Çoğu sivil vakada jüri yargılanma hakkı ve bidayet mahkemelerinin yetkisi hakkı.
VIII	Zalim, sıra dışı ve aşırı cezalandırmadan muafiyet hakkı.
IX	Belirtilmeyen tüm haklar halka aittir.
X	Federal devlet, özel olarak öne sürmediği hiçbir güce sahip değildir.

NAPOLYON ÇAĞI'NDA AVRUPA

Şeytanın Gözdesi

“Ben tüm hesapları yaptım; gerisi kadere kalmış.”

—Napolyon Bonapart (1769–1821)

Hepimiz büyüklüğü farklı biçimlerde tanımlarız. Daha eski nesillerin tarihçileri, askeri büyüklüğü yaptıkları fetihlerle ön plana çıkan adamlarla (sadece adamlar) tanımlardı. Bu büyüklük hikâyesi, en nihayetinde üç adamın hikâyesidir: Büyük İskender, Jül Sezar ve dehşete düşen İngiliz ordusu tarafından “Şeytanın gözdesi” olarak anılan Napolyon. Tarihsel düşünce evrim geçirdi ve artık (*Yıldız Savaşları*’ndan Yoda’nın söylediğı gibi), “savaşların insanı büyük yapmadığına” inanmaya başladık. Sonuç olarak, daha zor bir soruyla baş başa kaldık: Fetihleri çıkardığınızda, bu adamlardan geriye bizim kayda değer olarak göreceğimiz bir şey kalır mı?

Napolyon örneğinde, geriye başka şeyler kalıyor olabilir. Napolyon, dünyayı bir kere ele geçirdiğinde onunla tam olarak ne yapacağına dair tutarlı bir düşünceye sahipmiş gibi görüldüğünden, dünya fatihlerinin pek çoğundan ayrılır. Eğer endüstrileşmiş Batı’da yaşıyorsanız, gündelik yaşamınızda Napolyon’un mirasının parçalarıyla karşılaşılıyor olmanız mümkündür.

FRANSA’NIN SEZAR’I

Napolyon imparatorluk kudretine tıpkı Jül Sezar gibi kavuştu: Bir askeri lider olarak baş döndürücü bir başarıya erişti, sonra da kavuştuğı popülerliğı yorgun ve seilmeyen bir sivil siyasi düzeni dağıtmakta kullandı. 1804’e gelindiğinde, General Napolyon İm-

parator Napolyon'a dönüşmüştü; gerçi bir askeri lider olarak en başarılı günleri önünde uzanıyordu. Sonraki sekiz yıl içinde, Batı Avrupa'nın neredeyse tamamını Fransa adına fethederek tarihteki en büyükler arasında olmasa da, dünyanın ticaret ve ekonomik kaynaklarının aşırı büyük bir kısmını kontrol eden bir imparatorluk kurdu.

Napolyon'un mirasının kalıcı unsurlarından biri, kendi adını taşıyan kanunlardı.* Antik Roma'dan beri evrensel Batılı kanunlar oluşturmaya dair bu sistematik çaba, Ortadoğu'dan Polonya'ya ve Louisiana eyaletine dek dünya çapında sayısız kanun üzerinde derin bir yapısal etki bırakmıştır. Kişiler, mülk, mülk edinimi ve sivil prosedür şeklinde dört kategori içeren Napolyonik kanun bölümü, pek çok ilgisiz yasal kodlarda bile günümüzde de hâlâ yaşamını sürdürmektedir.

Gelin görün ki, Rusya'yı işgal ettiği 1812'den sonra Napolyon için işler yokuş aşağı gitmeye başladı. Birlikleri Moskova'ya doğru ilerlerken, Ruslar onların önüne düştü ve ekinleri yakarak evleri yerle bir etti. İmparator Rusya'nın başkentini ele geçirmiş olsa da, onunla ne yapacağını bilmiyordu. Büyük oranda ahşap olan şehir alev alıp yanarak Fransız askerleri yemek ve sığınaktan mahrum bıraktı. Rus orduları hâlâ sağlamdı. Beş hafta sonra Napolyon'un büyük ordusu geri çekilmeye başladı. Feci şekilde hazırlıksız yakalandıkları Rus kışının etkisiyle, askerler donan ayaklarıyla ilerlemeye gayret etti. Pek çoğu yığıldığı yerden kalkamadı. Ordu eriyip gidiyordu ve Napolyon yalnızca minik bir kısmı savaşa hazır olan bir orduyla Fransa'ya ulaştı.

Koltuğundan indirilerek Elba Adası'na sürgüne gönderildi. 1814'te kaçmayı başararak bir ordu topladığı Fransa'ya döndü. Ancak 1815'te Waterloo Savaşı'nda son savaşını verdi. Halihazırda pek çok yenilgi ve imparatorluk otoritesine karşı birçok başarılı

---

* Kod Napolyon. (çev.)

meydan okumadan sağ çıkmayı başarmış olsa da, en sonunda yakalandı ve en yakın kıyıyla arasında 1600 kilometre olan St. Helena isminde uzak bir adaya sürüldü. Orada ömrünün geri kalanını geçirerek 1821'de öldü.

Margarinin Hikâyesi

Margarinin icadından Napolyon'un sorumlu olduğunu duymuş olabilirsiniz. Bu bir açıdan doğrudur; Kimyacı Hippolyte Mège-Mouriés'e (1817–1880) tereyağının yerine kullanılabilecek daha ucuz bir şey icat etmesi için 12.000 frank veya günümüz kuruyla 150.000 dolardan biraz fazla para yatıran, Napolyon'un kendisi kadar meşhur olmayan yeğeni III Napolyon'du (1808–1873).

BİSMARCK'TAN WEIMAR CUMHURİYETİ'NE

Varaklı Çağ'da Almanya

“Bir devlet adamı kendi başına hiçbir şey yaratamaz. Tanrı'nın olaylar arasında yankılanan adımlarını duyana dek bekleyip dinlemelidir; sonra da sıçrayıp onun elbisesinin ucunu kavramalıdır.”

—Otto von Bismarck (1815–1898)

Haklı olarak Almanya'yı daima tek, en fazla iki ülke olmuş bir ulus olarak düşünürüz. Ancak Almanya'nın tanımı yüzyıllar içinde ciddi değişimlerden geçmiştir ve şu anda Almanya olarak düşündüğümüz şeyin varlığını bir dizi çarpışma, diplomatik skandal ve politik başarısızlığa borçluyuz.

Çok zeki ve şeytani Otto von Bismarck (1815–1898) 1866'da ulusal sahneye ilk çıktığında, kralın sağ kolu olmayı başaran öncü bir Prusyalı kanun koyucu ve diplomattı. Prusya Kuzey Alman Konfederasyonu'nun 22 eyaletinin en büyüğü ve en kalabalığıydı ve Danimarka'yla bir dizi kısmen kısa vadeli, idare edilebilir savaştan sonra, Bismarck gelecekteki askeri tehditlerle başa çıkmak için birleşik bir Almanya'ya karşı bir ihtiyaç yarattı. Böylece Bismarck'ın kralı Kaiser I. Wilhelm (1797–1888) ilk Alman İmparatoru oldu. Ancak bu titre fazla anlam yüklemeyin, sadece üç tane vardı.

Üçüncü ve son Alman imparatoru Kaiser II. Wilhelm (1859–1941), Birinci Dünya Savaşı sırasında birleşik bir Almanya'nın agresif lideri olarak tüm dünyada dile düştü. Almanya'nın yenilgisinden sonra, Wilhelm son derece gözden düştü ve en sonunda da 1918 tarihli Alman devrimi sırasında tahttan çekildi. Onun yerine geçen hükümet, Weimar Cumhuriyeti (çünkü millet mec-

lisi merkezi konumdaki Weimar şehrinde toplanıyordu) denen anayasal bir demokrasiydi ve başta umut verici görünüyordu. Ancak savaştan sonra Almanya'ya dayatılan olumsuz antlaşma koşullarıyla aksayan merkez sağ parlamenter demokrasi hem solcu sosyalistler hem de sağcı ulusalcılar arasında öyle az rağbet gördü ki, Nazi Partisi tutunacak zemin buldu ve işlevsel biçimde 1930'ların sonunda ülkenin tüm kontrolünü eline almayı başardı. II. Wilhelm, bitişini olmasa da İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını görece kadar yaşadı.

Pickelhelm

Pickelhelms veya *pickelhauben* denen ünlü Alman mızraklı miğferler, özel olmakla beraber çarpışma sırasında faydasızdı. Mızraklar genellikle kördü, keçeyle kaplıydı ve 19. yüzyılın sonunda da sökülebilirdi.

Son yüzyılda Almanya tarihi, anlaşılır biçimde Nazi Almanya'sının dehşetlerine odaklandı. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan onyıllar önce bile, bu tarih öğreticidir. Bismarck'ın ulus inşa etmedeki başarısı bize bir seçim savaşının bir lidere verebileceği gücü öğretirken, II. Wilhelm'in başarısızlıkları bize böylesi bir savaşın götürebileceği gücü gösterir. Kısa ömürlü Weimar Cumhuriyeti'nin düşüşü ve onu takiben Nazi gücünün yükselişi, bize onların yerine geçecek şeyi henüz göremiyorken kurumlarımızın gücünü azaltmakta bir tehlike olduğunu söyler.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN HİKÂYESİ

İmparatorluk Kapısı

“Askerler, ben size taarruzu değil, ölmeyi emrediyorum.”

—Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938), 1915 tarihli Gelibolu
Savaşı'nda.

Türkiye olarak bildiğimiz ulus, aynı zamanda hem Bizans İmparatorluğu hem de en eski İslam halifeliklerinin vârisidir. O demokratik bir tarihi olan bir otokrasi, köktenci bir tarihi olan seküler bir ulus, modern dünyanın bağımsız bir ülkesi ve antik imparatorlukların beşiğidir. Bugün olduğu ülke olmak için bir dizi beklenmedik kayıp, vahşet ve ilerici reformdan geçmiştir.

1683'te en büyük halinde Osmanlı İmparatorluğu batıda Ceza-yir'den doğuda Mezopotamya'ya, kuzeyde Ukrayna'dan güneyde Mekke'ye uzanan, yaklaşık beş milyon kilometrekarelik, yani tüm Avrupa'nın yaklaşık yarısı kadar bir bölgeye hükmediyordu. Her yönden Akdeniz kıyı şeridinin üçte ikisini kontrol ediyor, aynı zamanda Batı Avrupalı güçlerinkini aratmayan güçlü bir donanmayla bizzat Akdeniz'i işlevsel biçimde kontrol ediyordu. Dünya-daki en güçlü Müslüman ulustu ve Endülüs'ün düşüşünden sonra, Avrupa'daki tek güçlü İslami varlık ona aitti.

Gelgelelim, 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu ciddi oranda küçüldü ve ekonomik gerilim ve sosyal değişimler nedeniyle zorluk çekmeye başladı. Rusya hükümdarı Çar I. Nikolay (1796–1855), batıdaki komşusunun çöküşünün istikrarsızlaştırıcı etkisinden korkuyordu. 1853'te Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili olarak şunları söyledi:

"Türkiye parçalara ayrılıyormuş gibi görünüyor. Çöküş, büyük bir talihsizlik olacak... Kollarımız arasında hasta, ağır hasta bir adam var. Bu günlerden birinde, üstelik biz gerekli düzenlemeleri yapmadan ellerimizin arasından kayıp giderse çok büyük bir talihsizlik olacak."

Gelgelelim, imparatorluk bir yetmiş yıl daha hayatta kalarak 1908 tarihli Jön Türk devriminden sonra kısmen demokratik bir sisteme, 1923'te de Türk bağımsızlık savaşından sonra tamamen seküler bir demokratik sisteme geçti. Bu iki tarih arasında modern Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yaşadığı ezici mağlubiyet gibi en karanlık anları yatar.

Osmanlılar

Osmanlı sözcüğü, genellikle ayak yaslamak için kullanılan, kolları ve sırtları olmayan pofuduk oturaklar için kullandığımız "ottoman" sözcüğüyle İngilizcede yaşamını sürdürmektedir. Avrupa'nın geri kalanında 18. yüzyılın sonunda popülerleşen bu mobilya türü, gerçekten de insanların büyük, yerden yüksek platformlarda bulunan minderlere oturduğu veya uzandığı Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu Batı'da popülerlik kazanan, daha iyi bilinen bir mobilya da icat etmiştir. Bu mobilya, ismi Arapça *suffa*'dan ("bank") gelen sofadır.

Bugün Türkiye ciddi bir Avrupalı güç olmayı sürdürmektedir; o Avrupa, Asya, Akdeniz ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan girift ve çokkültürlü bir ulustur. Ancak gitgide otokratikleşen başkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın (1954) yönetimi altında bir demokrasi olarak geleceği muğlaktır.

BATI'NIN SANAYİLEŞMESİ

Kömür ve Demir

“Uygarlık, hakkında düşünmeden gerçekleştirebildiğimiz önemli operasyonların sayısını artırarak ilerler.”

—Matematikçi ve filozof Alfred North Whitehead
(1861–1947)

Belirli bir mesafeden insanlığın bütün tarihi makul olarak üç evreye ayrılabilir: Avcı toplayıcı dönem, yerleşik tarım dönemi ve endüstriyel dönem. Modern, çağdaş ve “gelişmiş” olarak düşündüğümüz pek çok şey, Sanayi Devrimi’nin ürünüdür. Ondandır gelen dünyaya adapte olmakta zorlanırsınız ve o dünyada yaşayan insanlar gelecek dünyaya uyum sağlamayı, hatta onu hayal etmeyi daha da zor bulmuş olmalıdır. Teknoloji gitgide hızlı ve gitgide hırslı üretim hedefleri koymamızı mümkün hale getirdikçe, dünyanın finansal güçleri benzeri görülmemiş ölçekte kömür, maden ve insan bedeni sömürmeye başlamıştır.

Sanayileşmenin, aralarında Avrupalı sömürgeci ordulara boyun eğdirmeyi hedefledikleri yerli ordular üzerinde avantajlar veren mevcut teknolojik uçurumun şiddetlenmesinin de yer aldığı istemsiz pek çok sonucu olmuştur. Oklar ve mızraklarla donanmış geleneksel toplumlar toplar ve tüfeklerle donanmış iyi organize olmuş sürülerle cesurca karşı karşıya gelirken, dünyanın imparatorlukları ve müstakbel tebaaları arasındaki savaş gitgide adaletsizleşmiştir.

İşçi Sendikaları

Günümüzde batı yarımküredeki politikacıların çoğunluğu işçi sendikalarını ihraç etmeye ve işçi grevlerini küçümsemeye eğilimli olsa

da, bize asgari ücreti, beş günlük ve kırk saatlik iş haftasını, fazla mesai ücretini, tatilleri, aile ve hastalığa bağlı izinler, çalışan yardımları, güvenlik denetimleri, cebri çocuk çalıştırmanın sonlanması ve diğer pek çok şey sendikalar ve grev tehdidi sayesinde hayatımızdadır. İşçi sendikaları olmaksızın, sanayileşme kolayca feodal bir toplum yaratmış olabilirdi.

ÖNEMLİ İCATLARIN ZAMAN ÇİZELGESİ

Endüstriyel Çağın Önemli İcatları	
Teknoloji	İcat Yılı
Pratik buhar makinesi	1712
Uçan mekik (dokuma aracı)	1733
Buzdolabı	1755
Büküm makinesi (dokuma aracı)	1764
Karbonatlı su	1767
Buharla çalışan yolcu aracı	1769
Tartı	1770
Hava kompresörü	1776
Buharlı gemi	1783
Harman makinesi	1786
Elektrikli dokuma tezgâhı	1789
Çırçır makinesi	1793
Hidrolik baskı makinesi	1795
Aşı	1798
Kâğıt yapma makinesi	1799
Elektrikli pil	1800
Buhar lokomotif	1804
Genel anestezi	1804
Konserve besin	1810
Elektrikli telgraf	1816

Teknoloji	İcat Yılı
Fotoğraf	1827
Çim biçme aleti	1830
Buharlı kazı makinesi	1839
Sentetik gübre	1842
Demirli beton	1853
Renkli fotoğraf	1855
Şarj edilebilir pil	1859
Sentetik plastik	1862
Pastörizasyon	1864
Dinamit	1867
Paslanmaz çelik	1872
Metal dedektörü	1874
Telefon	1876
Ampul	1879
Bisiklet	1885
Gazla çalışan otomobil	1886
Tükenmez kalem	1888
Fermuar	1891
Radyo	1895
X ışını makinesi	1895
Elektrikli süpürge	1901
Motorlu hava taşıtı	1903
Televizyon	1909
Tank	1915

FEMİNİZMİN İLK DALGASI

Kadınlar ve Küresel Düzen

“Toplum ilahi düzene yaklaştıkça, erkekler ile kadınların karakterleri, görevleri ve uğraşları arasında daha az ayrım olacaktır. Kadınların kibarlığı ve zarafetinde bir azalma olmayacak, erkeklerinkinde bir artış olacaktır.”

—Lydia Maria Child (1802–1880)

İnsanlık tarihinin büyük bölümünde belirli kadınların hayatları hakkında daha fazla şey duymamanızın bir nedeni, bu bilginin büyük kısmının kaybolmuş, yok edilmiş veya hiç kaydedilmemiş olmasıdır. Tarihin belirli noktalarında kadınlar tarafından yazılan etkileyici tanıklıklara sahip olsak da, bunlar istisnadan öteye gidememektedir. Sıklıkla kadınların belirli bir zamanda belirli bir yerde nasıl yaşamış olabileceğini saptamak için arkeolojiden ve ufak tefek kanıtlardan yola çıkarak spekülasyon yapmak zorunda kalırız. Ancak herhangi birinin hikâyesini anlatan ilk ağızdan bir tanıklık elimize geçtiğinde, bu genellikle erkeklerin hikâyeleri olur.

Bu bir kaza değildir. Cinsiyetçilik, önyargının en antik ve temel biçimlerinden biridir ve tarihsel kayıtları geri döndürülemez biçimde lekelemiştir. Gelin görün ki, tüm toplumlarda kadınlar sayısız yolla, etkin olarak bu silinmeye direnmiştir. Batı’da artık birinci dalga feminizm olarak andığımız gelenekte kadınların haklarını korumasının hikâyesi, erkeklerin haklarını korumaya yönelik Aydınlanma felsefelerine bir meydan okuma olarak ortaya çıktı; bu felsefeler, kendilerinden önceki pek çoğu gibi insanlığın yarısını hesaba katmamıştı.

TEORİDEN OY HAKKINA

Cinsiyet özgürleşmesinin başladığı yıl olarak bir tarih zikretmek ahmaklıktır çünkü bir açıdan bu özgürleşmenin doğumu, en azından cinsiyetin kendisi kadar eskidir. 4000 yıllık dokümanları elimizdeki en eski dokümanların sahibi Antik Sümerler, Kubaba isminde bir kadının kral, sayısız adamın da tanrıça İştar'ın rahibeleri olmasına izin veren esnek bir cinsiyet tanımını benimsemişti. Kadın firavun Hatşepsut (MÖ 1507–1458), yalnızca On Sekizinci Hanedan'ın zirvesinde yirmi yıl boyunca Mısır'ı yönetmekle kalmamıştır, aynı zamanda heykellerinde sıklıkla sakallı olarak betimlenir. Ciddi bir dönem boyunca yaşamını sürdürmüş hemen her krallığın kralları kadar kraliçeleri de vardı ve antik dünyanın en haşmetli ordularının bazılarında, örneğin İskitler, Parthialılar ve hatta Moğolların ordularında, kurbanları erkeklerinki kadar ölü olan dişi okçular yer alıyordu. Avrupalı sömürgeci çağa dek, çoğu toplumda iki cinsiyetten fazlası, buna ek olarak cinsiyetin anlamına ilişkin alabildiğine sofistike görüşler vardı. Örneğin Çin kültüründe, Batılı sosyologların bu sonuca ulaşmasından binlerce yıl önce, cinsiyete bir sosyal yapı olarak bakılıyordu.

Gelgelelim, bizim feminizm dediğimiz Batılı gelenekte kendine has, tuhaf bir yan vardır. Sömürgeciliğe bağlı olarak dünyaya yayılmış belirli bir baskıcı cinsiyet yapısına cevaben, birinci dalga feminizm Aydınlanma'nın değerlerini genişletme çabası olarak belirli bir yer ve zamanda ortaya çıktı. 17. ve 18. yüzyıl filozofları, doğal hakların altını çizmeye ve geleneğe karşı mantığı öncelemeye başladığında Batılı hukuk geleneğini dönüştürmeye destek olmuş oldu ancak genellikle kadınların doğal haklarını erkeklerinki kadar savunmadılar. Basitçe söylemek gerekirse, Aydınlanma düşünürleri genellikle mantığa beyaz erkek özelliği olarak yaklaşan ve beyaz erkek olmayan insanlara onun gücünü kullandırtmaya yanaşmayan beyaz erkeklerdi. Bu beyaz erkeklerin yalnızca

kendilerinin mantığı kullanabiliyormuş gibi hareket etmesine izin verdiğinden, düşüncelerinin ilham verdiği demokrasilerde yalnızca beyaz erkeklerin oy vermesine izin vermelerine yol açtı.

Feminist felsefenin ilk büyük eseri, filozof Mary Wollstonecraft'ın (1759–1797) yazdığı *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*'ydi (1792); kızı Mary Wollstonecraft Shelley, daha sonra ilk modern bilimkurgu romanı *Frankenstein*'i (1818) yazarak annesinden daha fazla üne kavuşacaktı. Fakat anne Wollstonecraft, kendi zamanında kendi çaığında bir ünlüydü. İrlandalı devlet adamı Edmund Burke ile Amerikalı yazar Thomas Paine arasında Fransız Devrimi'ne ilişkin yaşanan büyük tartışmada Wollstonecraft *A Vindication of the Rights of Men*'le (1790) önce Paine'i desteklemiş ve doğal hakları savunmuş, ancak çok geçmeden bu erkekler arasındaki diyalogun insan ırkının yarısını dışarıda bıraktığını fark etmişti.

Wollstonecraft bu fikirler üzerinde düşünüp taşınan ilk düşünür değildi. Amerikalı Kurucu Baba John Adams'ın (1735–1826) karısı olan genç Abigail Adams, 1776'da kocasına yazarak onu "içinde sesimiz veya temsilimiz olmayan hiçbir yasayı gözetmeyecek hanımları hatırlaması" yönünde uyarmıştı. Kocasına ona tıpkı bir buçuk yüzyıl boyunca çoğu Amerikalı ve Avrupalı politikacının yapacağı gibi, tepeden bakan ve önemsemez bir tavırla cevap vermişti.

Amerikan ve Avrupalı kadın oy hakkı mücadelesi, yüzlerce eylemcinin oy kullanma hakkı talep etmek için toplandığı Temmuz 1848'deki Seneca Falls Kongresi'nde tüm enerjisini topladı. Bu kongreden çıkan ve Elizabeth Cady Stanton (1815–1902) tarafından kaleme alınan "Duygular ve Kararların Deklarasyonu", yetmiş yıllık süfraj hareketini canlandırmaya ve ona ilham olmaya yardımcı olmuştur.

Hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Britanya –Amerika 1920 tarihli On Dokuzuncu Değişiklik, Britanya da 1928 tarihli İnsanların Temsil Yasası'yla– en sonunda kadınlara oy kullanma

haklarını tanıyacaktı ancak beyaz olmayan kadınlar hâlâ Amerika Birleşik Devletleri'nde, özellikle de Amerika'nın güneyinde oy vereni sindirmeye yönelik ırkçı yasalara maruz kalıyordu.

Cinsiyet ve Yapıtları

Trans birey hakları, medyada genellikle sivil haklar aktivizminin yeni cephesi olarak sunulur; trans bireyler de bir topluluk olarak, son on yıllara dek ortada yoktu. Tarih bana daha karmaşık bir hikâye anlatıyor: Cinsiyet var oldukça, cinsiyet uyumsuzluğu ve cinsiyet akışkanlığı da vardır.

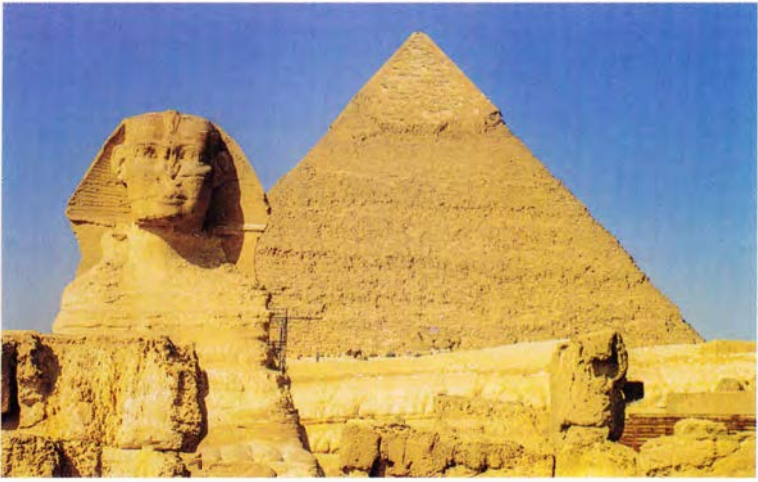
Bu bir spekülasyon değildir ve günümüze ulaşmış metinlerde yer alır. 4000 yılı aşkın süre önce, yazılan en eski metinler arasında, Sümer kâtiplerinin kız olarak doğan ancak büyüyünce erkeğe dönüşen İnanna'nın mızrak atan rahipleri ve oğlan olarak doğup da kadına dönüşen kutsal dansçıları yazdığı metinler de yer alır. Mısır firavunu Hatşepsut, kimi çizimlerde kadınsı kimilerinde ise üstsüz ve sakallı resmedilmiştir.

Antik Hindu metinleri ne erkek ne kadın olan *napumsa* veya *tritiya-prakriti*'den bahseder. Antik Yahudi metinleri ise, net bir erkek veya kadın kimliğe sahip olmayan bireylerden, *tumtum*'dan bahseder. Amerika'da İnkalar *quariwarmi* ismindeki androjen rahiplerden oluşan konseyi dinlerken, Kuzey Amerikalı Ojibwe'de hem *ikwekaazo* ("kadın olarak yaşayan erkekler") hem de *iniikaazo* ("erkek olarak yaşayan kadınlar") vardı; Navajo'da ise çift cinsiyetli *nadleeh* (genellikle "iki ruhlu" olarak çevrilir) vardı.

Bugün yaşayan herkes, kişisel kimliğinden bağımsız olarak cinsiyetin hikâyesine öyle veya böyle katkıda bulunmaktadır. Cinsiyete dair kelime hazinemiz genişledikçe, o yeni kelime dağarcığında hem eski kimliklerin ve eski düşünme biçimlerinin hem de belki henüz hayal edemediğimiz bir geleceğin muğlak önsezilerini bulacağız.

MÖ 3000'de Mısır'da, Eski Krallık'ta inşa edilen Büyük Gize Piramidi, insan başlı ve aslan gövdeli bir figür betimler. Muhtemelen, Khafre Piramidi'ni (genellikle "İkinci Piramit" olarak anılır) inşa ettiğine inanılan Firavun Khafre tarafından yaptırılmıştır. Eskiden Napolyon'un askerlerinin atış talimi sırasında Sfenks'in burnunu vurarak parçalandığı söylense de, bu doğru değildir. Sfenks'in burnu, Fransız İmparatoru 1798'de Mısır'a gelmeden çok önce zaten kayıptı.

En eski uygarlıklar arasında, MÖ 4. yüzyıl civarında serpilen Mezopotamya uygarlıkları yer alır. MÖ 911 ile 612 arasında bölgenin egemen gücü, hâkimiyetini en sonunda Akdeniz'in doğusunun büyük bölümü ile Ortadoğu'ya dek yayan Asur İmparatorluğu'ydü. Asurlular, aralarından biri bu bas rölyefte görülen bir tanrılar panteonuna tapıyordu.

Atina'nın yükseklerinde, Akropolis'in kuzey tarafında, Poseidon ile Athena ilahlarına adanmış Erechtheion isimli bir tapınak vardır. MÖ 5. yüzyılda inşa edilmiştir ve (burada görülen) destek sütunları altı kadın heykelinden oluşan Karyatidler Verandası, klasik Yunan sanatının bilhassa seçkin bir örneğidir.

Mezoamerika'da (Orta Meksika'dan Belize'ye dek uzanan bölge), bir dizi dev baş heykeli vardır. Bunlar, MÖ 10. yüzyıldan önce serpilen Olmek Uygarlığı'nın kalıntılarıdır. Olmekler, bu bölgedeki ilk kültürel güçtü. Bu başlar muhtemelen Olmek âleminin önemli bireylerini simgelemektedir.

Çin Seddi, Orta Krallık'ı kuzey barbarlarından korumak için dikilmişti. İnşası MÖ 7. yüzyılda başlayarak uzun yüzyıllar sürmüştü. Başlangıçta pek çok farklı sur varken, bunlar zaman içinde birleşerek uzunluğu 6000 kilometreyi aşan tek bir sur oluşturmuştur.

Kuzey Hindistan'ın pek çok bölgesinde, Kral Asoka'nın bildirileri sütunlar üzerinde yazılıdır. Kral Asoka, Hint alt kıtasına MÖ 322 ile 187 arasında hâkim olan Maurya İmparatorluğu'nun bir üyesi olarak, MÖ 3. yüzyılda yönetmiştir. Aralarından 33'ü günümüze ulaşan bildiriler dini tartışmalar içerir ve bize dünyanın en büyük dini geleneklerinden biri olan Budizmin ilk somut kanıtını sunar.

MÖ 15 Mart 44'te, tarihin en ünlü cinayetlerinden birinde, Jül Sezar Romalı senatör arkadaşları tarafından öldürülmüştür. Suikastçılar, onun hayatı boyunca imparator kalmasından ve cumhuriyeti yok etmesinden korkuyordu. Çok da yanılmıyorlardı; Sezar pratikte çoktan eski Roma Cumhuriyeti'nin güçler ayrılığını yok etmiştir ve Augustus olarak bilinen yeğeni Octavian (MÖ 63–MS 14), yeni Roma İmparatorluğu'nun ilk imparatoru olmuştur.

Kudüs'ün eski kentindeki Kutsal Kabir Kilisesi, Hristiyanlığın en kutsal iki noktasını barındırır: İsa'nın çarmıha gerildiği bölge ile Kitabı Mukaddes'te dirildiği bölge olarak geçen mezar yeri. Kilise'nin merkezi bölgesinin tarihi 4. yüzyıla dek uzanır ve Yunan Ortodoks, Ermeni Ortodoks, Roma Katolik ve Hristiyanlığın Mısır kolu olan Kiptiliği içeren çeşitli mezhepler arasında paylaşılır.

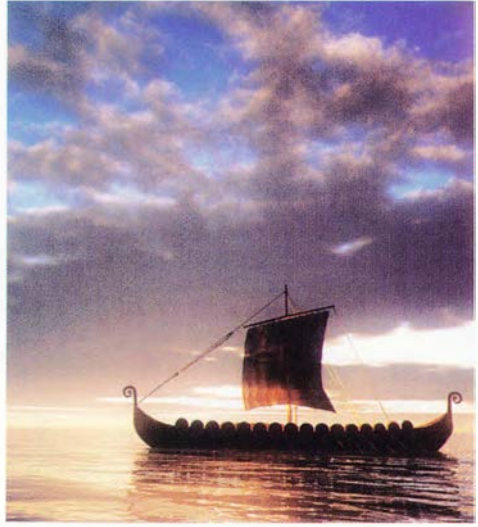

Maya halkı Mezoamerika'da MÖ 2000 civarında ortaya çıkmıştır ve girift bir yazma sistemi, takvim, (bu maske gibi) çok çeşitli sanat eserleri, matematik ve astronomi gözlemleri içeren gelişmiş bir uygarlık oluşturmuşlardır. Maya kentlerinin kalıntıları, bölge boyunca bulunmuştur.

Mekke'deki Kâbe, İslam'ın en kutsal mabedidir. Her yıl yüz binlerce Müslüman kutsal şehre gider. Bu yolculuk (hac), İslam'ın beş şartından biridir. Hacılar buraya ulaştıklarında, Kâbe'nin etrafında saatin aksi yönde yedi tur atmalıdır. Kâbe'nin doğu ucunda, Müslüman efsanesine göre Âdem ile Havva zamanına kadar uzanan ve Peygamber Muhammed (y. 570–632) tarafından duvara yerleştirilen *Hacerül esved* taşı bulunmaktadır.

790'larda başlayarak üç yüz yıl boyunca, Vikingler olarak bilinen halk Batı Avrupa'yı ezip geçmiştir. Doğuda Konstantinopolis'e ve batıda Kuzey Amerika kıyılarına dek yolculuk etmişlerdir. Aralarından Rus isimli bir grup, Rusya'ya ismini vermiştir. Bir diğeri, Fransa'da bir yarımada yerleşmiş, burası en sonunda Normandiya ("Kuzeyli adamların ülkesi") olmuştur. Başka gruplar Britanya'nın büyük bölümlerini işgal etmiş, İskandinav krallarınca yönetilen Danelaw'ı kurmuştur.

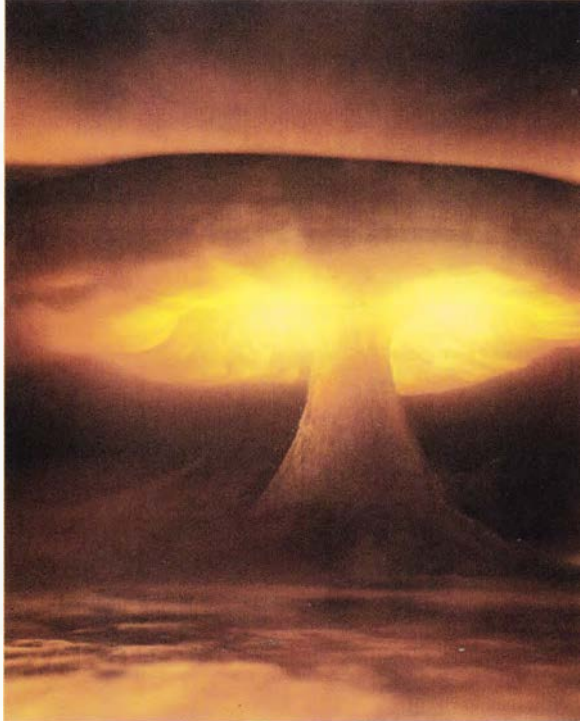
800 yılında Papa III. Leo (750–816) (burada görülen) Şarlman'a Frenklerin kralı olarak taç giydirmiş ve onu Batı Avrupa'nın en büyük gücü haline getirmiştir. İmparatorluğu ölümünden sonra uzun süre yaşamamış, oğulları arasında bölüşülerek en sonunda Fransa, Almanya ve Alsace Lorraine –ikisi arasında kuzeyden güneye uzanan bir toprak parçasın– haline gelmiştir.

18. yüzyılda insani bir infaz yöntemi olarak icat edilen giyotin, Fransız Devrimi'nde sahneye çıkmıştır. Devrim süregiderken giyotin, düşmanlarını bir Korku Krallığı'nda yaşatmış ve binlerce insan giyotinle infaz edilmiştir. 1794'te Korku Krallığı'nın liderleri de yakalanmış ve kafaları vurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı (1939–1945) Japonya'nın Hiroşima ve Nagazaki kentlerinde atom bombalarının patlatılmasıyla son bulmuştur. Sonraki 45 yıl boyunca, Doğu ile Batı bir Soğuk Savaş'a kapılmış, birbirlerini insanlığı yeryüzünden silebilecek nükleer silahlarla tehdit etmiştir.

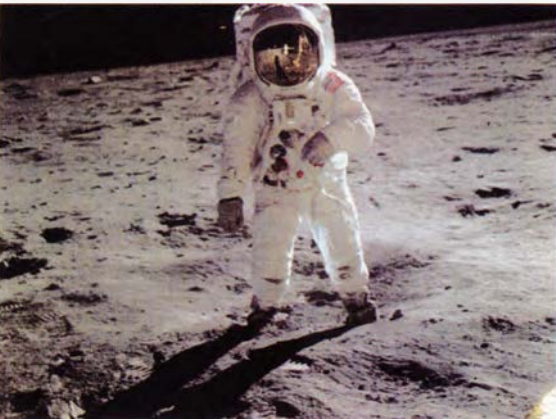

Almanya'nın Berlin şehri, 1961'den 1989'a dek, (Sovyet hâkimiyetindeki) doğu ile (Amerikan hâkimiyetindeki) batı bölgelerini ayıran beton bir duvarla bölünmekteydi. Duvar sıkı korunuyordu ve pek çok Doğu Berlinli duvarı aşır Batı'ya geçmeye çalışırken hayatını kaybetmişti.

11 Eylül 2001'de El Kaide'nin ABD'ye düzenlediği terör saldırıları, insanlık tarihinin en büyük ölçekli terör saldırılarıydı. O zamandan beri, ABD ile müttefikleri uluslararası teröre, değişiklik gösteren başarılarla sahip tepkiler göstermiştir.

20 Haziran 1969'da astronot Neil Armstrong Ay'a ayak basan ilk insan oldu. Armstrong'un Apollo 11 uzay kapsülünden inerken söylediği sözcükler şunlardı: "Bu benim için küçük, insanlık için büyük bir adım."

EMPERYALİZM VE MODERN DÜNYA

Son Küresel İmparatorluklar

“Yenilgi ihtimaliyle ilgilenmiyoruz; öyle bir şey yok.”

—Birleşik Krallık Kraliçesi Victoria (1819–1901)

Tarihin en büyük mitlerinden biri Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfetmesidir. Kendisinin de itiraf ettiği gibi, böyle bir şey olmamıştır. Kolomb, yalnızca Avrupa için Amerika’yı keşfetmiştir; üstelik de Avrupa’nın dünyanın geri kalanını “keşfetmesi” gibi; tarlalar, madenler ve avlanma sahaları olarak.

20. yüzyılın sonunda, mevcut büyük imparatorluklar dünya üzerinde neredeyse emsalsiz bir hâkimiyet sağlamıştı. Maddi olarak bu etkileyici bir başarıydı; ancak bu imparatorluklarca sömürülen ulusların çoğunluğu hâlâ politik ve ekonomik olarak toparlanmaya çalışıyordu ve bu da onları başka türlü hiç karşılaşmayacakları stratejik dezavantajlarla karşı karşıya bırakıyordu. Avrupa’nın devasa imparatorlukları dünyaya halen iyileşmemiş derin yaralar kazıyor, muhtemelen hepimizden daha uzun yaşayacak çatışmaları besliyordu.

İMPARATORLUK ÇAĞININ TEMEL OYUNCULARI

19. yüzyıl 20. yüzyıla dönüştüğünde, İngiliz İmparatorluğu sorgusuz sualsiz dünyanın en güçlü imparatorluğu, dünyanın gelmiş geçmiş en güçlü imparatorluğuydu. Dünya topraklarının çeyreğinden fazlasını yöneten ve neredeyse tüm saat dilimlerine yayılan ve Kraliçe Victoria tarafından yönetilen imparatorluğun üze-

rinde güneşin hiç batmadığı söylenirdi. Günün hangi saati olursa olsun, İngiltere İmparatorluğu'nun bir bölgesinde öğlen olmak üzereydi, bir diğerinde de gece.

Yahuda Aslanı

Afrika'nın büyük çoğunluğu 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Avrupalı sömürgeci güçlere yem olmasına karşın, Etiyopya hiçbir zaman fethedilmemiştir. Bu kısmen, İtalyan işgalcilere direnmek için güçlü bir bölgesel ittifak kuran Etiyopya İmparatoru II. Menelik'in (1844–1913) talihi ve maharetine bağlıdır. Bu ittifak, 1896'da Adwa Savaşı'nda İtalyan ordusunu ezerek onları işlevsel biçimde bölgeden sürmüştür. Etiyopya bundan yaklaşık kırk yıl sonra, II. Dünya Savaşı'nda kısa süreliğine İtalyan faşistlerce kuşatılmıştır. Mihver devletlerinin pek çok kısa süreli kuşatmasına karşın, Etiyopya'nın bağımsızlığı 1941'de yeniden sağlanmıştır. Ülke günümüzde de bağımsızlığını korumaktadır.

Britanya elbette tek önemli dünya gücü değildi. Çarların yönetimi altında Rusya dünya topraklarının yaklaşık yüzde 15'ini elinde tutuyordu ve boyutu neredeyse SSCB kadardı. Hiçbir zaman hafife alınmaması gereken bir güç olan Çin, Asya'nın ağırlık merkeziydi. Fransa, Osmanlı İmparatorluğu, Portekiz ve İspanya, eskiden oldukları kadar güçlü olmasalar da dünyada hâlâ hatırı sayılır güce ve nüfuza sahiptilerdi. Ortaya çıkmakta olan Japonya ve Birleşik Devletler gibi uluslar cesurca imparatorluk hırsları geliştirmişti ve bu hırslar gelecek yüzyılın gidişatını şekillendirecekti.

Ancak 1900'de Britanya çağlara damgasını vuran devasa bir imparatorluktu; Roma, Pers imparatorluklarından, İskenderiye Yunanistan'ından, (belirtmeye gerek bile yok ama) ondan sonra yüzyıl içinde ortaya çıkmış veya ortaya çıkmak üzere olan her imparatorluktan büyüktü. Avrupa Birliği resmen Avrupa'nın tamamını içerecek tek bir ülke olsaydı bile en parlak devresindeki Britanya'nın boyutunun üçte birinden az büyüklükte olurdu.

SİPERLERİN ARDINDA

Tüm Savaşları Bitirecek Savaş

"Avrupa'nın her yanında lambalar sönüyor:

Ömrümüz boyunca bir daha yandıklarını görmeyeceğiz."

—İngiliz devlet adamı Edward Grey (1862–1933)

Birinci Dünya Savaşı'nı gereksiz bir savaş olarak görmek, çoğu savaş önlenabilir olduğundan muhtemelen lüzumsuzdur. Bu Birinci Dünya Savaşı için geçerliydi: Bu savaş engellenemez, önlenemez bir savaş değildi. Ancak bu çatışmanın küresel ölçütüne bakıldığında, böylesine bir dizi gerginlik ve rahatlamayla başlaması adeta abestir. En nihayetinde, Avusturya–Macaristan yas tutarken gerçekçi olmayan taleplerde bulunduğu, Alman liderler bir genişleme fırsatı gördüğü için ve en önemlisi de, dünyaya ne kadar fazla zarar vereceğini tahmin etmesi imkânsız, dertli ve genç bir suikastçı yüzünden 16 milyonu aşkın insan öldü.

SİPERLERİN ARDINDA

Sayılp sevilen genç Avusturya–Macaristan veliahtları Arşidük Franz Ferdinand ile Düşes Hohenbergli Sophie 1914 yılının Haziran ayı sonunda Saraybosna'yı ziyaret ettiğinde, Avrupa diplomasisi hâlâ biraz gergindi. Avusturya–Macaristan, yakın zamanda Osmanlı İmparatorluğu'ndan bölgeyi ilhak etmişti ve bu karar, şehri büyümekte olan Sırp Krallığı'na eklemeyi uman Sırp milliyetçilerini rahatsız etmişti. Veliahtların ziyaretinin, Avusturya–Macaristan ile yerel yetkililer arasındaki bazı gerilimleri yumuşatması beklenmişti ancak yalnızca saniyeler içerisinde, kendini ispatlamaya çalış-

şan hevesli bir Sırp milliyetçisi olan Gavrilo Princip veliahtlara ateş açtı ve böylece barış ümitlerini yerle bir etti.

Bu suikastı takip eden hafta içerisinde Avusturya–Macaristan Almanya’yla gizli bir birlik oluşturarak gizli savaş planları yaptı. Avusturya–Macaristan yetkililerinin 23 Temmuz’da Sırbistan’a yolladığı mektup, tatmin etmelerinin imkânsız olduğunu bildikleri bir dizi talepte bulunuyordu; bunlar arasında Avusturya–Macaristan polisinin Sırp Krallığı’nda özgürce operasyonda bulunabilmesi ve kendi takdirine bağlı olarak şüphelileri tutuklayabilmesi gibi Sırbistan’ın egemenliğinin net bir ihlali de yer alıyordu. Sırbistan beş gün sonra uzlaştırmacı bir cevap göndererek ortak olarak kabul edilebilir taleplerin doğacağı pazarlıklar yapmaya açık olduklarını söyledi ancak bu yeterli değildi; Avusturya–Macaristan vakit kaybetmeden savaş ilan etti.

Almanya da kendi tarafında Osmanlı İmparatorluğu’yla gizli bir ittifak pazarlığına oturdu ve ortak bir Rusya işgalini görüşmek için bölgesel istikrarsızlıktan faydalanmaya karar verdi. 1914’ün sonunda, çatışma katmerlenerek en sonunda İttifak Devletleri (Avusturya–Macaristan, Almanya, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan) ile İtilaf Devletleri’ni (Sırbistan, Rusya, Britanya, Fransa, İtalya, Japonya ve Romanya) karşı karşıya getiren gerçek bir dünya savaşına dönüştü. Avrupa’daki çatışma sıklıkla siper savaşı, kimyasal silahlar, büyük ölçekli ağır silahlar ve hava muharebesi içeren uzun süren kuşatmalarla biçimlendi. Endüstri çağının en şiddetli teknolojileri Avrupa’nın üstüne salınarak bir genç nesli katletti, sakat bıraktı ve akıl sağlığından etti.

Bu, günümüzde muharebelerinin yanı sıra zalimlikleriyle de hatırlanan bir savaştır. Almanların stratejik olarak hiçbir savunulur neden olmaksızın RMS *Lusitania* isimli dünyanın en büyük sivil yolcu gemisini batırarak 1198 insanı öldürmesi, pek çok örnekten yalnızca biridir. Aynı zamanda bu savaş, Almanya’nın İkinci Dünya Savaşı’nda tam kapasiteyle dönecek olan kıtaya yönelik saldırgan

arzuları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getirmesiyle de hatırlanır.

Bu savaş aynı zamanda sonraki tüm büyük ölçekli savaşları karakterize edecek en uzak ittifakların da habercisidir. Hatta Sırbistan ile Rusya'yı savunmak için savaşa giren ilk ülkeler, Avrupa'nın eski muhafızları Fransa, İtalya, Britanya ve Romanya'ydı. Ancak Japonya ile Birleşik Devletler çok geçmeden Müttefikler'i, Güney Afrika da İttifak Devletleri'ni destekleyecek, dehşetin coğrafyasını genişleterek bu çatışmaya gerçek bir küresel boyut kazandıracaktı. Bu genel anlamda bir Avrupa savaşıydı ancak hiçbir zaman tam anlamıyla bir Avrupa savaşı değildi. Tüm dünya potansiyel anlamda risk altındaydı.

Hardal Gazı

Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda yeni teknolojik dehşetlerden de nasibini aldı. Bunların en berbatı, neredeyse 90000 askeri öldüren ve 1 milyondan fazlasını sakatlayan kimyasal savaştı. Bu yeni silahların en ölümcülü "diklorodietil sülfür", yani hardal gazıydı. Sarı kahverengi rengi ve acı yaban turpu kokusuyla bilinen hardal gazı, kurbanlarının gözlerini, tenlerini ve akciğer dokusunu yakıyor, onları ıstırap verici irin dolu kabarcıklarla kaplıyordu. Bu berbat bir ölüm biçimiydi ve ölmeyip savaş meydanına dönemeyecek kadar feci yaralanmış olanlar bile yaralarını ve deneyimlerinin hatıralarını hayatlarının sonuna dek beraberinde taşıyacaktı.

Müttefikler en sonunda 28 Haziran 1919'da, yani Ferdinand ile Sophie'nin suikasta kurban gidişlerinin üzerinden tam beş yıl geçmişken, İttifak Devletleri'ni yenilgiye uğrattı ve ardından gelen Versay Barış Antlaşması Almanya'yı sakatlayarak küçük düşürdü. Bu da karşılığında Almanya'da bir nesil geçmeden daha da yıkıcı olan ikinci bir savaşa yol açacak milliyetçi bir öfkeyi harmanladı.

BOLŞEVİKLERİN ZAFERİ

Çar Savaşları

“Bir balyoz camı kırabilir ancak çeliği döver.”

—Lev Troçki (1879–1940)

Rus Devrimi’nde Marksist siyaset felsefesi için bir örnek vaka yaratma ihtiyacından çok daha fazlası olup bitiyordu; ancak eğer söz konusu olan bu hedefse, Bolşevikler daha etkin bir hedef bulmak için baskı görmüş olmalıdır. Ormana götürölüp vurulmayı hak eden bir hükümdar olmuşsa, bu inkâr edilemeyecek kadar gaddar ve yetersiz olan Çar II. Nikolay’dı (1868–1918). Ancak genç devrimciler milli bir devleti sıfırdan inşa etmenin, bilhassa mevcut tarifleri kullanmayı reddediyorsanız, kolay iş olmadığını çok geçmeden öğrenecekti.

Yeni Sovyetler Birliği, adeta tek gecede insanlık tarihinin en büyük uluslarından biri oldu. Geleceğini zalim baskılar, rutin tasfiyeler, affedilemez zalimlikler ve ideolojik temelli paranoyalar belirleyecekti. Ancak aynı zamanda Nazi Almanyası’nı durdurmak için diğer tüm uluslardan daha fazla can feda edecek, Amerika Birleşik Devletleri gücü ve etkinliğinin zirvesindeyken onunla 40 yıllık bir Soğuk Savaş’tan sağ çıkacaktı. Bunları test edilmemiş bir siyasi felsefenin bayrağı altında devasa bir ölçekte başarmış olması, herhangi bir formda 70 yıl boyunca varlığını sürdürmesi, Sovyetler Birliği’nin öncü birliklerinin deneylerinin işe yaramasını ne kadar çok istediğinin bir göstergesidir.

ESKİ SOVYET TARİHİNİN ANAHTAR FİGÜRLERİ

Sovyetler Birliği'nin hikâyesi, tüm ülkelerin hikâyeleri gibi en nihayetinde insanların hikâyesidir. İşte, onun yörüngesini belirleyen birkaç kişi:

Vladimir Lenin (1870–1924)

Ölümünün üzerinden bir yüzyıl geçmişken Lenin'in bedeni halkın görmesi için hâlâ kusursuz biçimde korunmuş durumdadır. O bu ayrıcalığı elinde tutan tek büyük Sovyet liderdir. (Stalin'in bedeni, sekiz yıl boyunca Lenin'in bedeninin yanında sergilenmiş, sonra da gömülmüştür.) Lenin, Sovyetler Birliği'nin ilk döneminin yapısının ardındaki birincil siyasi ve entelektüel güçtü ve genellikle onun kurucusu olarak tanımlanır.

Alexander Bogdanov (1873–1928)

Muhteşem bir filozof, tıbbi araştırmacı, bilimkurgu yazarı ve Lenin'in yakın arkadaşı olan Bogdanov, Sovyetler Birliği'nin ideolojisini inşa etmede kilit rol oynamakla beraber, aşırı özgür düşündüğü için 1922'de idareci kademelerden kovuldu. Günümüzde insan ömrünün kan nakilleriyle süresiz olarak uzatılabileceğine dair tuhaf inancıyla tanınmaktadır.

Lev Troçki (1879–1940)

Troçki Sovyetler Birliği'nin temel kurucusu, Kızıl Ordu'nun yaratıcısıydı ve ilk on yılında yüksek mevkili bir yetkili olarak hizmet vermişti. Stalin'in yükselişiyle sonuçlanan yönetimle bir anlaşmazlık sonucu, Sovyet yönetiminin üst kademesinin dışında bırakıldı. Troçki, Stalinist otokrasinin zalim aşırılıklarını eleştirince, Stalin'in emriyle suikasta kurban gitti.

Joseph Stalin (1878–1953)

Stalin, Lenin'den sonra Sovyet tarihinin en önemli figürüdür. 30 yıl boyunca Sovyetler Birliği'ni yönetmiştir.

Nikita Kruşçev (1894–1971)

Batı'da göz korkutucu hatları, sert konuşma biçimi ve ülkesinin siyasi muhaliflerini zalimce sindirmesi nedeniyle yaygın olarak küçümsenen Kruşçev, özellikle Stalinist ölçüsüzlükleri kınadı, hatta mütevazı birtakım insancıl reformlar yapmaya girişti. Sabit fikirli komünistler onu on yıl sonra görevinden indirdi.

Karl Marx

Alman devrimci Karl Marx (1818–1883) Sovyet ideolojisinin mimarı olarak düşünülse de, düşüncelerinin tam anlamıyla devlet ölçeğinde pratiğe döküldüğünü görmeden yarım yüzyıl önce öldü. Yaşadığı dönemde evrensel olarak sömürülen ve daha iyi muamele talep edildiğinde sıklıkla şiddetle karşılaşan işçi sınıfının haklarına odaklanmıştı. Aynı zamanda ömrünün büyük kısmında Amerika Birleşik Devletleri'nde bir gerçek olan köleliğe karşı da sıklıkla metinler kaleme almıştır.

MODERN ÇİN'İN ÜÇ ÇAĞI

Uğurlu Bulut

“Çin halkı yalnızca aile ve klan gruplarına sahiptir; milli ruh yoktur, tek bir Çin’de toplanmış dört yüz milyon insana rağmen, kum tanelerinden oluşan bir örtüyüz... Konumumuz son derece tehlikeli; eğer ısrarla milliyetçiliği teşvik etmezsek ve dört yüz milyonumuzu güçlü bir ulus oluşturacak şekilde birleştirmezsek bir trajediyle karşı karşıya kalırız; ülkemizi kaybeder, ırkımızın yok oluşuna şahit oluruz.”

—Çin Cumhuriyeti Başkanı Sun Yat-sen (1866–1925)

Eğer Soğuk Savaş sonrası SSCB ile Amerika Birleşik Devletleri tarafından terk edilen “süper güç” unvanını devralacak bir ülke varsa, bu muhtemelen Çin olur. Dünyadaki en kalabalık ülke olan Çin, dünyanın gelişmekte olan endüstriyel başkentidir ve 2050 yılına gelindiğinde muhtemelen dünyanın en büyük ekonomisi olarak Amerika Birleşik Devletleri’ni yerinden edecektir. Bu, yakın tarihinin büyük kısmında yoksullaştırılmış, istikrarsızlaştırılmış ve büyük ölçekli ideolojik çatışmalarla delik deşik olmuş bir ülke için kayda değer bir başarıdır. 20. yüzyıl sürecinde hiçbir ülke Çin’den daha çok değişmemiştir ve hiçbir ülke 21. yüzyılın gidişatını etkilemek için bu kadar iyi konumlanmamıştır.

DÖNÜŞÜMDEKİ ÇİN

İkinci Dünya Savaşı’nın dışında, 20. yüzyılın gidişatında Çin tarihindeki iki en önemli olay, 244 yaşındaki Qing Hanedanı’ndan 1912’deki Çin Cumhuriyeti’ne geçiş ve Çin Cumhuriyeti’nden de 1949’daki Çin Komünist Halk Cumhuriyeti’ne geçiştir.

Qing'den Cumhuriyet'e

20. yüzyıldan önce Çin tarihsel olarak hanedanlık kontrolü altında bölünme ve birleşme arasında gidip gelmiştir. Bu, Sun Yat-sen'in liderliğini yaptığı demokrasi yanlısı eylemcilerin monarşiyi yıkarak demokratik bir cumhuriyet kurduğu 1912 tarihli Xinhai Devrimi'yle değişmiştir. Bu devlet, ciddi bir harici tehdidin, Japonya İmparatorluğu'nun ulusun varlığına tehdit oluşturduğu bir dönemde Çin birliğini kurmuştur.

Cumhuriyet'ten Halk Cumhuriyeti'ne

Çinli komünistler, İkinci Dünya Savaşı sırasında milliyetçi hükümetle askeri işbirliği içindeydi ancak 1946'dan itibaren, ekonomik reform vaadi bir devrimi tetikledi. Mao Zedong (1893–1976) anakaranın kontrolünü ele geçirdi, Çin Cumhuriyeti günümüzde kalmayı sürdürdüğü Tayvan'a çekildi.

Sovyet örneği Stalin gibi, Mao da ütopyacı vizyonunu insanları kısa vadede nasıl etkilediğiyle pek ilgilenmeden uygulamaya çalıştı. 1958–1962 tarihlerinde "İleriye Doğru Büyük Sıçrama" adını verdiği dönemde, Mao'nun dünyanın en kalabalık ülkesini beş yıldan az sürede endüstrileştirme çabaları, on milyonlarca insanın ölümüne neden oldu. Eleştiriye kapıyı açarak meşhur "yüz çiçeğin açmasına izin verme" sözüne karşın, 1966'dan başlayıp ölümüne kadar süren kültür devrimi, 15. yüzyılın İspanyol engizisyonuna komünist bir cevaptı: Çokkültürlü bir topluma tek bir ideolojiyi zoraki dayatma çabasıydı. Mao 1976'da öldüğünde, 50 milyonu aşkın ölümden doğrudan veya dolaylı olarak sorumluydu; bu açıdan tarihte emsalsizdi.

Küçük Kırmızı Kitap

Mao Zedong'un resmi olarak *Başkan Mao Zedong'dan Alıntılar* (1964) olarak basılan Küçük Kırmızı Kitap'ı, çeşitli politik mesele-

lere ilişkin iki yüz düşüncesini içerir. Bunların arasında en sık alıntılanan sözü şudur: “Siyasi güç, bir tüfeğin namlusunda filizlenir.” Bu felsefe, Gandi’nin şiddetsiz siyasi direnişi öğütleyen *satyagraha* felsefesinin adeta tam karşısıdır.

STALİNCİLİĞİN DEHŞET VERİCİ GÜCÜ

Kızıl Çar'ın Zaferi

"Tüm dünyayı baş aşağı çevirmek istiyor... Böylesi bir evladı kendi ellerimle öldüreceğim; beni rezil etti."

—Joseph Stalin'in babası Besarion Jughashvili (1850–1909)

Dünyanın istediğiniz şekilde işlemlerini sağlamak için ne kadar ileri giderdiniz? Görünüşe bakılırsa, Sovyet lider Joseph Stalin için bir sınır yoktu. Vizyonuna hizmet etmesi için ülkesini baskıcı bir polis devletine dönüştürmeye, milyonlarca çocuğu aç bırakmaya, arkadaşlarını bile öldürtmeye razıydı. Ancak aynı zamanda, işgal edildiğinde, faşistleri durdurmaya da istekliyd; bunun bedeli otuz milyon Sovyet'in hayatı olsa bile. Dahası, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Amerika Birleşik Devletleri biçiminde müreffeh ve askeri açıdan güçlü bir düşmanla karşı karşıyayken, komünist ideolojiyi muhafaza etmeye adanmıştı.

Stalin, siyaset, savaş, ideoloji ve hırsın sizi ne noktaya götürebileceğine dair ibretlik bir öyküdür. Fazla güç insanlığınızı erozyona mı uğrattıyor? Güç sahibi olmak için en donanımlı olanlar en az insani olanlar mı? Bir kere tüm dünyayı avucunuzun içine aldığınızda, avucunuzu sımsıkı kapatmanın cazibesine ne kadar direnebilirsiniz?

KOLEKTİVİZM VE PARANOYA

Kâğıt üstünde, komünizm siyasi ideolojilerin Robin Hood'udur: Zenginden alıp fakire verme iddiasındadır. Bir komünist otokrat düşüncesi, Karl Marx'ın *Komünist Manifesto*'da (1848) öne sürdüğü

ve işçi sınıfını kamu ve özel sektördeki baskıcılardan özgürleştirmeyi ve evrensel insan onuruna dayalı yeni bir toplum yaratmayı hedefleyen felsefesiyle bağdaştırmak güçtür. Buna ilaveten, pek çoğu 1930'ların ütopyacı ancak acımasızca sert kolektifleşme reform tasarıları sonucu açlıktan ölen yoksul çiftçilerin çoğunluğu oluşturduğu 30 milyon insan öldürmüş bir komünist otokrat fikri, adeta bir kavram kargaşasına neden olur. Stalin'in aralıksız sansürleri, göstermelik duruşmaları, hapis cezaları ve muhalifleri (veya yanlış yere muhalif olduğunu düşündüğü sıradan yetkilileri) infaz etme uygulamaları, Sovyetler Birliği'ni Stalin'in kişilik kültü dışında herhangi bir ideolojiyle bağdaştırmayı yavaş yavaş zorlaştırmıştır. Kişisel onaylanma ve sadakat ihtiyacı, komünist ideolojiye olan bağlılığıyla çatışmaya başlamış, en nihayetinde de onu gölgede bırakmıştır.

“Tankçılar”

1920'lerden itibaren pek çok Amerikalı ve Avrupalı solcu, cesur komünist deneyde bir umut gördü. Gelgelelim, Stalin'in zalimlikleri gitgide şiddetini artırdıkça, Marksizmin Sovyet uygulamasını savunmak da zorlaştı. Stalin'in insan hakları ihlallerini görmezden gelmeyi veya savunmayı seçenlere, Stalin'in ayaklanmaları tank kullanarak bastırma eğilimine gönderme yapılarak aşağılayıcı “tankçılar” lakabı verildi.

Ancak haklarını vermek gerek, sonraki Sovyet liderler bunun farkındaydı. Stalin'in halefi Nikita Kruşçev göreve geldikten kısa bir süre sonra, meşhur bir biçimde Stalin'in zalimliklerini ve kişilik kültü olarak nitelediği şeyi kınadı. Kruşçev'den sonraki liderler Stalin'in pek çok baskıcı politikasını yeniden dirilttiyse de, ona talep ettiği hürmeti asla vermediler. Stalin, yaşamı boyunca hükmedici bir devdi ancak ölümünden sonra büyük ölçüde milli bir utanç kaynağı olarak görüldü.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İLERLEMENİN SONU

Mutlak Savaşın Dehşeti

“Bugün biz, yarın siz.”

—I. Haile Selassie (1892–1975), Etiyopyalı sürgün imparator, ülkesi 1036’da İtalyan faşistlerin eline geçtikten sonra.

Savaş çok nadiren bir iyiye karşı kötü hikâyesidir ancak İkinci Dünya Savaşı dehşet verici bir istisnadır. Müttefikler ile saldırgan ve açıkça soykırımcı Mihver Devletleri’ni aynı ahlaki zeminde buluşturan bir argüman yapılandırmak güçtür ve bunu deneyenler, muhtemelen şanslarını zorluyordur.

İnsanlık tarihinin en büyük ve kanlı savaşı olan İkinci Dünya Savaşı, bize hem insan türü olarak potansiyel sonumuzun tohumlarını (nükleer silahlarla) hem de insan ruhunun yok oluşunu (Holokost örneğiyle) gösteren bir biçimde sona erdi. İkinci Dünya Savaşı’ndan önce, insan doğasına karşı ne kadar sinik bir yaklaşıma sahip olunursa olunsun, bir ilerleme umudu vardı. Ancak savaşın dehşetleri bizzat ilerlemeye nişan almış gibi görünüyordu ve bize iyiye ne kadar eğilimliyse, kötüye de bir o kadar eğilimli olduğunu gösterdi.

ROMA, BERLİN VE TOKYO

İkinci Dünya Savaşı’nın riskleri öylesine fazlaydı ki ve savaşın kendisi 20. yüzyılın mitolojisinin öyle büyük bir bölümünü oluşturuyordu ki, Mihver Devletleri’nin zafere ne kadar yaklaştığını

unutmak çok basittir. Japonya Pearl Harbor'a saldırarak Amerika Birleşik Devletleri'ni savaşa çekmemiş olsaydı, denizdeki Pasifik cephesinde hiçbir rakibi olmayacaktı; Nazi Almanyası kışkırtma olmaksızın saldırarak Sovyetler Birliği'ni savaşa çekmemiş olsaydı, Kıta Avrupa'sını tutacak kaynaklara sahip olabilirdi. Bildiğimiz ha-liyle küresel düzenin bekasını diktatörlerin kibrine borçluyuz.

Başlangıçta ihanetler oldu. Almanyanın Birinci Dünya Savaşı sırasındaki yayılmacı çabalarından sağ çıkan hoşnutsuzlardan Adolf Hitler (1889–1945), ulusun yaşadığı savaş sonrası ekonomik ve politik zorluklardan Yahudileri, komünistleri ve sabotajcı olarak gördüğü diğerlerini suçladı. Liderliğe yaklaşımı rasyonel değildi ve öyle olmasını da hedeflemiyordu; onun odaklandığı şey kader-di: kendi kaderi ve Almanyanın kaderi. Bir milli seçimi kaybet-tikten ve buna rağmen 1933'te şansölye olmayı garantiledikten sonra, altı yıl boyunca Nazi Almanyasını idare etti ve ardından Eylül 1939'da Polonya'yı işgal ederek dünyayı şok etti; bu olay etkin biçimde Avrupa'da savaşın fitilini ateşledi.

1922'de İtalya'da başa geçen ve hırslarını açık etmeden evvel neredeyse 20 yıl boyunca görevini sürdüren eski asker faşist lider Benito Mussolini'yle (1883–1945) karşılaştırıldığında, Hitler sarsak bir acemi sayılırdı. Mussolini büyük Avrupa savaşında nötr kala-cağına kamuoyu huzurunda söz verirken, bir yandan da kıtanın geri kalanına verdiği vaatleri nasıl ve ne zaman en etkin şekilde bozacağına dair gizliden gizliye Hitler'le stratejiler yapıyordu. Mussolini, Haziran 1940'ta Fransa'nın Nazilerce işgali sırasında ne zamandır kolladığı fırsatı buldu.

Japonya'da, batıda genellikle Hirohito ismiyle anılan İmpara-tor Shōwa (1901–1989), 1920'lerin sonunda askeri yetkililerden imparatorluk gücünü geri almış ve iştahlı bakışlarını Çin'e çevir-mişti. 1931'de anakarayı işgal etmesini, 400'e yakın büyük ölçekli kimyasal silah saldırısı ve (aralarında en kayda değer olanı 300.000 Çinli sivilin canını aldığı Aralık 1937'deki Nanking Katliamı'nın da

bulunduğu) sayısız başka zalimlik izledi. Eylül 1940'ta Almanya ve İtalya'yla Üçlü Pakt'ı imzalayarak Mihver Devletleri'ni oluşturduğunda, bunun insan hakları veya sivililerin, hatta kendilerinin ve düşmanlarının güvenliği kavramına hiçbir saygı beslemeyen üç faşist diktatör arasındaki ittifak olduğu su götürmez bir gerçektir.

En sonunda Mihver Devletleri, bir dizi hatadan sonra Müttefikler'e yenildi. Bu hataların en büyüğü Japonya için Aralık 1941'de Pearl Harbor'a saldırmasıydı; bu olay Amerikan liderlere savaşa girmek için sebep vermiş oldu ve kayda değer endüstriyel kudretini Japonların Pasifik'teki hâkimiyetini yok etmeye odaklamasına neden oldu. Yalnızca yedi ay sonra, Japonya'nın Midway Muharebesi'nde aldığı belirleyici yenilgi, onu masraflı ve sürdürülemez bir defansif konum almaya itti; Amerika tarihinde Ağustos 1945'te nükleer silah kullanan ve Hiroşima ile Nagazaki bombardımanları sırasında bir buçuk milyonu aşkın insanın ölümüne yol açan ilk ve tek ülke olduktan sonra bu konumunu bozdu.

Nazi Almanya'sının ciddi hatası, daha önceden ve çok daha kanlı bir biçimde gerçekleşti. Hitler Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'ni işgal ettiğinde, hem bağlayıcı bir saldırmazlık paktını ihlal etti hem de dünyanın en büyük ordusuyla dalaşmış oldu. Savaş boyunca verilen askeri zayıtın büyük çoğunluğu Alman ve Sovyet'ti ve bu iki devasa ordu arasındaki çatışma Nazi Almanya'sının batı yönünde genişlemek şöyle dursun, Fransa'yı işgalini sürdürmesini bile engelledi. Hem Hitler hem de Mussolini Nisan 1945'te öldü; Hitler intihar etti, Mussolini de öfkeli İtalyan sivililerin elinde öldü ve bir ay sonra Müttefikler Avrupa'da zafere kavuşmuş oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nın askeri tarihi hakkında kocaman ciltler yazılabilir ve yazılmıştır da; buna karşın savaşın tam kapsamını veya muharebelerin dramatik yörüngesini burada aktarmak imkânsız. Ancak bu çatışmanın sosyal ve politik sonuçları da savaşın kendisi kadar çığır açıcıydı; savaşın boyutu benzeri görülmemiş bir çokyüzlü barış ve insan hakları antlaşmalarını

tetiklerken, zalimlikleri insan ilerleyişinin bizzat kendisini yok etti. Bunların en dehşet verici olanı, Adolf Hitler'in tüm Avrupalı Yahudilere karşı uyguladığı planlı imha olan Holokost'tu; kıtanın savaş öncesi toplam Yahudi nüfusu olan 9 milyonun üçte ikisi, yani 6 milyonu öldürüldü. Naziler ile müttefiklerinin kullandığı yöntemler dehşet verici olduğu kadar sistematikti de ve boyutları korkunçtu. Holokost'un başka kurbanları da vardı; 100.000'i aşkın Roman, 200.000'i aşkın engelli, 10.000 lezbiyen ve eşcinsel erkek ve Almanya veya işgal edilmiş topraklarda direnen tüm insanlar. Toplamda, 11 milyon sivilin Hitler'in emirlerine bağlı olarak öldüğü tahmin edilmektedir.

Manhattan Projesi

1942 tarihli çok gizli Manhattan Projesi en nihayetinde Ağustos 1945'te Hiroşima ile Nagazaki'yi yıkacak atom bombalarının tasarımından sorumlu olsa da, bu Amerikan programı daha önceki Alman, İngiliz ve Kanadalı araştırmalar üzerine inşa edilmişti. Bilhassa erişilebilir miktarlarda zenginleştirilmiş uranyum kullanılarak bir bomba yapılabileceğini keşfeden bir İngiliz proje olan çok gizli "Tube Alloys" programına dayanıyordu.

SİYONİZM VE İSRAİL BAĞIMSIZLIĞI

Kutsal Topraklarda Bir Yahudi Ulusu

“Şimdiki Siyonistler arasındaki düşüncelere göre, gereken tek şey normal bir milli yaşamın koşullarını kurmaktır ve sonrası kendiliğinden gelir. Bu ölümcül bir hatadır.”

—Filozof Martin Buber (1878–1965)

Holokost’un uzak bir ihtimal gibi görünmesinden onyıllar önce bile, kurucu ve yeniden yapılanmacı haham Mordecai Kaplan (1881–1983), yaşamını, Yahudi halkını inançları ve kültürlerini silmesi muhtemel görünen bir yüzyıldan sağ çıkarmaya adanmıştı. İlgilenmekle beraber odaklanmadığı düşünceler arasında, bir zamanlar İsrail olarak anılan ancak uzun zamandır Osmanlı, sonrasında da İngiliz işgali altında yaşayan bölgede yeni bir Yahudi Kutsal Toprakları yaratmaya yönelik eski bir sınır politik hareket olan Siyonizm yer alıyordu.

İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, Batılı uluslar Siyonizm rüyasını gerçekleştirmeyi ve İngiliz hâkimiyetindeki Filistin bölgesinde yeni bir İsrail yaratmayı seçti. Ancak bölgede Batı destekli yeni bir ülkenin varlığı, bilhassa kendilerini birdenbire yabancı bir devletin yetkisine tabi bulan yerli Filistinliler arasında kabul görmedi.

DÜNYADA BARIŞ

İnsanlar İsrail–Filistin hakkında “Ortadoğu’da barış” bağlamında konuşmaya eğilimlidir çünkü 1948’den beri bölgede her şey karman çormandır. Bu çatışmalar, aslında daha eski bir döneme

dayanır; düello halindeki Amerika ve Sovyetlerin Soğuk Savaş dönemindeki Ortadoğu kontrolüyle paralel olan ve onu takip eden Ortadoğu'da Avrupa kontrolü, bölgeyi bir barut fıçısına döndürmüştür. Batılı güçler, bilhassa Akdeniz'in doğu kıyısındaki ülkelerin oluşturduğu Levant'a görevinin başında bulunmayan ev sahipleri gibi davranmıştır. İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İsrail'in görücüye çıkışını baştan savma biçimde idare etmesi de tipik bir sorundur.

Shoah

İngilizce konuşan yazarlar 1950'lerde geniş çapta Holokost terimini kullanmaya başladıysa da, aslında soykırım başta Yahudi toplumunda genel olarak *Shoah* veya *Ha-Shoah* (İbranice "felaket") olarak bilinir ve bu terim günümüzde de geniş çapta kullanılmaktadır.

Tabii İsrail'e yeniden yerleşen Yahudi göçmenler de Batı tarafından ciddi şekilde kurbanlaştırılmış, hedef alınmış, küresel nüfuslarının üçte birini aşkın kısmı Nazi Almanya'sı tarafından katledilmişti. Dahası, Ortadoğu'nun yerli sakinleri İkinci Dünya Savaşı'nın çapraz ateşine yakalanmıştı: Mihver Devletleri ile Müttefikler onun uğruna savaş boyunca zalimce çarpıştı; bunu Birinci Dünya Savaşı sırasında sömürgeci sistem dağılırken zaten yapmıştı. Yani temel olarak, Batı işlediği bir soykırımın travma geçiren mağdurlarını değişimli olarak hükmettiği veya uğruna dövüştüğü bir bölgeye gönderdi ve komşu ülkelerden kısmen pek az görüş alarak kendi otoritesi altında yeni bir ulus kurdu.

Buna bir de köklü dini çatışmayı ekleyin. Hristiyanların Haçlı Seferleri'yle başlayarak resmen bin yıldır Levant'ı İslami yönetimden geri almaya çalışmış olduğunu hatırlayın. Bu tartışmalı bölgenin tam ortasında kalıcı bir İsrail ulusu kurması, bir açıdan isabetli biçimde, Batı'nın uzun zamandır arzu edilen bir sonuca ulaşmak için bir halkın soykırımını sinsice sömürmesi olarak yorumlandı.

Bu, Batı'nın İslam dünyasındaki rolünü neyin oluşturduğu ve neyin oluşturmadığı üzerine bir tartışmayı tetikledi. Dolayısıyla Batı, İsrail devletini zaten harika bir konumda bırakmamıştı ve o zamandan itibaren yetmiş yıl içinde peş peşe gelen varoluşsal tehditler, şiddetli önlemler ve sınır uzlaşmazlıkları, bunun doğru-
dan bir sonucuydu.

NATO VE VARŞOVA PAKTI

Demir Perde İniyor

“İnsanlar devamlı daha iyi bir gelecek yaratmak istediklerini haykırıyor. Bu doğru değil. Gelecek kimsenin ilgilenmediği kayıtsız bir boşluk... İnsanların geleceğin efendileri olmak istemesinin tek nedeni geçmişi değiştirmek. Fotoğrafların rötuşlandığı ve biyografiler ile tarihin yeniden yazıldığı laboratuvarlara erişim için savaşıyorlar.”

—Yazar Milan Kundera (1929)

Bir fikir için tüm dünyayı yok etmeye gönüllü olur muydunuz? 20. yüzyılın ikinci yarısının büyük kısmında bu soyut bir soruydu. ABD ile SSCB bölgesel etkinlik için yarışıyor, teknolojik başarılarda birbirlerini gölgede bırakmaya çalışıyor, benzeri görülmemiş ölçüde ve sofistikelikte casusluk programları yürütüyordu ve ikisi de dünyayı defalarca kez yok etmeye yetecek nükleer silahlar toplamıştı. İnsanlığın bu dönemden sağ çıkması abes bir mucizedir.

En azından teoride, hedef soyut ve ekonomikti: ABD serbest piyasa kapitalizmini temsil ederken, SSCB komünizmi temsil ediyordu. Gelin görün ki, hiçbir şey *yalnızca* ekonomiye bağlı değildir; ekonominin kendisi bile. Komünizm ve kapitalizm kavramları, dünya güçleri arasındaki gerçek farklar için ikamelere dönüştü. Söz konusu farklar, rekabet halindeki güç hiyerarşileri ile güven çemberleriydi.

Alexander Dubçek

Ocak 1968'den başlayarak Prag Baharı olarak bilinen dönem sırasında, Çekoslovakya ender bir doktrin bileşimi altında işledi:

komünizm ve insan haklarına saygı. Göreve yeni gelen Çek genel sekreteri Alexander Dubçek (1921–1992), bu yeni siyasi yaklaşımı “insan yüzlü sosyalizm” olarak isimlendirdi. Ne yazık ki Dubçek ile Çek halkının şansına, Sovyetler Birliği bu deneyi tehlikeli gördü ve aynı yılın ağustos ayında bir işgalle onu sonlandırdı.

NATO’NUN KÖKENLERİ

1948’de Sovyetler Birliği Çekoslovakya’nın kontrolünü aldı. Avrupa çok geçmeden, Avrupa’yı iki ayrı alana ayıran bir “demir perde”yle bölündü. 1961’de kapitalist Batı Almanya ile komünist Doğu Almanya, Batı Almanya ve Doğu Almanya adlı iki ülke yaratmak üzere aralarında gerçek bir duvarla temsil edilmeye başlandı.

Bölge üzerindeki Sovyet kontrolüne karşı caydırıcılığı güçlendirmek için, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Belçika, Kanada, Danimarka, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve Portekiz’den oluşan on iki ulus, 1949’da Kuzey Atlantik Antlaşması adlı bir sözleşme imzaladı. Sözleşmeyi imzalayan ülkeler, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) olarak bilinen örgütün üyeleri oldu. Aradan geçen yıllarda 29 üyeye ulaşan NATO, o zamandan beri yürürlüktedir. Paktın 5. maddesi, üyelerden biri saldırıya uğradığında üyelerinin “saldırıya uğrayan tarafı veya tarafları desteklemesini” zorunlu kılar. Gelgelelim, 5. maddeye şimdiye dek yalnızca 11 Eylül 2001’de Amerika Birleşik Devletleri’ndeki terör saldırılarından sonra başvurulmuştur.

VARŞOVA PAKTI

1955’te SSCB ve yedi komünist ülke, benzer şekilde ortak savunma vaadi içeren Varşova Paktı’nı imzalayarak NATO’nun komünist karşıtını oluşturmuş oldu. Varşova Paktı’nın ilk üyeleri Sovyetler Birliği, Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya,

Macaristan, Polonya ve Romanya'ydı. Varşova Paktı, Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber 1991'de sona erdi.

Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya

Soğuk Savaş sırasında Batılı gazeteciler dünyayı üç kategoriye ayırdı:

- NATO'ya bağlı veya onunla ittifak halindeki ülkelerden oluşan Birinci Dünya
- Varşova Paktı'na bağlı veya onunla ittifak halindeki ülkelerden oluşan İkinci Dünya
- Diğer ülkelerden oluşan Üçüncü Dünya

Üçüncü Dünya ülkeleri genelde yüksek miktarda siyasi dalgalanmalar yaşayan, gelişmekte olan ülkeler olduğundan, "Üçüncü Dünya" ifadesi küçümseme içeren bir isim haline geldi. Ancak ortaya ilk çıktığında bununla hiçbir ilgisi yoktu. 1952'de bu terimi bulan Fransız tarihçi Alfred Sauvy (1898–1990), Üçüncü Dünya'yı Fransız Devrimi sırasındaki Üçüncü Tabaka'yla, yani toplumun nesiller boyunca marjinalleştirilmiş ancak en sonunda zafer kazanarak çıkmış kesimiyle karşılaştırıyordu.

Varşova Paktı'nın temel amacı, NATO'ya karşı ağırlık görevi görmektir. Kuzey Atlantik Antlaşması gibi, Varşova Paktı'nın 5. maddesi de tüm üyelerin bir saldırı durumunda birbirinin yardımına koşmasını talep ediyordu. Dünyamızın şansı varmış ki, "NATO ile Varşova Paktı arasında kâbusvari, kafa kafaya bir nükleer savaş senaryosu hiçbir zaman gerçekleşmedi.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE İNSAN HAKLARI

Jus Gentium ve Jus Civile

"Devlet diye bir şey yoktur
Ve kimse yalnız yaşamaz;
Açlık seçenek tanımaz
Ne vatandaşa ne de polise;
Birbirimizi sevmeli ya da ölmeliyiz."

—Şair W.H. Auden (1907–1973)

İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde dünya halkları faşizm tehdidinden ve onun beraberinde gelen benzeri görülmemiş katliamdan uyanarak kendilerine ikinci bir şans verildiğini fark ettiler. İncil'deki Nuh gibi, dünya kırk gün kırk gecelik yağmurdan sağ çıkmıştı ve tekrar yeniden kuru toprakta yürümeyi öğrenmeliydi. Gelgelelim, dünyanın yeniden yıkılmamasını garantileyen bir gökkuşağı yoktu ve Holokost'un dehşet verici mekanik etkinliği ve nükleer savaşın sergilediği eşit şekilde dehşet verici apokaliptik tehdit, insanlığın varlığını uzun bir süre sürdürüp sürdüremeyeceğine dair ciddi kuşkular doğuruyordu. Birinci Dünya Savaşı, yani güya "tüm savaşları bitirecek savaş", ola ola ancak daha dehşetlisi olan ikinci savaşın habercisi olmuştu. İnsanlığın üçüncü bir benzerinden sağ çıkması düşük bir ihtimal gibi görünüyordu.

Çok geçmeden ulusların içinde reformun yeterli olmayacağı netleşti. Ancak ulusların kendi aralarında bir reform –barış ve işbirliği talep eden bir standart– dünyayı tekrar faşizme saplanmaktan alıkoyabilir, en azından faşist ulusların Mihver Devletleri'nin topladığı türden kontrol edilmemiş gücü toplamaktan alıkoyabilirdi. Küresel insan hakları ve dünya barışı kampanyaları

tam anlamıyla başarılı değildi. Ancak kısmen başarılıydı ve bu kısmi başarıya yaşamlarımızı borçlu olabiliriz.

JUS GENTIUM

Tüm Batı hukukunun temelini oluşturan felsefi temel olan Antik Roma hukukunda hukuk temel olarak iki kategoriye bölünüyordu:

- *Jus civile* (Latince “vatandaşlar hukuku”)
- *Jus gentium* (Latince “milletler hukuku”)

Bu ayrım, ilk kentli uygarlık olan Sümerlere kadar geri gider. Satın alımları tanımlayan ve cezalar dayatan yasal belgeler yalnızca Sümer’de uygulanabilir olan *jus civile*’yi oluştururken, daha geniş anlamda bir adalet duygusuna hitap eden belgeler, herkese uygulanabilir olan bazı *jus gentium* standartlarının varlığını onaylar. Bunların en kayda değeri, evrensel insan hakları standartlarına hitap eden ve yöneticileri “kimsesizi ve dulu asla güçlüye boyun eğdirmemek için” evrensel hukuk ve sosyal refah standartları uygulamaya çağırان “Urukagina’nın Övgü Şiiri”ydi (MÖ y. 2350).

Sonradan Yahudi İncil’inde Noaşıit Kanunları cinayeti, hırsızlığı ve hayvanlara karşı zulmü sadece Yahudilere değil, tüm insanlığa yasaklar (Yaratılış 9:5-6). Ve daha önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi hem Pers İmparatorluğu’nun Büyük Kiros’u hem de Hint İmparatoru Asoka kendi bölgelerinde uygulanabilir evrensel insan hakları standartlarının varlığını onaylamıştır. Daha sonra gelen pek çok hükümdar, küçük veya büyük ölçülerde aynısını yapmıştır. Bilhassa Hristiyanlık ve İslam –bin yılı aşkın zaman boyunca dünyaya hükmeden iki dini ideoloji– insan hakları için evrensel standartları onaylar; gerçi bu iki gelenekte de hükümdarların devamlı surette bunları kabul etmesi sık olan bir şey değildir.

Daha yenilerde İkinci Dünya Savaşı küresel bir inanç krizi ortaya çıkarmıştır. Holokost'un benzeri görülmemiş derecede etkili, büyük ölçekli katliamı ve yeni bir nükleer yok oluş tehdidiyle karşı karşıyayken, kurucu Birleşmiş Milletler (BM) diplomatı ve Amerikan eski *first lady* Eleanor Roosevelt (1884–1962) BM tarafından benimsenen ilk insan hakları antlaşması olan *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'ni yazdı. Ertesi yıl, uluslararası toplum, çatışma zamanında askerler ile sivillere muameleye ilişkin bir dizi antlaşmayı içeren Cenevre Sözleşmeleri'nin gözden geçirilmiş geniş bir versiyonunu benimsedi.

Sözleşme'nin bölümleri şöyledir:

- Giriş: İnsan hakları kavramını tanımlar ve savunur.
- 1. Madde: İnsanların vatandaşlıktan değil, doğuştan haklara sahip olduğunu belirler.
- 2. Madde: Genel anlamda ayrımcılığı yasaklar.
- 3. Madde: Bireyin yaşam, özgürlük ve güvenlik hakkını beyan eder.
- 4. Madde: Köleliği yasaklar.
- 5. Madde: İşkenceyi yasaklar.
- 6. Madde: Hakların her yerde geçerli olduğunu beyan eder.
- 7. Madde: Ayrımcılık olmaksızın eşit koruma talep eder.
- 8. Madde: Ulusların vatandaşların insan haklarını korumasını talep eder.
- 9. Madde: Keyfi cezalandırmaları yasaklar.
- 10. Madde: Cezai kovuşturmalarda adil yargılama talep eder.
- 11. Madde: Masumiyet karinesi ve hukuki danışmanlığa erişim talep eder.
- 12. Madde: Taciz ve iftirayı yasaklar.
- 13. Madde: Seyahat etme özgürlüğünü korur.
- 14. Madde: Yasal sığınma hakkını korur.
- 15. Madde: Uyruk hakkını korur.

- 16. Madde: Evlenme hakkını korur ve zoraki evlilikleri yasaklar.
- 17. Madde: Mülk hakkını korur.
- 18. Madde: Din özgürlüğü hakkını korur.
- 19. Madde: İfade özgürlüğünü korur.
- 20. Madde: Toplanma özgürlüğünü korur.
- 21. Madde: Oy verme hakkını korur.
- 22. Madde: Sosyal güvence hakkını korur.
- 23. Madde: Çalışma, eşit ücret ve işçi sendikaları özgürlüğünü korur.
- 24. Madde: Tatiller ile dinlenme/serbest zaman hakkını korur.
- 25. Madde: Bilhassa anneler ile çocuklar için sosyal güvenlik ağını korur.
- 26. Madde: Eğitim hakkını korur.
- 27. Madde: Entelektüel haklar, sanat ve bilimi korur.
- 28. Madde: İnsan haklarını korumak için uluslararası yapılara çağrıda bulunur.
- 29. Madde: Başkalarının haklarını korumak için bireysel bir görev ifade eder.

O zamandan beri Birleşmiş Milletler, her biri ülkelerin uyumu hakkında rapor veren bir komiteye bağlı olan dokuz adet daha belirli insan hakları antlaşmaları kabul etmiştir. Bu antlaşmalar şöyledir:

- Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (1965)
- Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966)
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966)
- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşme (1979)
- İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme (1984)

- Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989)
- Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (1990)
- Zorla Kaybedilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Sözleşme (2006)
- Engelli Kişilerin Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme (2006)

SOYKIRIMI TANIMLAMAK

Polonyalı avukat Raphael Lemkin (1900–1959) artık Ermeni Soykırımı olarak isimlendirilen olayı incelerken, büyük ölçekli zulümleri ifade etmek için “barbarlık” terimini ortaya atmıştı. Ne var ki, bu terimin yetersiz olduğunu hissediyordu. Yahudi olan Lemkin, Holokost’ta ailesinin 49 ferdini kaybettikten sonra, bu türden yüksek oranda hedeflenmiş büyük ölçekli ırkçı şiddeti tanımlamak için yeni bir ahlaki kelime dağarcığına ihtiyaç olduğunu tespit etmişti. Winston Churchill, zamanında “İsmi olmayan bir suçun huzurundayız” demişti. Lemkin ona yeni bir isim verdi: Soykırım. Bu terimi ilk kullanan ve tanımlayan oydu. *Axis Rule in Occupied Europe* (1944) eserinde şöyle yazmıştı:

“Yeni kavrayışlar yeni terimler gerektirir. ‘Soykırım’dan kastımız, bir millet veya bir etnik grubun yok edilmesidir. Yazar tarafından eski bir uygulamayı modern gelişimi içinde ifade etmek için ortaya çıkartılmış bu yeni sözcük (İng. *genocide*), Antik Yunanca *genos* (ırk, kabile) sözcüğü ile Latince *cide* (öldürme) sözcüğünün bir araya gelmesiyle ortaya çıkmıştır ve formasyonuyla tiranöldürme, *adamöldürme, **çocuköldürme*** gibi sözcüklere denk gelir. Kabaca soykırım, sadece bir ulusun tüm üyelerinin toplu katledilmesi haricinde, muhakkak bir ulusun ani yok edilişi anlamına gelmek zorunda değildir. Daha ziyade,

* Tyrannicide. (çev.)

** Homicide. (çev.)

*** Infanticide. (çev.)

doğrudan onları yok etme amacıyla, milli grupların yaşamının elzem temellerinin yok edilmesini hedefleyen farklı eylemlerin koordineli bir planını simgelemek amacıyla.”

Lemkin’in ortaya koyduğu çerçeve, bu tür büyük ölçekli zulümleri görmemizi sağlayan en etkili mercek haline geldi. 1948’de, en çok “Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Kararı” olarak bilinen BM 260. Genel Kurul Kararı, büyük oranda Lemkin’in çalışmasına dayanarak hazırlandı ve geçirildi.

İnsanları savaş suçları ve başka insan hakları ihlalleri için yargılamak adına mahkemeler oluşturma çabaları oldu. En başarılı küresel insan hakları mahkemesi, Hollanda’nın Lahey kentinde bulunan Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) oldu. Bu mahkeme, 1945 ve 1946’daki Nazi savaş suçlularını yargılayan Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi’nden türemiştir ve 1998’de kurulduğundan beri kırk bireyi yargılamıştır. Daha belirli koşullar sıklıkla yeni insan hakları mahkemelerinin yaratılmasını gerektelendirir. 1993’te BM tarafından kurulan eski Yugoslavya için Uluslararası Ceza Mahkemesi, 161 eski Bosnalı savaş suçlusunu, yani UCM’nin dava açtığı insan sayısının 40 katını aşkın insanı yargılamıştır.

PASİF DİRENİŞ VE AKTİVİST GELENEK

Scholl, Gandhi, King

“Her toplulukta, bir grup meleksi bozguncuya ihtiyacımız var. Gücümüz, her şeyi işlemez kılabilmekte yatıyor. Sahip olduğumuz tek silah bedenlerimiz. Ve onları çarkları durdurabileceğimiz yerlere sokmamız gerekiyor.”

—Amerikalı sivil haklar eylemcisi ve örgütleyicisi Bayard Rustin (1912–1987)

Amerikalı siyaset bilimci Gene Sharp (1928), havada uçakla yazı yazmaktan boykotlara, genel grevlerden kaba davranışlara dek uzanan tam 198 adet şiddet içermeyen aktivizm yöntemi belirlemiştir. Bu listeyi kendi başına bulmamıştır; 20. yüzyıl aktivizminin ustalarını incelemiş ve notlar tutmuştur. Belirsiz bir geleceğe doğru bakarken ve onu etkilemek için fırsatlar üzerine düşünüp taşınırken bundan çok daha kötüsünü yapabiliirdik.

20. yüzyıl boyunca şiddet içermeyen pasif direnişe ilham veren pek çok aktivist arasında üç kişi öne çıkar. Bu isimler şöyledir:

- Sophie Scholl (1921–1943), Münih Üniversitesi’nde Nazi karşıtı protestocuları “Beyaz Gül” isimli gayriresmi bir grup altında toplamıştır. Nazi şiddetini kınayan kitapçıklar dağıtırken yakalandıktan sonra hemen vatan hainliğinden infaz edilmiştir.
- Mahatma Gandhi (1869–1948), Hint avukat, filozof ve dünyanın en büyük bağımsızlık hareketinin lideridir. Ülkesinin Büyük Britanya’dan bağımsızlığını kazanmayı başardığını görece kadar yaşadysa da, Hindu–Müslüman birlikler kurma isteğine

itiraz eden Müslüman karşıtı bir Hindu milliyetçisi tarafından suikasta kurban gitmiştir.

- Martin Luther King Jr. (1929–1968), Afrikalı Amerikalı sivil haklar örgütçüsü ve boykotlar, yürüyüşler ve diğer bozgun-cu eylemlerle güneydeki ırk ayrımı ve segregasyon sistemini bozmak için uğraşan ikinci nesil bir Baptist papaz. Çalışmaları, başka pek çok şeyin yanı sıra, doğrudan 1964 tarihli Amerikan Sivil Haklar Yasası'nın geçmesine yol vermiştir. Pek çok insan onun yalnız hareket etmediğine inansa da (ve 1999 tarihinde sivil jüri buna karar vermiş olsa da), beyaz milliyetçi James Earl Ray tarafından suikasta kurban gitmiştir.

Elbette gerekçelendirilmiş şiddetli direniş de 20. yüzyıl tarihinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı'nda, Fransız ve İtalyan direnişi olmasaydı, Nazilerin işgali altındaki ülkelerde Müttefiklerin şansı çok daha az olurdu. King ve Gandhi gibi şiddeti benimsemeyen devrimcilerin başarısının sebeplerinden biri –ve güvenliklerinin geçici garantörlerinden biri– daha militan çağdaşlarının bu hareketlerin başına geçip onları silahlandırabilecek olmasıydı.

Bu, şiddete başvurmayan protestocuların daima karşılaşmış olduğu bir zorluktur: Çalışmalarının etkinliğiyle yalnızca şiddetli protestodan daha saygın ve onun daha tehlikesiz bir alternatifi olduklarını değil, esasen demokratik reformu geçirmenin daha iyi bir yolunu temsil ettiklerini kanıtlarlar. Bu iddiayı ne kadar isabetli şekilde yaptıkları yoğun bir tartışma konusudur ve Gandhi ile King gibi şiddet içermeyen direnişin en sadık uygulayıcıları bile şiddet içeren yöntemlere izin verilebilecek durumlar olduğunu itiraf etmiştir.

Satyagraha

Gandi şiddet içermeyen pasif direniş felsefesine kabaca “inatçı gerçek” olarak tercüme edilebilecek *satyagraha* adını vermiştir. Bunun altında yatan düşünce, onun hedefleri için soyut veya elverişli olması değildi; bundan çok uzaktı. Düşünce, baskıcı bir güç yapısını doğrudan ondan daha inatçı olarak tüketmenin mümkün olmasıydı.

İMPARATORLUKLARIN ALACAKARANLIĞI

Devrim Çağı

“İsyan ettiğimizde bunu belirli bir kültür için yapmayız. İsyan ederiz çünkü pek çok sebepten ötürü artık nefes alamıyoruzdur.”

—Yazar Frantz Fanon (1925–1961)

20. yüzyılın başındaki imparatorluk kavgaları ve 20. yüzyılın ortası ve sonundaki Soğuk Savaş arasında, devasa Avrupalı imparatorluklar ve ideolojilerinin hepsi söyleyeceğini söylemiştir. Ancak gündelik yaşamlarına devam etmeye çalışan gerçek insanlar, henüz söz hakkı elde edememişti ve dünya üstündeki Avrupalı hâkimiyetinden geriye kalan, çok geçmeden sona erecekti. 20. yüzyıl sonuna gelindiğinde Avrupa ülkeleri neredeyse sadece Avrupa kıtasını idare ediyordu.

BİR İMPARATORLUĞU ON YILDA NASIL KAYBEDERSİNİZ

Avrupa ile Avrupalıların kurduğu Amerika Birleşik Devletleri’nin 20. yüzyılın başında ne kadar güçlü olduklarının altı ne kadar çizilse azdır ancak matematik bize bir ipucu verebilir. 1900’de Avusturyalı büyük haritacı Alexander Supan (1847–1920) Avrupa hâkimiyetinin tam kapsamını yüzdelerle hesapladı. Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri o sıralar beraberce Avrupa’nın (elbette) yüzde 100’ünü, Avustralya’nın yüzde 100’ünü, Polinezya’nın yüzde 98,9’unu, Afrika’nın yüzde 90,4’ünü, Asya’nın yüzde 56,5’ini ve Amerika’nın yüzde 27,2’sini kontrol ediyordu. Bu da 1900’de Avru-

pa ile Amerika Birleşik Devletleri'nin beraberce Antarktika dışında dünyanın tüm kara kütlelerinin yüzde 62,5'ini kontrol ettiği anlamına gelir.

Yüzyılın sonuna doğru, bunun neredeyse tamamını çeşitli ulusalcı bağımsızlık hareketleriyle kaybetmişlerdi. Dünyanın en büyük imparatorluğu olan İngiliz İmparatorluğu, bilhassa ağır bir darbe almış, 1920'de 35 milyon kilometrekareyi kontrol ederken, birden az yüzyıl sonra 315.000 kilometrekarelik Britanya Adaları'nın yalnızca bir kısmını kontrol etmeye başlamıştı (ve muhtemel Kuzey İrlanda ve İskoçya bağımsızlık referandumları da yoldaydı). Diğer Avrupalı imparatorluklar da kolonilerini kaybetmişti ve Avrupa'nın dünyadaki göreceli önemi ciddi şekilde azalmıştı. Endüstrileşme ve ekonomik güç Avrupa'nın eski tebaa uluslarına yayılırken, kıtanın bir daha asla o kadar önemli olmayacağını söylemek yerinde olacaktır.

Eski İngiliz İmparatorluğu

Ülke	Bağımsızlık Yılı
Yeni Zelanda	1907
Güney Afrika	1910
Mısır	1922
İrlanda (Kuzey İrlanda hariç)	1922
Kanada	1931
Avustralya	1942
Hindistan	1947
İsrail-Filistin	1948
Myanmar (Burma)	1948
Sri Lanka	1948
Pakistan	1956
Sudan	1956
Gana	1957

Ülke	Bağımsızlık Yılı
Malezya	1957
Kıbrıs	1960
Nijerya	1960
Kamerun	1961
Sierra Leone	1961
Tanzanya	1961
Jamaika	1962
Trinidad ve Tobago	1962
Uganda	1962
Kenya	1963
Malavi	1964
Malta	1964
Zambiya	1964
Gambiya	1965
Maldivler	1965
Barbados	1966
Botsvana	1966
Guyana	1966
Lesotho	1966
Yemen	1967
Mauritius	1968
Svaziland	1968
Fiji	1970
Tonga	1970
Bahreyn	1971
Katar	1971
Birleşik Arap Emirlikleri	1971
Bahamalar	1973
Grenada	1974
Seyşeller	1976
Dominika	1978
Solomon Adaları	1978

Ülke	Bağımsızlık Yılı
Tuvalu	1978
Kiribati	1979
Saint Lucia	1979
Saint Vincent ve Grenadinler	1979
Zimbabve (eski Rodezya)	1980
Antigua ve Barbuda	1981
Belize	1981
Saint Kitts ve Nevis	1983
Brunei	1984

Demek Devrim İstiyorsun

20. yüzyıl, pek çok ulusun ve koloninin daha büyük imparatorluklardan ayrıldığı bir yüzyıldı ancak hikâye ne 1907’de Yeni Zelanda’yla başladı ne de 1907’den önce bu imparatorluklara karşı ayaklananlar daima başarısızlığa mahkûm olmuştu. İngiliz İmparatorluğu, George Washington’ın (1732–1799) yönettiği sömürgeci Amerikalıların karşısında aldığı yenilgiyle başa çıkmalıydı. Napolyon’un altındaki Fransızlar, stratejik dahi Toussaint–Louverture (1743–1803) tarafından örgütlenen ve başta onun tarafından yönetilen bir köle ordusu tarafından ciddi bir yenilgiye uğramıştı ve bunun sonucu, Haiti’nin iki yüzyılı aşkın süre boyunca bağımsız kalması olmuştu. Buna ek olarak Latin Amerika’daki İspanyol ordusu, Simón Bolívar (1783–1830) tarafından yönetilen bir bağımsızlık hareketinin ağırlığı altında çatırdamıştı; sadece Bolivya onun adını taşısa da, Kolombiya, Ekvador, Panama, Peru ve Venezuela da onun hareketinin bayrağı altında bağımsızlıklarını kazanmıştır. İmparatorluklar olduğu sürece isyancılar da olmuştur ve bazen –sık olmasa da arada bir– isyancılar kazanmıştır.

KİTLESEL MEDYA ÇAĞINDA KADIN ÖZGÜRLÜK HAREKETİ

İkinci Dalga

“Ayakkabı uymuyorsa, ayağı mı değiştiririz?”

—Gloria Steinem (1934)

Çoksatan *Kadınlığın Gizemi* (1963) kitabında National Organization for Women (NOW) Kurucu Başkanı Betty Friedan, “ismi olmayan sorun”dan bahsetmiştir: zoraki tam zamanlı evliliğe ve tam zamanlı anneliğe kanalize edilmiş bir yaşamın baskıcı katılığı. Konvansiyonel bilgilerimiz, bize aynı zamanda “ikinci dalga feminizm” olarak bilinen kadın özgürlük hareketinin, İkinci Dünya Savaşı sırasında kadınların sivil işgücünü idare edebileceklerini fark etmesinin bir yan etkisi olarak ortaya çıktığını söyler; ancak bu bir grup olarak kadınlara fazla şok edici gelmiş olmamalıdır. Yasal bir mesele ve kültürel bir beklenti olarak işyeri eşitliğini gerçeğe çevirmek için örgütlenmek, başlı başına farklı bir meseleydi.

Birinci dalga feminizm Batı’nın büyük kısmında halihazırda birincil hedefine erişmişti: Büyük ölçekli cinsiyet temelli oy verme ayrımcılığına son vermişti. Bu kadınlara geçmişte politikacıların âdet olarak kabul ettiği başka cinsiyet temelli ayrımcılık türlerinin bazılarını alt etmek için yeni bir araç verdi. İkinci dalga aktivistlerin bilhassa ilgilendiği alan işgücüydü. Cinsiyet temelli ayrımcılık yaygındı ve kadınların tam zamanlı ücretsiz ev işine adanmış (ve pek çok durumda buna zorlandıkları) bir hayat yaşamaları bekleniyordu. Bu beklentiden özgürleşmek, ikinci dalga feminist hareketin merkezindeydi. İkinci dalga hareketin ilgilendiği diğer

konular arasında cinsel saldırıya karşı yasalar, doğum kontrolüne ve kürtaja erişim ve mülkiyet hakkı yer alıyordu. Ancak hiçbir şey ikinci dalga için kadınların kendi adına büyük ölçekli ekonomik güce erişmesini engelleyen işyeri ayrımcılığını ortadan kaldırmak kadar önemli değildi.

Kesişimsellik

Batı'da bir kadın hareketi ne kadar zamandır varsa, renkli kadınlar da o kadar zamandır onun orta sınıf beyaz kadının yaşamı dışına düşen meselelere eğilmekte iyi iş çıkarmadığını savunmuştur. 1896'da Afrikalı Amerikalı feminist Mary Church Terrell (1863–1954), feministler ile ilk ırksal adalet hareketinin çalışmaları arasındaki kesişimlere işaret etmek için Ulusal Renkli Kadınlar Birliği'nin (National Association of Colored Women) kurucularından olmuştur. Ancak ırk ve cinsiyet tek kesişme noktaları değildir; örneğin feminist hareket engelli kadınları gözden kaçırmaya eğilimliken, engelli hakları hareketi engelli erkeklere öncelik vermeye eğilimlidir. Ayrımcılığa uğrayan çoğu potansiyel hedef, pek çok farklı cephede saldırıya uğrarken (ırk, cinsiyet, cinsel yönelim, cinsel kimlik, engellilik hali, sınıf, milliyet, yaş vs.), belirli bir ayrımcılıkla mücadele eden hareketler, tek seferde yalnızca tek bir cephede savaşılmaya eğilimlidir.

1989'da Columbia hukuk bilgini ve daimi yüksek mahkeme adayı Kimberlé Crenshaw (1959), “kesişimcilik” terimini, Terrell'inki gibi insanların tek seferde birden fazla baskı türünün hedefi olabileceğini gösteren perspektiflere hitaben icat etmiştir. Bu terim o zamandan beri çağdaş feminist kelime dağarcığının büyük bir parçası haline gelmiştir.

İşyeri ayrımcılığının en kötü biçimleri 1964 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Sivil Haklar Yasası ve 1975 tarihli İngiliz Cinsiyet Ayrımcılığı Yasası gibi yasalarla teknik olarak yasaklanmış olsa da, Dünya Ekonomik Forumu'nun (WEF) yaptığı 2016 tarihli bir çalışmada, ikinci dalganın başlangıcından elli yıl sonra dünyadaki

her ÷lkede hâlâ cinsiyet bazlı bir maaş uçurumunun mevcut olduğunu tespit etmiştir. Bir kadının bir erkeğin kazandığı her dolara karşı ortalama 88 sent kazandığı İzlanda, bu açıdan dünyadaki diğer tüm ÷lkelerden üstündür; listenin en sonunda, rakamın yalnızca 52 sent olduğu Yemen gelir. Bununla birlikte, İngiltere (75 sent) ve Amerika Birleşik Devletleri (72 sent) gibi ikinci dalga hareketi sırasında kaydettikleri ilerlemeyle kutlanan ÷lkeler, listenin ilk onunda bile yer almaz ve Ruanda (80 sent) ve Nikaragua (78 sent) gibi genellikle cinsiyet konusunda daha gerici oldukları klişesine inanılan pek çok ÷lkenin gerisinde yer alır.

KORE, VIETNAM VE AFGANİSTAN

Soğuk Savaş Isınıyor

“Güç dengelerine odaklanmış olsaydık, iki saat içinde yenilgiye uğrardık. Biz bir halk savaşı veriyorduk.”

—Kuzey Vietnam Savunma Bakanı Võ Nguyên Giáp
(1911–2013)

Soğuk Savaş'ın en grotesk yanlarından biri, ABD ile SSCB'nin devasa üçüncü parti zayiata karşı takındığı umursamaz tavidir. SSCB 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında, sonunda 1,5 milyon Vietnamlının hayatına mal olacak ABD'nin Vietnam'a müdahalesini kasten kışkırttı, tırmandırdı ve ABD de 1980'lerde en sonunda 2 milyon Afgan'ın hayatına mal olacak Afganistan'daki Sovyet müdahalesini kışkırttı ve tırmandırdı.

İki savaş da “kazanan” ülkeler, o savaşlarda çarpışan ülkeler değildi; onları stratejik sebeplerle kasten tırmandıran ajan provokatörlerdi. Tarih Vietnam Savaşı'nı SSCB'nin, Sovyet–Afgan Savaşı'nı ise ABD'nin kazandığını tam anlamıyla öne süremez ancak etkin sonuçlar bunlar oldu. Onlar tuzaktı. Üstelik kurbanlarının büyük çoğunluğu da ne Amerikalıydı ne de Sovyet.

İMPARATORLUĞUN BEDELİ

NATO ülkeleri de, Varşova Paktı ülkeleri de dünyayı defalarca kez yok etmeye yetecek kadar nükleer silaha erişime sahipti, dolayısıyla doğrudan çarpışmanın “sıcak savaş” ihtimali, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulanabilir değildi. Daha doğrusu en azından böylesi bir savaştan sağ kurtulmak mümkün olmazdı. Dolayısıyla

gezegeni nükleerle sonlandırmak yerine Amerika ve Sovyetler Birliği kendi sivilleri için kısmen daha güvenli olan ancak üstüne mücadele ettikleri ülkelerin sivil nüfusu üstünde dehşet verici bir etkide bulunan bir dizi savaşta karşı karşıya geldi.

Bu türden ilk temel çatışma, komünist Kuzey Kore'nin demokratik Güney Kore'yi işgalini takiben çıkan Kore Savaşı'ydı (1950–1953). Çin ve Sovyetler Birliği Kuzey'i, Amerika ise Güney'i destekledi ve sonuçta savaş 2,7 milyon Koreli sivilin hayatına mal oldu. Bu savaş teknik olarak hiç sona ermedi. Yetmiş yıl sonra Kuzey ve Güney Kore hâlâ onları ayıran ciddi ölçüde mayınlı gayriaskeri bir bölgeyle ayrılan, ateşkes halindeki iki ayrı ülke olarak işler.

Sovyetler, Kore örneğini takip ederek, komünist Kuzey Vietnam'ın ülkeyi cebren birleştirme amacıyla güneydeki milliyetçi Vietnam Cumhuriyeti'ni işgal ettiği Vietnam Savaşı'na (1955–1975) daha dolaylı şekilde müdahale etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Güney Vietnam'ın yardımına gelmiş ancak hiçbir zaman açıkça dile getirdiği bir çıkış stratejisi veya bir erişilebilir hedefler listesi dillendirmemiştir. Bunun için doğru düzgün bir sebep göstermeyen üç başkanın yönetimi altında on yılı aşkın askeri müdahaleden sonra, Amerika savaştan çekildi ve Kuzey Vietnam 1976'da kontrolü ele geçirdi.

Sovyetler de, komünist Afganistan Demokratik Halk Partisi, Afganistan'ın kontrolünü alarak bir dizi seküler reform yapmaya başladıktan sonra, 1978'de kendini benzer bir durumda buldu. Sovyetler yeni hükümeti korumak için birlikler yolladı, Amerika Birleşik Devletleri de el altından onu devirmenin yolunu arayan dinci milisleri destekledi ve bunun sonucu, Sovyet ordusunu tüketen on yıllık bir savaş ve dolaylı olarak Taliban ile El Kaide gibi iki terörist örgütün yükselmesi oldu.

Bu üç örnek, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği için aynı sorunu temsil ediyordu: İki ülke de ideolojisi için öyle bir öncü haline gelmişti ki, bu tür vakalara müdahale *etmemek* geniş

çapta askeri zayıflık göstergesi olarak yorumlanırdı. Tıpkı Haçlı Seferleri'nde olduğu gibi, iki ülke öyle güçlü hale geldi ki, liderleri yalnızca aralarındaki dünyayı bölüşme hakları olduğunu düşünmekle kalmadı, bunu yapmak için aktif bir sorumluluğa da sahipti.

Mücahitler

Mücahit terimi artık Batı'da İslamcı gerilla savaşçıları için kullanılsa da, ister hayırseverlik (örneğin ıstırap ve ihtiyaca karşı cihat) işi yapsınlar, misyonerler olarak inancı yaysınlar (çaresizliğe karşı cihat) veya bir üniversitede İslami teoloji öğretsinler (cehaletle karşı cihat), cihatta bulunan herhangi bir kişi anlamına gelir.

NEOLİBERAL DÜZEN

Batı'da Serbest Pazar Kapitalizmi

"On yedi yıl önce başkanlığa adaylığımı koyduğumda bana çağın gerisinde olduğum söylendi. Şimdi ise herkes çağın ilerisinde olduğumu söylüyor. Söyleyebileceğim tek şey, zamanın kesinlikle aldatıcı bir ortak olduğudur."

—Barry Goldwater (1909–1998), 1981 tarihli bir konuşmasından.

16. yüzyıldan itibaren Batı'yı sömürgeleştiren Avrupalı imparatorluklar ticariydi. Aynı türden ticaret kanalları aracılığıyla ve kumaş ile baharat ticareti yaparken kullandıkları ticari felsefeyle, fetih, köleleştirme ve soykırımı beslediler. Dolayısıyla serbest pazar kapitalizmi dediğimiz ekonomik felsefenin siyaset felsefecileri veya ekonomistler arasında bir diyalog sırasında başladığını söylemek yanlış olur. Bu pazarlıkla başlamıştır. Gerçi 14 Eylül 1974 akşamında ekonomist Arthur Laffer'ın Dick Cheney ve Donald Rumsfeld'le beraber Washington'da Two Continents Restoranı'nda akşam yemeği yerken bir peçeteye küresel politikayı ebediyen değiştirecek bir şey karaladığı bir an vardır.

Artık Ulusal Amerikan Tarih Müzesi'nde sergilenen bir beyaz kumaş peçetede vergilendirme ile devlet geliri arasındaki ilişkiyi gösteren basit bir kavisli çizgi grafik vardı. Vergi yüzde 0, devlet bir şey almaz. Vergi yüzde 100, diye öne sürüyordu Laffer, devlet yine bir şey almaz çünkü insanların her halükârda vergi olarak dağıtacağı parayı kazanma güdüsü olmaz. Bu sayıların arasında bir yerde, en etkili nokta yatıyordu: kazançları özendirmeye yetecek kadar düşük ancak elzem devlet programlarını finanse

edecek kadar yüksek bir vergi oranı. Bu sayıya ulaşmak vergileri yükseltmemizi gerektirebilse de, Laffer'in öne sürdüğüne göre, bundan daha çok, onları düşürmemizi gerektiriyordu. Destekçileri tarafından arz yönlü iktisat, eleştirmenleri tarafından da damlama ekonomisi olarak anılan bu düşünce, çeşitli ölçülerde, o zamandan beri her kıtadaki her önemli partide mali olarak muhafazakâr sosyal politikaları etkilemiştir.

NEOLİBERALİZM VE NEO-MUHAFAZAKÂRLIK

Önde gelen hiçbir seçilmiş yetkili kendisinden neoliberal veya neo-muhafazakâr olarak bahsetmez; bu terimlerin tam olarak ne anlama geldiği üzerinde uzlaşan iki düşünür bulmak da zordur. Ancak bu terimler, her ne kadar sınırları bulanık olabilse de, akademik çevrelerde geniş çapta kabul edilmiştir.

Öncelikle, "liberal" ile "muhafazakâr"ın bu bağlamda karşıt anlamlı olmadıklarını, hatta birtakım aynı genel trendlere atıfta bulunmak için kullanıldığını belirtmek önemlidir. Bir ekonomistin "liberal" dediği şey, bizim politikada liberal olarak andığımız şeyin tam tersi olan serbest pazar kapitalizmi, yani minimal vergilendirme ve minimal finansal düzenlemedir. Dolayısıyla bir ekonomist size bir liberal, bir politikacı da size muhafazakâr diyorsa, aslında aynı şeyi söylemektedirler.

Ekonomide neoliberalizm, sosyal refah programlarının genişlemesine karşı liberal ters tepkiyi ve özellikle 1970 sonrası, bir türüyle arz yönlü iktisada inananların savunduğu, kapitalizmin sosyal refah karşıtı türünü ifade eder. Neoliberal politikalar iki temel Amerikan siyasi partisinde de yansıma bulsa da, tüm kapitalizm biçimlerini ifade etmez.

Sol siyasi partilerde neoliberal politikalar genellikle her şeyi kapsayan bir taahhütten çok, bir taviz olarak sunulur. Amerikan Başkanı Bill Clinton'ın 1992 tarihli kampanyası, "bildiğimiz anlam-

da refahın sonu”nu vaat ediyordu ve bir “çalışma refahı” sistemine geçiş, Clinton bazı alakasız sosyal refah programlarını korumuş ve hatta genişletmiş olsa da, bir neoliberal politikanın net bir örneğidir.

Keynesçi Ekonomiye Karşı Kemer Sıkma

Bir ülke gerilemedeyse, hükümeti daha mı fazla para harcamalı, yoksa daha az mı? İlk bakışta ikisi için de iyi argümanlar verilebilir.

Kötü bir ekonomik durumdan çıkmak için daha fazla para harcamak için en iyi argüman, başkan Franklin D. Roosevelt (1882–1945) altında muazzam şekilde artan federal harcamanın istihdam yaratmak ve sosyal refahı teşvik etmek için kamu sektörü parasını özel sektöre aktararak ekonomiyi düzlüğe çıkarmış gibi görüldüğü, 1930’ların Büyük Bunalım’ıydı. Bu Keynesçi ekonomi olarak anılan sistemi Batılı akademik çevrelerde en geniş çapta kabul edilen ekonomi felsefesi olan İngiliz ekonomist John Maynard Keynes’in (1883–1946) geleneksel olarak tercih ettiği yaklaşımdır.

Neoliberalizm tasarruf denen alternatif bir yaklaşımı tercih eder. Arz yönlü iktisadın ilham verdiği kemer sıkma, eğer vergileri özellikle yatırımcılar ve şirketler için kesintiye uğrattırsanız, özel sektör harcamasının ve yatırımının artacağı, böylece ciddi bir devlet müdahalesi ihtiyacını engelleyeceği inancıyla işler. Elbette vergi kesmek için devlet harcamasını *düşürmeniz* gerekir. Bu da bir gerileme sırasında halihazırda yoksulluğa itilen ciddi sayıda insanın devlet yardım sistemlerinin de daraldığını gördüğü istenmeyen bir durum yaratır.

Kemer sıkma, henüz net bir başarı hikâyesi üretmedi. Tarih şimdiye dek yatırımcıların, genellikle özel şirketlerin işgüçlerini ciddi oranda genişletmesi için ideal zamanlar olarak görülmeyen gerileme dönemlerinde paralarını tutmaya eğilimli olduklarını göstermiştir. Ancak neoliberaler, bir ekonomiyi vergiler veya devletin boyutunu artırmadan kurtarabilecek gerilemelere bir özel sektör, arz yönlü çözüm bulmaya çalışarak farklı kemer sıkma politikalarıyla deney yapmayı sürdürmektedir.

İç politikada neo-muhafazakârlık, esasen neoliberalizmde gör-
düğümüz sosyal refah politikasını reddeder ve arz yönlü iktisadi
açıkça benimser. Ancak *neo-muhafazakârlık* sözcüğü, günümüz-
de Batılı tarzda devletin agresif genişlemesini vurgulayan bir dış
politika gündemi için kullanılır. Soğuk Savaş sırasında neo-mu-
hafazakârlar, komünist ideolojiyle flörtleşen ülkeleri hedef aldı.
Ancak Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra –ve özellikle 11
Eylül saldırılarından sonra– dikkatleri “haydut devletler”e kaydı:
Bunlar ya kitle imha silahları elde ederek Batılı talepleri ihlal ettiği
ya da devletleri terörizmin sponsoru olduğu için kötü davranan
devletler olarak görülür. Neoliberalizm gibi, neo-muhafazakâr
dış politika da hem muhafazakâr hem de liberal siyasi partilerde
görülür. Örneğin, 11 Eylül’ün ertesinde Amerikan Başkanı George
Bush (sağcı GOP’ye mensup) ve İngiliz Başbakanı Tony Blair (solcu
İşçi Partisi’ne mensup) neo-muhafazakâr dış politikaların en net
savunucuları haline gelmiştir.

İRAN DEMOKRASİSİNİN PARADOKSU

Şah ile Ayetullah

“Devrim bisiklet gibidir. Tekerlekler dönmediğinde düşer.”

—*Persepolis*’in (2000) yazarı Marjane Satrapi (1969)

Soğuk Savaş’ın trajik sonuçlarından biri, ABD ile SSCB’nin halkı hükmedilmek istemeyen ülkelere hükmetmek için savaşmasıydı. Dünyanın hiçbir bölgesi bu abes dinamikten Ortadoğu kadar derinden yaralanmadı ve İran, bu açıdan özellikle dokunaklı bir konumdadır.

Nisan 1951’de İran halkı, yeni seküler başbakanları Muhammed Musaddık’ın (1882–1967) arkasında büyük oranda duruyordu. Musaddık, İran parlamentosu tarafından, Şah Muhammed Rıza Pehlevi’nin (1919–1980) hayır duasıyla göreve seçilmişti. Musaddık, aralarında kırk yıldır BP’nin (eski British Petroleum) kontrolünde olan petrol de olmak üzere, İran’ın kaynaklarının kontrolünü halka geri vermeyi vaat etmişti. Ne yazık ki İran’ın umduğunun aksine, Amerika Birleşik Devletleri ülkenin petrol gelirlerinin millileştirilmesinin ülkeyi fazlasıyla komünizm yönüne iteceğinden korkuyordu ve her halükârda BP’nin kâr kaybı yaşamasını istemiyordu. Ağustos 1953’te CIA, Musaddık’ı koltuktan indiren ve yerine halkın istemediği bir askeri diktatörlük getiren bir darbeyi destekledi. Bu son yüzyılın en trajik ve kalıcı teokratik isyanlarından birine zemin hazırladı.

Ocak 1979’da, eski meclis üyesi ve Şah’ın uzun zamandır düşmanı olan sürgündeki Ayetullah Ruhullah Humeyni (1902–1989), Şah ülkeyi terk ettikten sonra alkışlar arasında İran’a döndü. Devrimcilerin onun liderlik etmeye yardım etmesini umduğu seküler

demokratik devlet, damak tadına pek uygun değildi. “Dişlerini kıracağım,” dedi. “Devleti ben tayin ederim.” Humeyni dileğine ulaşarak İran’ın ilk dini lideri oldu. İran’ın teknik olarak seçilmiş bir devlet başkanı ve seçilmiş bir parlamentosu olmasına karşın, dini lider o zamandan beri bir şahinkine benzer bir güçle işlev göstermiştir.

İRAN DEVLETİNİN YAPISI

1979 sonrası İran federal devleti esasen beş daldan oluşur:

- **Dini lider.** Dini liderlerden Ayetullah (Arapçada “Tanrı’nın mesajı”) olarak bahsetmeye eğilimliyizdir ancak bu elverişli olduğu için böyle yaparız. Ayetullah siyasi bir unvan değil, aslında Şii İslam içinde bir dini saygı ifadesidir. Başka bir ifadeyle, dünyada pek çok Ayetullah vardır ancak belirli bir zamanda ancak bir tek İran dini lideri olabilir (ve daha önce böyle bir şey olmamışsa da, bu pozisyon için sıradan birinin seçilmesi de anayasal olarak mümkündür). İşlevsel olarak bir diktatörün gücüne sahip olsa da, dini lider teorik olarak onu gerektiğinde yargılayabilme gücüne sahip olan Uzmanlar Meclisi’ne tabi olarak hizmet verir. 1979’dan beri yalnızca iki dini lider olmuştur: 1979’dan 1989’a dek hizmet veren Ayetullah Ruhullah Humeyni ile 1989’dan beri hizmet veren Ayetullah Ali Hamaney (1939).
- **Devlet başkanı.** Halk tarafından dört yılda bir seçilen (ve hizmet dönemi sekiz yılla sınırlı olan) İran devlet başkanının dini liderin ona verdiği değişken miktarlarda yürütme yetkisi vardır. Devlet başkanının kendisi, dini liderle çelişemezken, bir devlet başkanının seçilmesi, dini lidere İranlı seçmenin ülkenin gitmesini istediği yönü gösterebilir. Şimdiye dek yedi devlet başkanı görev yaptı ve bunlardan en etkin olan dördü, müs-

takbel Dini Lideri Ali Hamaney (1981'den 1989'a dek hizmet verdi), herkesin bildiği gibi agresif ve muhafazakâr Mahmud Ahmedinejad (2005'ten 2013'e dek hizmet verdi) ve reformcular Muhammed Hatami (1997'den 2005'e dek hizmet verdi) ve Hasan Ruhani (2013'ten beri görevde).

- **Muhafız Konseyi.** Altısı dini lider, altısı da parlamento tarafından atanmış olan on iki üst düzey din adamından oluşur. Bu esasen görevi devlet politikalarının hem milli anayasayla hem de yorumladıkları biçimiyle Şii teolojisiyle uyumlu olduğundan emin olmak olan yargısal ve dini bir mahkemedir.
- **Uzmanlar Meclisi.** Her altı ayda bir toplanıp dini liderin görev ve uygunluğunu değerlendiren ve gerekirse dini lideri değiştirmek için özel bir oturum yapan seksen sekiz ayetullahtan oluşan bir grup. Meclisin adayları oy verenlerce seçilir ancak önce Muhafız Konseyi tarafından onaylanmalıdır.
- **Resmi olarak “İslami Danışma Meclisi” olarak bilinen İran parlamentosu.** Doğrudan halk tarafından seçilen ve standart bir yasama rolü oynayan kadın ve erkek 290 üyeden oluşur. Bu üyeler kanun önerir ve geçirir, bütçe kararları alır vs. Devletin bu dalı dini liderden çoğu seçilmiş parlamenter kadar bağımsız olamasa da, etkinliği yalnızca sembolik de değildir.

Şirin Ebadi

1979 Devrimi'nden önce İran kültürü cinsiyet meselelerinde uzun zamandır ilericiydi. Buna karşın, yeni köktenci rejim başa geçtiğinde, hâkim olan çoğu genç kadın derhal işten çıkartıldı. Bunların arasında, daha sonra hukuk eğitimini kadın ve muhaliflerin haklarını savunmak için kullanacak olan Şirin Ebadi (1947) de yer alıyordu. Ebadi, 2003'te çalışmaları için Nobel Barış Ödülü'nü aldı. Ailesi tehdit edildikten, kocası dövülüp gözaltına alındıktan sonra çalışmalarına devam etmesi imkânsızlaştı. Şu anda Londra'da sürgünde yaşıyor.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ZAYIFLAMASI VE DÜŞÜŞÜ

Lenin Mozolesi

“Yaşlı ve yorgunum. Bırakın kendileri uğraşsın. Ben gerekeni yaptım. Başka biri Stalin’e artık bize uygun olmadığını söylemeyi ve emekli olmasını önermeyi aklından geçirebilir miydi? Durduğu yerde küçücük bir izi bile kalmazdı. Artık her şey değişti. Korku yok oldu ve eşitler olarak konuşabiliyoruz. Benim katkım budur. Mücadele etmeyeceğim.”

—Genel Sekreterlik görevinden alındıktan sonra
Nikita Kruşçev (1894–1971)

18. yüzyılın sonuna doğru, iki yazar Fransız Devrimi’nin göreceli erdemlerini ve dolaylı olarak sömürgecilerin Kuzey Amerika’daki İngiliz hükümetine karşı devrimlerinin ahlaki sonuçlarını tartıştı. Bu iki adamdan daha muhafazakâr olanı, İrlandalı parlamenter Edmund Burke (1729–1797), artırımcılığın genellikle devrime tercih edilir olduğunu, bir şeyde reform yaparken yapabileceğiniz en insani şeyin, gerekli değişiklikler olabildiğince az travma içersin diye olabildiğince çok kurumu korumak ve tedbirli ilerlemek olduğunu öne sürmüştü. Daha radikal olan İngiliz Amerikalı risale yazarı Thomas Paine (1737–1809), dünyanın gerçek sorunları derin köklere sahip olduğundan, onları ancak şiddetli, tatsız, kurumları yıkıcı bir devrimin düzeltebileceğini öne sürmüştü.

SSCB, Paine’in yaklaşımında ABD’den bile daha önemli bir örnek oluştuyordu. Kendisinden önce gelen devletlerden felsefe olarak o kadar radikal biçimde farklıydı ki, yapabildiği kadar uzun süre ve orijinal ilkelerine böylesine bir adanmışlıkla dayan-

ması, siyasi fikirlerinin gücünü kanıtlıyordu. Paine genellikle Burke'le tartışmanın galibi olarak görülse de, SSCB güçlü siyasi fikirlerin yeterli olmadığının ibretlik bir öyküsü gibidir.

REFORM VE ÇÖKÜŞ

20. yüzyılın hikâyesi, büyük ölçüde kişilik kültürleri nedeniyle hedeflerinin gerisinde kalan fikirlere dayanan uygarlıkların hikâyesidir. Sovyetler Birliği, Vladimir Lenin'den beri bu sorunla mücadele etmek zorunda kalmıştır ancak Lenin en azından Marksist ideolojinin tutarlı bir türüne adanmıştı. Sovyetler Birliği'ni en sonunda daha otokratik bir düzene dönüştürecek olan ve geleneksel komünist hedeflere daha az dayanan lider, aynı zamanda onu dünyadaki en güçlü uluslardan biri kılan liderdi: Zeki ancak zalim otokrat Joseph Stalin.

Nikita Kruşçev (1894–1971) Stalin'in ölümünden üç yıl sonra Sovyetler Birliği'ni miras aldığında, Stalinist kişilik kültürünü hedef aldı ve onun en berbat zalimliklerini kınadı. Bu, en sonunda başına bela açacaktı çünkü Stalin'in hatırasına sadık olan ve hâlâ Sovyet Komünist Partisi'nin büyük kısmını kontrol eden tutucu komünistler, Kruşçev'i on yıldan az süre içinde koltuğundan ederek yerine daha uysal Leonid Brejnev'i (1906–1982) getirdiler. Brejnev, Stalin değildi ancak kendi çapında zalim, baskıcı ve muhaliflere karşı hoşgörüsüzdü. 1968'de popüler Çek lider Alexander Dubçek'in demokratik reformlarını ezerek onun "insan yüzlü sosyalizm", tarihçilerin de sonradan Prag Baharı dediği kültürel rönesansa son verme kararı, Sovyetler Birliği'nin komünist politikada yeniliği hoş görmeyeceğini netleştirdi.

Enerjik ve genç çiftçi Mihail Gorbaçov (1931) 1985 yılında Sovyetler Birliği'nin liderliğine geldiğinde, bu durgunluğun bedeli su yüzüne çıkmıştı. Gorbaçov bir dizi demokratik reform yaptı ve hatta seçim sözü bile verdi; derken aynı ideolojik eğilimdeki tutu-

cu komünistler son noktayı koydu. Ancak Gorbaçov'u Temmuz 1991'de bir askeri darbeye görevden almakla parti ciddi bir hata yapmıştı. Onun reformlarının popülerliğini fazlasıyla küçümsemişlerdi.

Glasnost ve Perestroyka

Genç ve yenilikçi Mihail Gorbaçov Mart 1985'te Komünist Parti'nin Genel Sekreteri olarak başa geçtiğinde, Doğu ile Batı arasındaki ilişkiler biraz daha ısınmaya başladı. İki kilit sözcük, *glasnost* ile *perestroyka* Gorbaçov'un reformlarıyla özdeşleştirildi.

Kabaca "halkın sesi" olarak tercüme edilebilecek *glasnost* sözcüğü, ilk olarak kurucu komünist devrimci Vladimir Lenin (1870–1924) tarafından popülerleştirilmişti. Yeni Sovyet yönetiminin temsil etmesini umduğu açıklık ve şeffaflığa atfen kullanılıyordu. Stalin döneminin gizlilik, paranoya ve baskısı, terimin ana akımda kullanımını yok etti. Gorbaçov onu diriltene dek, ancak Aleksandr Soljenitsin gibi muhalif yazarlar *glasnost*tan bahsediyordu.

Perestroyka ("düzeni yayma") çok daha yenilerde kullanılmaya başlanmıştı. Gorbaçov'un selefi Genel Sekreter Yuri Andropov (1914–1984) tarafından popülerleştirilen terim, tutucu Sovyetlerin bile etkisiz ve sömürücü bürokrasileri ortadan kaldırmak için gerekli gördüğü reform çabalarına atfen kullanılıyordu.

Glasnost ile *perestroyka*'ya ek olarak, Gorbaçov onlardan daha az meşhur olmakla beraber onlar kadar önemli olan ve ülkesinin hakkında "insan faktörünü etkinleştirmesini" umduğu yeni stratejiler olarak *uskoreniye* (ekonomik büyüme), *khozrachyot* (kâr) ve *demokratizatsiya* (kademeli demokrasi) çağrısında bulunmuştu. Bu reformlarda başarılı olmasına izin verilseydi ne olacağı sorusu, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden beri tarihçilerin tartışmakta olduğu bir sorudur ve muhtemelen yüzyıllar boyunca da bir tartışma konusu olmayı sürdürecektir.

Sovyetler Birliği çöktü; yükselmekte olan yeni demokratik Rusya onun yerine geçmeye hazırmış gibi görünüyordu. Rus-

ya'nın demokrasi yolculuğu otokrat Vladimir Putin'in (1952) on yıllar süren yönetimiyle kesintiye uğrasa da, otokrasisi teknik olarak düzenli çokpartili seçimler içeriyordu; gerçi bunlar Gorbaçov'un önerdiği türden özgür ve adil seçimler olmasa da, en nihayetinde seçimlerdi. Stalin'in canavarca hırsları ve Brezhnev'in boğucu durgunluğu, gitgide uzak hatıralar olmaya başladı.

GÜNEY AFRIKA VE APARTHEID MİRASI

Özgürlüğe Giden Uzun Yol

“Zaman gelecek, Güney Afrika’ya mümkün olan en güzel hediye, daha insani bir yüz verecek durumda olacağız.”

—Şehit aktivist Stephen Biko, *I Write What I Like* (1978)

En nihayetinde hikâyeyi kemikler anlatacaktı. Mayıs 1997’de ırksal apartheid en sonunda yok edildiğinde ve Güney Afrika demokratik olarak seçilmiş liderler tarafından yönetilmeye başlandığında, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, on yıl önce Güney Afrika’nın beyaz üstüncü polisinin gözetimindeyken ölen Ntombikayise Priscilla Khubeka (1946–1987) isimli bir örgütçünün uzun zamandır keşfedilmemiş kalıntılarını kazıp çıkardı.

Af talep eden polisler göre, Khubeka’nın ölümü bir kazaydı. Onu siyasi protestolar düzenlemeye katıldığından şüphelenildiği için gözaltına almışlardı ve o zamanlar siyahi protestoculara yapılması âdetten olduğu gibi, bilgi almak için ona işkence yapmışlardı. Onun sorgulama sırasında öldüğünü söylediler. Ancak Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu, hikâyelerinde çelişki yaratan bir unsur keşfetti: Bu, Khubeka’nın kafatasındaki bir kurşun deliğiydi. Onu tam olarak neden öldürdüklerini asla bilemeyeceğiz; bir şekilde onları zekâsıyla alt etmiş veya aşağılamış mıydı? Motivasyonları ne olursa olsun, Komisyon’un Khubeka’nın bedenini bulmasını asla istememiş olan polisler, doğruyu söylemedi. Af talepleri reddedildi.

NE PAHASINA OLURSA OLSUN SEGREGASYON

Bir başka ülkeyi işgücünü ve kaynaklarını sömürmek için işgal etmekle birlikte gelen pratik güçlüklerden biri de, o ülkenin gerçek sakinlerinin işgalcilerden sayıca üstün olmasıdır. Britanya bunu Ocak 1879'da Isandlwana Savaşı'nda, 1. Kıta 24. Piyade Birliği'nin ağır silahlarla donanmış 1200 adamı mızrak ve kalkanlarla donanmış Zulu savaşçılarından oluşan daha büyük ve iyi eğitilmiş alay tarafından katledilmesiyle zor yoldan öğrenmişti. Bundan sonraki birkaç on yılda üç farklı grup ülkenin kontrolünü ele geçirmeye yeltendi:

- On binlerce yıldır orada yaşamış olan Zulu ve Xhosa gibi yerli sakinler
- Bir yüzyılı aşkın zaman orada yaşamış ve Boerler olarak bilinen Hollandalı çiftçiler
- Fransızları dışarıda bırakmak için bir yüzyıldan az zaman önce orayı işgal etmiş olan İngiliz sömürgeciler

Avrupa o sıralar dünyayı fethetmeye giriştiğinden, Güney Afrikalıları yalnız bırakmak bir seçenek değildi. İngiliz ve Boerler, Birinci (1880–1881) ve İkinci (1899–1902) Boer Savaşları sırasında bu topraklar için savaştı. İngilizler centilmence bir galibiyet alarak ülkeyi daha sonra Boerlere geçirmeyi vaat etti. 1931'de kurulan Boer yönetimli Güney Afrika, böyle uzun ve karmaşık bir sürecin ürünüydü.

Gelgelelim, Boerler yeni bir sorunla karşı karşıyaydı: Onlar beyazların yönettiği bir ülke istiyordu ancak bölgede yaşayan insanların yüzde 80'i beyaz değildi. Boer Savaşı'nın eski askerlerinin yönettiği bir merkez partinin siyahi Güney Afrikalıları için ırksal entegrasyon ve daha fazla sivil hak önerdiği ancak aşırı sağcı yeni

bir partinin tersi yönde hareket ederek siyahi Güney Afrikalıları beyazlardan ayırmak için radikal adımlar atılmasını savunduğu 1948 tarihli seçimlerde dananın kuyruğu koptu. Boerler ikinci seçeneği seçti. Bunun sonucunda *apartheid* (Afrikaancada “ayrı tutulan”) isimli bir hükümet sistemiydi. Yeni apartheid sistemi, beyazlara Güney Afrika devletinin işleminde ve kaynaklarının sömürülmesinde tartışmasız bir otorite veriyor, ırksal entegrasyonu suç haline getiriyordu.

Bu dönemde Güney Afrika hükümetinin kaç tane siyahi aktivist öldürdüğünü asla tam olarak bilemeyeceğiz ancak en tutumlu tahminler bile binlerle ifade edilmektedir. Güney Afrika polisi çok gizli çalışıyordu; hedefleri teker teker öldürüyor, bedenleri saklıyor, sonra da müdahaleleri olduğunu reddediyordu. Ancak bazen, polisin binlerce protestocuya ateş açtığı, altmış dokuz kişiyi öldürüp yüzlerce insanı yaraladığı 1960 tarihli Sharpeville Katliamı’nda olduğu gibi, şiddetleri aleniydi. Ülkenin siyahi nüfusu itiraz ettiğinde, hükümet on sekiz bin aktivisti gözaltına alarak ve siyahların yönettiği tüm önemli siyasi örgütleri yasaklayıp direnişi yeraltına iterek cevap verdi. Baskınların en meşhur hedefi, 1962’de ömür boyu hapis cezasına çarptırılan önemli Xhosa aktivisti Nelson Mandela’ydı (1918–2013).

Buna karşın Güney Afrika hükümetinin çabaları, ne kadar gözü dönmüş olsa da, uzun vadeli bir strateji olarak sürdürülebilir değildi. 1990’a gelindiğinde, on yıllardır süren direnişle yorulan ve insan hakları ihlalleri nedeniyle dünyanın büyük kısmı tarafından kınanan Güney Afrika hükümeti, artık apartheid’in yükünü sürdürülebilir şekilde taşıyamıyordu. O zamanlar görevdeki devlet başkanı, yeni göreve gelmiş F. W. de Klerk (1936) Mandela’nın serbest bırakılmasını emretti, uzun zamandır yasaklı olan ulusal özgürlük hareketi Afrika Ulusal Konseyi’ni (ANC) yasallaştırdı ve reforma yönelik ilk adımları attı. 1992 tarihli bir referandumda, beyaz Güney Afrikalı seçmenin büyük çoğunluğu apartheid’i yok

etmeyi seçti. Bunu takiben 1994'te ülkenin ilk çokırklı seçimleri yapıldı ve artık modern Güney Afrika'nın babası olarak anılan Mandela ülkenin ilk siyahi devlet başkanı seçildi. Mandela'nın yanında apartheid'i sonlandırma çabaları için 1993'te Nobel Barış Ödülü alan F. W. de Klerk, Mandela'nın yardımcısı olarak görev yaptı.

Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu

Cezai kovuşturmalarda suç ortaklarına genellikle tanıklıkları karşılığında dokunulmazlık verilir. Yeni apartheid sonrası Güney Afrika hükümeti, bunu Temmuz 1995'te Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu'nu (TRC) kurarak yapmaya çalıştı. TRC, 1960 ile 1994 arasında meydana gelen yedi bini aşkın politik temelli insan hakları ihlali araştırarak dokuz yüz vakadan azına af çıkardı. Eğer failer taleplerini geri çektiyse veya suçun önemli unsurları konusunda yalan söyledikleri ortaya çıkarıldıysa affedilmiyorlardı. TRC'nin çalışmalarından kısmen az kovuşturma çıkmış olsa da, en meşum olaylara ilişkin detayları ortaya çıkarmada etkin olduğu görüldü. TRC, bir insan hakları ihlalleri geçmişi olan diğer ülkelerdeki benzer komisyonlar için de örnek teşkil etti.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÜNYADA MEZHEP ÇATIŞMASI

Şam'dan Uzanan Yol

"Köktenciler, ilham almak için modernitenin akınından önceki bir "altın çağ"a dönüp bakar ancak atacı bir biçimde ortaçağa dönmezler. Hepsi doğası itibarıyla modern hareketlerdir ve bizimki dışında bir zamanda ortaya çıkamazlardı. Hepsi de din yorumlarında yenilikçi ve sıklıkla radikaldir. Dolayısıyla, köktencilik modern görüntünün elzem bir parçasıdır."

—Karen Armstrong (1944), *İslam: Kısa Bir Tarih*'ten (2000)

11 Eylül 2001'de El Kaide terör örgütüne bağlı on dokuz hava korsanı, dört uçağı New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve Washington'daki Pentagon'a çarptı ve Pennsylvania'da boş bir araziye indirdi. O zamana kadar modern tarihin en ölümcül terör saldırısı olan bu saldırıda yaklaşık 2996 kişi öldürdüler. Motivasyonları açık bir biçimde, bazı militan köktenci tarikatlarda popüler olan Kuran'ın tuhaf bir yorumuydu. Bu olay, bir dizi savaşı ve daha küçük ölçekli çatışmaları tetiklemenin yanı sıra, sadece kendilerinin Hristiyan Batı'nın değerlerine uyduklarına inananlar ile sadece kendilerinin İslami Ortadoğu'nun değerlerini koruduğunu düşünenler arasında bir şüpheye temellenen gayriresmi yeni bir tür Soğuk Savaşı tetikledi. İki grubun ortak yanı, küresel ekonominin dayandığı dini ve coğrafi olarak çokkültürlü ağlara düşmanlık sergileme ihtiyacıydı.

İşin aslı, pek çok büyük ölçekli ideoloji, bir dereceye kadar silahlanmıştı. Ancak savaşın, yoksulluğun, hatta insanın kendi ölümünün bile yeterli caydırıcılığa sahip olmadığı bir küresel dini

çatışmanın potansiyel göstergelerinde bilhassa tehlikeli bir yan vardır.

TERÖR VE KARŞI TERÖR

21. yüzyıldan önce bile dinle motive olan sayısız daha küçük ölçekli terörizm eylemleri olmuştu. Bunlar arasında şunlar yer alır:

- Bulgar Komünist Partisi'nin militan din karşıtı üyelerinin bir cenaze sırasında bir kiliseyi bombaladığı ve 150 kişiyi öldürdüğü Nisan 1925'in Kutsal Salı'sında gerçekleştirdikleri katliam.
- Neo-sih köktencilerin Haziran 1985'te İrlanda üzerinde bir sivil uçağa yerleştirdikleri bombayı patlatarak 329 kişinin ölümüne neden oldukları Air India 182 olayı.
- Beyaz nasyonalist Hristiyan Kimlik Hareketi'ne mensup Timothy McVeigh'in Nisan 1995'te bir Amerikan federal binasını bombalayarak 168 kişiyi öldürdüğü Oklahoma City saldırısı.
- Temmuz 1995'te Neo-budist bir kıyamet günü peygamberinin takipçilerinin Tokyo metrosunda sarin gazı sıkarak on iki kişiyi öldürüp 5000'i aşkın insanı yaraladığı Aum Shinrikyo saldırısı.
- Hristiyan köktencilerin Endonezya'nın merkezi bir liman kentinde (çoğu Müslüman çocuklar olan) 191 hedefi öldürdüğü Walisongo okul katliamı.

Hiçbir dini gelenek ve dünyanın hiçbir yanı şiddetli mezhep çatışmasına karşı tamamen bağışık değildir. Üç büyük Batılı tektanrılı inanç, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam, başa çıkmaları gereken iyi belgelenmiş şiddetli tarihlere sahiptir ancak başka yerlerde tutarlı olarak barışçıl gelenekler arayan Batılı okurların onları bulması düşük bir ihtimaldir. Soykırımcı Budist rahipleri Sri Lanka'da barışçıl Rohingya Müslümanlarını katletmekte, şiddetli Hindu milliyetçiler kırsal Hindistan'da rutin olarak kadınları sakat

birakmakta ve infaz etmektedir ve Stalin'in mirasının gösterdiği gibi, tamamen dini reddedenler bile ideolojik nedenlerle milyonları katledebilmektedir. Başka ideolojileri doğası itibarıyla şiddetli görenler, bunu o ideolojilere mensup insanları hedeflemek için bir mazeret olarak kullanmaya ve şiddet döngüsünü devam ettirmeye eğilimlidir.

Usame bin Ladin

1980'lerde Afganistan'da SSCB'yle dövüşen CIA destekli mücahitlerden olan Usama bin Ladin (1957–2011), kendisini etkili bir askeri lider olarak hızla kanıtladı. Ancak çok geçmeden, Mayıs 1988'de Kuzey Pakistan'da, dokuz günlük bir süreçte adamlarıyla beraber tam yedi yüz Şii sivile tecavüz etti, işkence etti ve öldürdü ve böylece Ortadoğu basınında istisnai zalimliğiyle ünlendi. Sonradan Gilgit Katliamı olarak adlandırılan olaya karşı kamu tepkisi, bin Ladin'i Sünni militanlar arasında bir firavun yaptı ve en sonunda El Kaide isimli yeni bir örgüt kurma kararına katkıda bulundu.

Suudi kraliyet ailesi "Amerikan–Müttefik Çöl Fırtınası Harekatı" sırasında El Kaide'nin yardımını kabul etmeyi reddettikten sonra, bin Ladin eski Amerikalı koruyucularına sırtını döndü ve Batı'nın baş düşmanı oldu. 1990'larda karizmatik bin Ladin popülist bir demagog olarak ikinci bir kariyer yaptı ve etrafında gördüğü artan sekülerliğe karşı verip veristirerek, İsrail ile Batı'nın şeytanlıkları olarak gördüğü şeyleri kınadı. Suudi Arabistan, Afganistan ve Pakistan'da dünyanın durumuna ilişkin çekincelere sahip pek çok dindar Sünni, başta bin Ladin'in endişelerinin kendilerinininkini yansıttığını düşündü.

Aynı dönemde bin Ladin bölge çapında bir dizi terörist saldırı düzenledi. Pakistan'a sığındı ve ancak 1997'de Taliban Afganistan'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra, liderleri ideolojisini yasaya dönüştürmekle ciddi ciddi ilgilenen bir ülke bulmuş oldu.

11 Eylül saldırıları ve Amerikan–Afgan Savaşı'nı takiben, bin Ladin saklanmaya başladı. Popülerliğinin zirvesinde, portresi Ortadoğu'da sayısız evi süsleyen adam, bizzat davaya kazandırdığı binlerce militan bir dizi terörizm karşıtı akında öldürülürken an-

cak uzaktan izleyebilen görünmez bir münzeviye dönüşmüştü. Bin Ladin Mayıs 2011'de Amerikan Navy SEALs'ın eline düştüğünde, El Kaide işlevsel olarak yok edilmiş, bin Ladin de bir cesaret değil, bir korkaklık simgesine dönüşmüştü. Ancak onun bir Amerikan müttefikinden amansız bir düşmana dönüştüğü uzun ve kanlı yolculuğu, hemen herkes için olduğu gibi, düşmanınızın düşmanının aslında arkadaşınız olmadığını gösterir.

11 Eylül saldırılarından sonra Amerika ve İngiltere tarafından başlatılan Teröre Karşı Savaş (2001), bu eğilimi bilhassa çarpıcı biçimde sergiler. Son birkaç onyılıda kendilerini İslam'la bağdaştıran Ortadoğulu terörist gruplar tarafından yapılan bir dizi korkunç terör saldırısı yüzünden, Batılı liderler nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ulusların kılıç zoruyla reformdan geçmesi gerektiği fikrini empoze edebildi; bu Haçlı Seferleri'nin ardındaki mantığın tekinsiz bir tekrarıydı. Bunu izleyen Afganistan (2001–2014) ve Irak (2003–2011) savaşları en ölçülü güvenilir tahminlere göre toplam olarak 200.000'i aşkın sivilin hayatına mal oldu; bu sayı, 11 Eylül'de ölenlerin sayısının altmış beş katıydı. Bunun karşılığında, ortaya çıkan yerel terörist gruplar, yıllar boyunca başka masum sivillere karşı gerçekleştirilen dehşet verici saldırıların mazereti olarak bu ölü sayısını gösterdi ve bu böyle devam etti. Nijer atasözünün dediği gibi, "Eğer iki fil dövüşüyorsa, olan çimene olur."

BATI ÜSTÜNLÜĞÜNÜN ALACAKARANLIĞI

Milliyetçilik ve Ortaya Çıkan Küresel Düzen

“Milliyetçilik ucuz alkol gibidir: Önce sizi sarhoş eder, sonra kör eder, sonra da öldürür.”

—Eski Amerikan Dışişleri Bakan Yardımcısı Daniel Fried (1952)

Büyük Fransız romancı Victor Hugo (1802–1885), 1849’da Uluslararası Barış Kongresi önünde yaptığı konuşmada, bir gün yükseleceğini umduğu Avrupa’dan bahsetmiştir. “Bir gün gelecek” demiştir, “mermiler ve bombaların yerini oylar, evrensel oy hakkı, parlamento İngiltere için neyse Avrupa için de o olacak büyük bir yüksek senatonun saygıdeğer hakemliği, Almanya’da millet meclisi, Fransa’da da yasama meclisi alacaktır.”

Hugo’nun hayallerinin gerçekleşmesi, 1991 tarihli Maastricht Antlaşması 1993’te yürürlüğe girdiğinde ve Avrupa Birliği (AB) resmen kurulduğunda en sonunda mümkün görünmeye başlamıştı. Ortak idari araçlara, insan hakları anlaşmalarına ve avro isimli, hırslı ve yeni bir kıta çapında geçerli para birimine dayanan AB, SSCB’den beri politik ve coğrafi olarak en hırslı ülkeler konfederasyonu haline geldi. Gelgelelim, dönüşen Avrupa demografiklerinden duyulan eski kaygılara Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin’in (1952) müdahalesi eklendi ve AB yok olma tehdidiyle karşı karşıya kaldı. Zaten sağ kalsa bile, Batı’nın küresel ekonomik gücün merkezi olarak statüsünün sona ermeye yaklaştığı gitgide netleşti.

EKONOMİ VE ETNİK KÖKEN

Son 500 yılın büyük kısmında, Avrupa ekonomik ve askeri gücün küresel merkezi olmuştur. Dünyanın büyük kısmını sömürgeleştirmiş ve geri kalanını korkuya hapsedmiştir. Son yüzyılda dünyaya hükmeden iki küresel güç, Amerika ve Rusya bile işlevsel olarak Avrupa gücünün uzantılarıdır; Rusya Avrasya sınırındadır, Amerika da eski bir Avrupa kolonisidir. Ancak dünyanın geri kalanı gelişirken, Avrupa'nın ekonomik ve askeri avantajları azalacaktır.

Uzmanlar, 2050'ye gelindiğinde, dünyanın en büyük ekonomilerinin Çin ve Hindistan olacağına inanmaktadır. Küresel Güney–Latin Amerika ve Sahra altı Afrika– dünya sahnesinde ekonomik olarak heybetli oyuncular olacaktır. İslam çok büyük bir ihtimalle dünyanın en büyük dini olarak Hristiyanlığı gölgede bırakacak, bir “süper güç”, yani dünyaya hükmeden tek bir ülke fikri tarihe gömülen gülünç bir fikir olacaktır.

Bu arada, yerel doğum oranları düşerken ve göç devam ederken, Amerika ve Avrupa'da beyazlar 2050'ye dek azınlık olabilir. Pek çok Amerika ve Avrupalı için bu kimliklerinde iki yönlü bir değişime denk gelir: Ülkelerinin göreceli gücünde bir düşüşe şahit oldukları sırada, ülkelerinde beyaz çoğunluktan çokırklılı ulusal kimliklere doğru bir demografik değişime şahit olacaklardır.

Bu uzun vadeli akımlara tepki olarak, dünyadaki konumlarını yeniden kurarak, eşzamanlı olarak beyazların çoğunluğu oluşturduğu demografik yapıyı koruyarak memleketlerini yeniden “harka” yapmayı vaat eden beyaz milliyetçi hareketler popülerleşti. İster Amerika'da Donald Trump hareketinden, ister Hollanda'daki Geert Wilders hareketinden, ister Fransa'daki Marine Le Pen'in Ulusal Cephe'sinden, ister Frauke Petry'nin Almanya İçin Alternatif'inden bahsedelim, “küreselleşme” karşıtları ve etnik milliyetçilik destekçileri, son yıllarda kayda değer bir etkinliğe erişmiştir.

Temel hedeflerinden biri bizzat Avrupa Birliği olmuştur; çünkü AB küreselcilik koşulu, insan hakları araçları ve en nihayetinde

Türkiye gibi çoğunluğu beyaz olmayan Avrupa ülkelerinin üyeliğini kabul etmeye açık olmasıyla, genel anlamda milliyetçiliğin, özellikle de beyaz milliyetçiliğin çıkarlarına karşı gelir. Birleşik Krallık seçmeninin geleneksel İngiliz kimliğinin bir yeniden tasdiki olarak az bir çoğunlukla AB'den çıkmayı seçtiği Haziran 2016'daki Brexit referandumu, Türklerin dahil edilmesine ve büyük ölçekli beyaz olmayan göçmen alınmasına yönelik korkulardan derinden etkilenmiştir. Wilders, Le Pen ve Petry, benzer biçimde AB'ye karşı düşmanca yaklaşır ve ülkelerinin AB'den çıkmasını istemektedir.

Ekonomik ve demografik gerçekler küreselcilik karşıtı misyonu en başından lanetliyormuş gibi görünse de, hareket küçülmek yerine büyüyormuş gibi görünmektedir. Trump'ın seçilmesi ve Brexit'in kabul edilmesiyle beraber küresel ekonomiyi halihazırda derinden aksatmıştır ve gelecekte ekonomik ve askeri koalisyonları aksatma kapasitesi muazzamdır.

IRKÇILIK NEDEN GERİ DÖNMEYİ SÜRDÜRÜYOR?

Uluslararası beyaz milliyetçi hareketin son birkaç onyılda büyümesi, ırkçılığın tam olarak nasıl işlediğine ilişkin rahatsızlık verici sorulara yol vermektedir. Tarihsel olarak sosyal bilimlere bize ırkçılığın bir nesilden diğerine geçtiğini öğretmiştir ancak örneğin Fransa'daki Le Pen hareketinde ve Amerika'daki internet çıkışlı neo-Nazi hareketinde kötü aktörlerin çoğu ebeveynleri ve büyük ebeveynleri sıklıkla ırk konusunda daha ilerici görüşlere sahip olan gençlermiş gibi görünmektedir. Peki ırkçı duyarlılık miras alınmıyorsa onu tırmandıran nedir? Ve bu konuda ne yapılabilir?

İrkçi beyazlar ne kadar az ırkçıysa, kendilerine ırkçı tavırlar geliştirmek için izin vermeye de o kadar meyilli olduklarına işaret eden sınırlı kanıtlar mevcuttur. *Journal of Experimental Social Psychology*'de yayınlanan 2009 tarihli bir Stanford çalışmasında

beyazların 2008 başkanlık seçiminde Barack Obama'ya oy verdiklerini söyleme fırsatı elde ettiklerinde ırkçı inançlarını ifade etmeye ciddi oranda daha fazla eğilimli oldukları ortaya çıkartılmıştır. Ahlaksal benlik izninin* etkisi üzerine farklı çalışmalar, fazlasıyla ironik bir ihtimal ortaya koymaktadır: İnsanlar beyazların ne kadar az ırkçı olduğunu düşünüyorsa, onlar da ırkçı tavır ve davranışlarını gözler önüne sermekte bir o kadar rahat hissetmektedir.

Bu, Le Pen'in beyaz Fransız gençleri arasındaki göreceli popülerliğini açıklar. ırkçı olmadıkları varsayıldığından, yaşları göz önünde bulundurulursa, genç Fransız seçmenler, daha yaşlı seçmenlere göre ırkçı inançlarla özdeşleşmekte daha rahat hissedebilirler. Bu aynı zamanda sivil haklar hareketlerinin ardından neden genellikle bir ters tepki dönemi geldiğini de açıklamaya yardımcı olur. Örneğin, 1964'te Martin Luther King'le yan yana yürüyüş yapan, sonra da 1968'de başkanlık için George Wallace gibi bir segregasyoncuya oy veren bir beyaz, kararlı bir biçimde ırkçı bir birey gibi değil, karmaşık bir birey gibi görülmeye yatkındır. Stanford çalışmasının önerdiği gibi, böylesi bireyler, King'le yan yana yürümemiş olsalardı ikincisini yapmaya daha eğilimli olabilirdi.

Siyaset bilimciler ile sosyologlar tarafından sıklıkla incelenen bir nitelik olan beyaz ırksal hınç, beyazlar arasında renkli insanların onlara geçmişteki ırkçılık karşıtı davranış nedeniyle borçlu olduklarına ilişkin yaygın inancı yansıtır. Bu türden bir hak sahipliğinin bizzat kendisi ırkçı bir davranıştır ve gelecekteki ırkçı davranışı besler.

Batı'nın demografiği önümüzdeki birkaç on yıl boyunca dönüşmeyi sürdürürken, beyaz milliyetçi hareket, beyazlar nüfusun gitgide daha az bir kısmını oluştururken bile beyazlar ara-

* (İng.) Moral self-licensing: Sosyal psikolojide, kişinin benlik imajı veya benlik kavramına ilişkin özgüveni arttığında, ahlaksal davranışlarının sonuçları hakkında daha az kaygı duyduğunu belirtmek için kullanılan ifade. (çev.)

sında büyümeyi sürdürebilir. Bu en nihayetinde şimdi bile yaşamakta olduğumuz siyasi dinamiklerden daha tuhaf dinamiklere neden olabilir.

Enoch Powell'ın “Kan Nehirleri” Konuşması

Avrupalı beyaz milliyetçi hareketin ana mecraya yöneltilmesinin ne zaman başladığını belirlemek güçtür ancak bu tarihin, İngiliz meclis üyesi Enoch Powell'ın (1912–1998) yerel bir muhafazakâr dernekte “Kan Nehirleri” isimli konuşmasını yaptığı 20 Nisan 1968 olduğunu söylemek çok da yanlış olmaz. Romalı şair Virgilius'un “Tiber Nehri kanla köpürür” sözleriyle ifade ettiği önsezisinden yola çıkarak böyle bir başlık verdiği söz konusu konuşmada, Powell İngiltere'nin beyaz çoğunluğuna ölümcül tehditler olarak nitelediği etnik çeşitlilik ve çokkültürlülüğün “kaçınabileceğimiz kötülükleri”ni kınamıştı.

Beyaz milliyetçi Ulusal Cephe, bundan bir yıl önce kurulmuştu ancak ayrıcalıklı bir askeri geçmişi ve on yıllara yayılan kamu hizmeti tecrübesiyle babacan ve bilgece bir figür olan Powell, İngiliz muhafazakâr hareketin devlerindendi ve bu fikirleri desteklemesinin çok daha zehirli bir etkisi oldu.

Bu konuşma Powell'ı ana akımdan çıkarsa da (ve Muhafazakâr Parti'deki yüksek rütbeli konumuna mal olsa da), İngiltere'deki sağcı politikalar üzerinde ve Batılı Avrupa'da öylesine derinden bir etkisi oldu ki, pek çok gözlemci onun bir açıdan Brexit'te, İngiltere'nin 21. yüzyılda Avrupa Birliği'nden çıkmaya yönelik kararına yol verdiğini düşündü. Powell'ın döneminden çoğunlukla konuşmayı kınayan ve onunla hiçbir ilgisi olmayan muhafazakârların aksine, Brexit kampanyasını yöneten Nigel Farage 2014'te bir gazete röportajında, “(konuşmanın) temel ilkesinin doğru olduğunu” düşündüğünü belirtti.

TARİHİN GELECEĞİ

İnsanlığın Prognozu

“Sanat, insan çabalarının en asil iki simgesidir: inşa etmek ve yıkmaktan kaçınmak.”

—Yazar Simone Weil (1909–1943)

1992’de Stanford’dan siyaset bilimci Francis Fukuyama’nın *Dünyanın Sonu ve Son İnsan*’ı dünyanın liberal demokrasi, küreselleşmeye ulaşmanın kenarında ve etnik ve mezhepsel savaşın sonunda olduğunu öne sürmüştü; önümüzdeki barış çağı öyle eksiksiz ve köklü olacaktı ki, bildiğimiz haliyle insan tarihini sona erdirecekti. Şimdi, çeyrek yüzyıl sonra, kitap geçen yıllara pek iyi göğüs gerememiştir. Liberal demokrasi yeni yollarla test edilirken, küreselleşme de gerilemelerle beraber ciddi sınavlardan geçmekte, popülist milliyetçilik ile etnik ve mezhepsel savaşlar gayet iyi durumda sürmektedir.

Ne var ki, tarih böyle bir şeydir. Fukuyama’nın tarihin sonunu çatışmanın sonuyla özdeşleştirmesinin bir nedeni vardır. Bir kere her şey barışçıl ve uygar olduğunda, bir kere tür olarak hep beraber ileriye gittiğimizde, tarihçilerin geleneksel çalışması sona erecektir. 19. yüzyıl İngiliz yazarlar, Çin laneti dedikleri bir şeyden alıntı yapmışlardı: “İlginç zamanlarda yaşayasın.” Biz ilginç zamanlarda yaşıyoruz. Bu ilginç zamanlar sona erdiğinde, dalaşmalardan başımızı kaldırıp baktığımızda veya onların altında tamamen ezildiğimizde, bildiğimiz anlamda tarihin işi sona ermiş olacaktır.

YARIN NE GETİRİR BİLİNMEZ

İngiliz romancı Charles Dickens (1812–1870) *İki Şehrin Hikâyesi* kitabında Fransız Devrimi’nden bahsederken, hikâyesine artık kli-

şleşmiş bir cümleyle başlar: "Zamanların en iyisiydi, zamanların en kötüsüydü." Zaman, genel anlamda böyle olmaya meyillidir. Örneğin, gelecek neşe ve vaatlerle doludur fakat aynı zamanda bizi öldürecektir.

Kaygılanmak İçin Sebepler

Gelecek birkaç nesil, bizim uğraşmak zorunda olmadığımız bazı varoluşsal tehditlerle uğraşmak zorunda kalacak ve bunların bazıları bizim suçumuzdur. Ya bunları çözeceğiz ve devam edeceğiz ya da çözmeyeceğiz ve devam edemeyeceğiz. Bu sorunlar arasında şunlar yer alır:

Küresel İklim Değişikliği

Son birkaç yüzyıldır, özellikle de Sanayi Devrimi'nden beri Dünya'nın atmosferini ciddi biçimde değiştirmekteyiz. Bu halihazırda Dünya'yı yılda tam 140.000 tür için yaşanmaz kılmıştır. Eğer bu etkiyle savaşmak için hiçbir şekilde rağbet görmeyen politikalar uygulamaya sokmazsak, bizim türümüz de onlara katılabilir.

Ancak dünyayı insanlığın tamamı için uygunsuz kılmazsak bile, küresel iklim değişikliği ulusal felaketlere katkıda bulunabilir, tarımı zayıflatabilir ve yaşanabilir toprakları sel altında bırakabilir. Biz tür olarak sağ kalsak bile, pek çoğumuz, özellikle de dünyanın daha fakir bölgelerinde yaşayanlarımız için bu geçerli olmayacaktır.

Hastalıklar

Dünya daha önce hiç olmadığı kadar kalabalık ve şehirleşmiştir; bu bulaşıcı hastalıklar için daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir üreme alanı sağladığımız anlamına gelir. Küresel bir salgının yenilerde türümüzün iki haneli bir yüzdesini yok etmemiş olması adeta mucize sayılacak bir şanstır ve bunun böyle süreceğinin bir garantisi yoktur.

Kitle İmha Silahlarının Çoğalması

Kimyasal, nükleer ve biyolojik silahlara erişim yıldan yıla azalmaz. Amerika Birleşik Devletleri bir savaşta nükleer silah kullanmamış tek ülke olarak kalsa da ve bunun olmasının üzerinden yetmiş yılı aşkın zaman geçmiş olsa da, silahları üretmek, onları zapt etmekten çok daha kolaydır.

Umut Duymak İçin Sebepler

Gelecek birkaç nesil atalarımızın sahip olmadığı avantajlara da sahip olacaktır. Örnekler arasında şunlar yer almaktadır:

Tıp

Günümüzde tıp bilimi bize yapay organlar, tüp bebek ve tüm-vücut tanısai taramalar sağlayabilir; yakında bize özelleştirilmiş organlar, yapay rahimler ve protez vücutlar verebilecek. Bu tür fırsatları herkes için erişilir kılmak elbette bambaşka bir konudur; ancak nispeten, birbirimizi canlı tutma konusunda epey ilerledik.

Bilgi Teknolojisi ve Sosyal Medya

İnsan dünyası artık bir sinir sistemine sahip ve bu sistem herkesi birbirine bağlamasa da, buna yaklaşmaktadır. Bilhassa gelişmekte olan ülkelerde akıllı telefonlar gitgide ucuzlamakta ve yaygınlaşmaktadır. Facebook'un iki milyar aktif kullanıcısı, dünya nüfusunun çeyreğinden fazlasına eşittir ve genel internet kullanıcısı sayısı da bundan ciddi oranda yüksektir. Bunlar neden önemli? Çünkü tarihsel olarak karşılaştığımız en önemli iki sorun, birbirimizle vakitlice iletişim kuramamamız ve bilgiye erişemememiz olmuştur. Şimdi bu iki sorunu elemek üzereyiz.

Yeni Tarım

Genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar (GDO'lar) tartışmalı olmakla beraber, şimdiden tam bir milyar insanın hayatını kurtar-

mıştır. Çoktan gerçeğe dönüşmüş olan sürücüsüz traktörler, yakında otomatikleşmiş tarım işçiliğini ölçeklenebilir kılacak kadar ucuzlayacaktır. Laboratuvarda üretilen et, besi hayvanı üretimi için halihazırda gereken arazi ve kaynak miktarını ciddi oranda düşürebilir. Bunlar, yeni teknolojilerin bizim gıda üretme ve dağıtma yetimiz üzerinde sahip olması beklenen *ilk* etkiler arasındadır. Önümüzdeki yıllarda insanlığı ne dehşetler beklerse beklesin, muhtemelen küresel açlık bunların arasında yer almayacaktır; gerçi tüm bu faydalı teknolojilerde olduğu gibi, geride kimseyi bırakmadığımızdan emin olmakta epey zorlanabiliriz.

GİZLİLİĞİN SONU MU GELDİ?

Kasım 2016'da inatçı Avustralyalı hacker aktivist Julian Assange (1971) tarafından kurulan yeraltı kâr amacı gütmeyen oluşum WikiLeaks'in Demokratik Ulusal Komite (DNC) üyelerinin başışçılara, aile üyelerine ve birbirlerine gönderdikleri özel e-postaları sızdırarak Amerikan başkanlık seçimlerinin sonucunu değiştirdiği iddia edilebilir. Bu, etkisi ve ölçeği itibarıyla, eski Amerikan Başkanı Richard Nixon'ı (1913–1994) istifaya götüren Watergate Otelı hırsızlık olayından çok daha büyük bir skandaldı. Ancak bilgisayar korsanlığında parmağı olanların büyük kısmının yargılanması çok düşük bir ihtimaldir çünkü bilginin büyük kısmı nispeten izlenemez biçimde sızdırılmıştır.

DNC bu türden bir izlenemez bilgisayar korsanlığının ilk kurbanı olmaktan çok uzaktı. Sayısız ünlünün yasadışı biçimde özel mesajlarından çalınan çıplak fotoğrafları, internetin pek çok karanlık köşesinde erişilebilir haldedir. "Ünlülerin seks kasetleri" ifadesi öylesine klişeleşmiştir ki, birinin özel seks kasetinin kamuoyuna sızdırılmasının kariyeri üzerindeki etkisi adeta göz ardı edilebilir hale gelmiştir. Ancak sonu yabancıların bilgisayar ekranlarında belirmek olan şeyler yalnızca cinsel organlarımız değildir; neredeyse her internet sitesine yolladığımız her şey, her

an kamuoyuna açık bir bilgiye dönüşebilir. İyi şifreleme programları bu riski azaltabilse de tamamen ortadan kaldırmaz. Devletler bu veriyi topladığında, bu onlara emsalsiz bir güç verebilir.

Buna bir de kamera ve mikrofonların gitgide küçülmesini ekleyin; artık bir bezelye boyutunda kablosuz kameralar ve bir kürdan boyutunda kablosuz mikrofonlar mevcuttur. Sırlarımızı gizli tutabilmeyi daha ne kadar sürdürebileceğiz? Ve bunu yapmadığımızda, bu insanlık için ne anlama gelecek?

Demokrasinin Geleceği

Fukuyama'nın tarihin sonunu ilan etmeye bu kadar hazır olmasının nedenlerinden biri, liberal demokrasinin politika reformunun doğal bir bitiş noktası gibi görünmesidir; ancak CNN ve *Washington Post* muhabiri Fareed Zakaria'nın *The Future of Freedom*'da (2003) işaret ettiği gibi, belirli bir seçimde çoğunluk için demokrasi vaadi, eğer gelecek seçimlerde oy hakkı ortadan kalkmışsa hiçbir anlama gelmez: "Yalnızca tek adam, tek oy, tek sefer" olur.

Batılı ülkeler son onyıllarda kadınları ve renkli insanları dahil ederek oy verme hakkını genişletmiş olsa da ve artık geçmişte olmadığı kadar fazla ülke seçimler yapsa da, bu demokrasi için tehlikeli bir dönem olmayı sürdürmektedir. Elektronik oy hileleri, oy veren sindirme kanunları, elverişsizce uzun oy kuyrukları, oy verenleri yıldırma, partizan medya kontrolü, "gerrymandering" (yani bölgelerin azınlık grupların oylarını yetersiz temsil edecek şekilde ayrılması) ve siyasi muhaliflerin doğrudan gözetimine alınması ve haklarında kovuşturma yapılması, eskiden demokrasi olan pek çok ülkeyi otokrasi veya otokrasiye yakın düzenlere dönüştürmüştür. Bilhassa çarpıcı bir örnek, devlet başkanı Vladimir Putin'in rutin biçimde muhaliflerin yakalanması veya cezalandırılmasını emredererek esasen kendisini ebedi bir diktatöre çevirmiş olduğu Rusya'dır.

Ülkelerin böylesine kolayca "demokratik" sistemler olmaktan çıkması, liberal demokrasinin bir ülkenin eriştiği bir statü olmaktan ziyade bir süreç, hem de daimi ihtiyat gerektiren bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Eğer bir gün Fukuyama'nın tarihin sonu dediği noktaya gelirsek, kayıtsızlığımız tarihin bir intikam ateşiyle geri dönmesine neden olabilir.

TEŞEKKÜRLER

Paylaştığımız ofisin toplantı masasında karşımda oturmakta olan eşim Deidre'ye: Bu kitabın yazım aşamasındaki sabrın ve desteğin için teşekkürler. Seni seviyorum.

Bu kitap ebeveynlerim olmasaydı asla yazılamazdı. Kitaplarımın hiçbirini onlarsız yazamayacağım Cappy ve Carol Page-Head ile hayatıma sandığından çok daha büyük katkıları olan John Head'e teşekkürler. Onlara hak ettikleri sonsuz minnetimi sunuyorum.

Kitapları yayıncısını utandırmayan az çok düzgün bir insan-sam, bunda ailemin diğer üyelerinin de payı vardır. Head, Page, Ganon, Jackson, Garrett, Myatt ve Bennett'lere teşekkürlerimi sunuyorum.

Editörüm Eileen Mullan'a bu kitabın basılmasını olanaklı kıldığı için teşekkür borçluyum. Bu proje aynı zamanda geliştirme editörü Peter Archer, redaktör Mike van Mantgem'e çok şey borçludur; onların güçlü anlatı algısı ve detaylara dikkati elzem bir faktördü.

On yedi yıl önce serbest zamanlı yazar olarak yola çıkmama yardım eden John ve Mariah Bear'a daima minnettar olacağım.

Günümüzde aktif çalışmakta olan tüm tarihçiler gibi, tarih alanında en çok ürün veren akademisyenlerden biri olan ve emsalsiz üretkenliğine karşın zamanını cömertçe insanlara ayıran merhum Haham Jacob Neusner'a (1932-2016) büyük bir minnet borcum var. Hatırası kutlu olsun.

DİZİN

A

ABD 181, 200, 207, 210
Adams, Abigail 159
Akhenaton 31, 33, 63
Almanya 150, 151, 164, 165, 166,
175, 176, 177, 179, 182, 222,
223
apartheid 214, 216, 217
Asoka 62, 63, 64, 185
Atatürk, Mustafa Kemal 152
Avrupa Birliği 83, 162, 222, 223,
226
Aydınlanma 157, 158

B

Bin Ladin, Usame 220, 221
Birinci Dünya Savaşı 136, 150, 153,
163, 165, 175, 179, 184
Birleşmiş Milletler 184, 186, 187
Bismarck, Otto von 150, 151
Bogdanov, Alexander 167
Bonapart, Napolyon 147
Büyük İskender 53, 57, 100, 112,
147

C

Çar II. Nikolay 166
Çar I. Nikolay 152

Chichen Itza 87, 88
cihat 105, 202
Çin 59, 60, 63, 78, 79, 83, 94, 113,
115, 117, 158, 162, 169, 170,
175, 201, 223, 227
cinsiyetçilik 157

E

Ebadi, Şirin 209
engizisyon 104, 106, 107, 170
Etiyopya 14, 15, 45, 46, 162
Evrensel İnsan Hakları Beyanname-
si 138

F

feminizm 157, 158, 197
Ferdinand, Arşidük Franz 106, 109,
123, 163, 165
Fransız Devrimi 137, 139, 159, 183,
210, 227

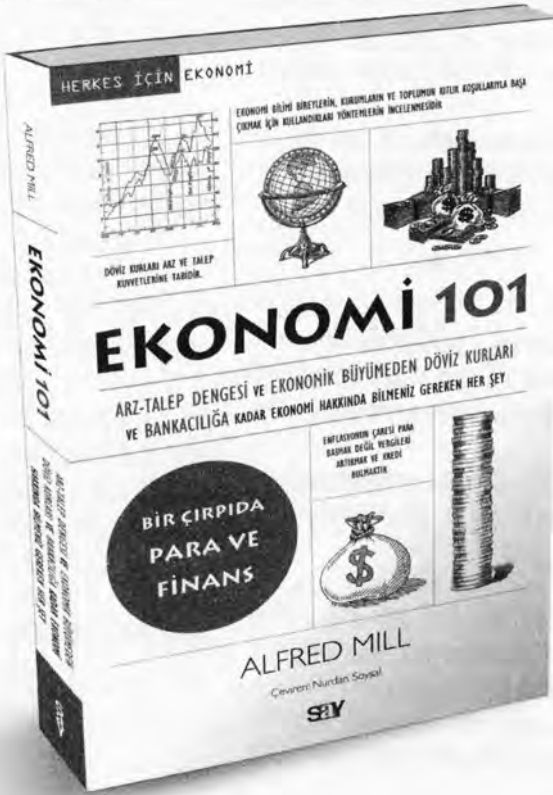
G

Gandi, Mahatma 171, 190, 191, 192
Gelibolu Savaşı 152
Gılgamış 20

H

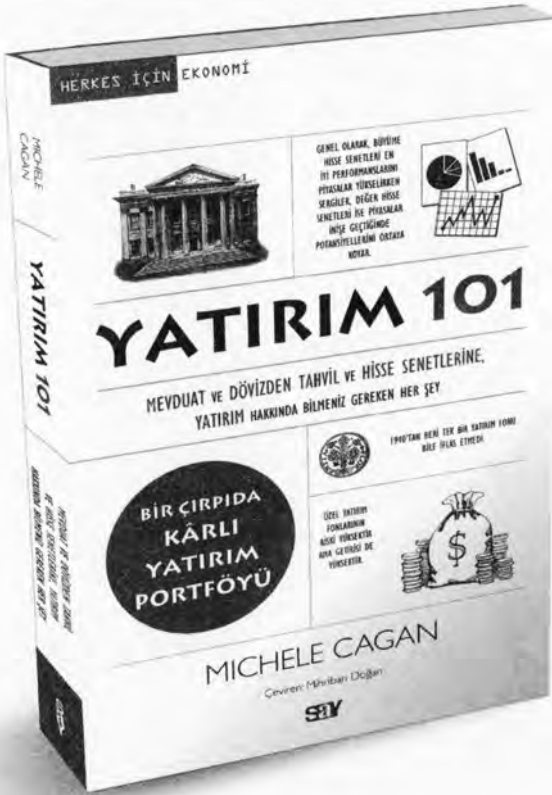
Haçlılar 43, 77, 99, 100, 101, 104,
105, 118, 179, 202, 221

BİR ÇIRPIDA PARA VE FİNANS

Ekonomi 101 ekonomi konusunda hiçbir şey bilmeyenlerin gazetelerin ekonomi sayfalarında çıkan haberleri okuyup anlayabilmelerini, ekonomiyle ilgili sohbetlere katılabilmelerini ve genel olarak ekonomi bilimi hakkında fikir edinebilmelerini sağlamak için hazırlandı. Bu kitabı okuyarak yatırım araçları, arz-talep dengesi, döviz kurları, mikroekonomi gibi temel ekonomi bilimi kavramlarını öğrenecek, aklınızdaki pek çok soruya yanıt bulacaksınız.

KÂRLI BİR YATIRIM PORTFÖYÜ OLUŞTURUN!

Geleceğinizi garantiye almak mı istiyorsunuz? Bunu elinizdeki tüm parayı harcayarak yapamazsınız. Ama hemen söyleyelim:

Bunu para biriktirerek de yapamazsınız. Yatırım yapmanız gerek. Yatırım, paranızın çalışıp sizin için para kazanması demektir. Böylece birikimleriniz hızla büyür. *Yatırım 101* size para biriktirmekle yatırım yapmanın aynı şey olmadığını göstermekle kalmayacak, paranızı işletmenin tüm çağdaş yöntemleri hakkında bilgi sahibi olmanızı sağlayacak.

UYGARLIK TARİHİNİN EN İLGİ ÇEKİCİ DETAYLARI BU KİTAPTA!

Tarih şaşırtıcı olaylar, güçlü liderler, entrikalar ve ilginç keşiflerle dolu binlerce yıllık bir maceradır. Buna rağmen tarih kitapları çoğunlukla tekdüze, sıkıcı ve eğlenceli olmaktan alabildiğine uzaktır. *Dünya Tarihi 101* ise bütün bu sıkıcı detayları bir kenara bırakıyor ve sizi uygarlık tarihine doğru büyüleyici bir yolculuğa çıkarıyor.

Jül Sezar'dan Cengiz Han'a, Soğuk Savaş'tan küreselleşmeye, köleliğin başlangıcından akıl almaz büyüklükte imparatorluklara; diktatörlerin, dinlerin ve savaşların modern medeniyetlere etkisine dair merak ettiğiniz her şey *Dünya Tarihi 101*'de!

7. BASKI

- 🌐 sayyayincilik.com
- f facebook.com/sayyayinlari
- t twitter.com/sayyayinlari
- 📷 instagram.com/sayyayincilik

internet satış
saykitap.com

30 TL

